

Bakens voor volk, vaderland en vrouwenemancipatie

Genderbeelden en –praktijken bij de oprichting en ontwikkeling van
het VK-KNIL en de MARVA tijdens de Indonesische dekolonisatie-
oorlog (1945-1950)

Nancy Markus, 3845370

n.markus1@students.uu.nl

nancymarkus92@gmail.com

MA Cultuurgeschiedenis

Universiteit Utrecht

Masterscriptie Cultuurgeschiedenis

Dr. Willemijn Ruberg

20 juni 2016

Dankwoord

Met dit dankwoord wil ik graag stilstaan bij de bijdrage van diverse mensen aan mijn masterscriptie. De eerste ideeën voor deze scriptie ontstonden tijdens de tutorial ‘Een cultuurgeschiedenis van het reizen’, die ik voor mijn master Cultuurgeschiedenis volgde. Tijdens mijn stage van mei 2015 tot juli 2015 bij het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde kregen nieuwe ideeën vaste grond. Het gehele proces heeft uiteindelijk meer tijd in beslag genomen dan vooraf verwacht. Dit komt grotendeels door een samenloop van omstandigheden, maar het is voor een klein deel een bewuste keuze geweest. Ik heb op deze manier de gelegenheid gekregen om me goed te kunnen oriënteren op onderzoek in het archief en het gebruik van primair bronmateriaal. Gedurende deze periode heb ik veel geleerd op wetenschappelijk gebied en op persoonlijk vlak. Ondanks het feit dat alleen ik verantwoordelijk ben voor het eindresultaat, hebben diverse mensen mij tijdens het proces geholpen en gesteund.

Ten eerste wil ik graag mijn scriptiebegeleiders bedanken voor hun wijze raad, constructieve feedback en fijne begeleiding. Ik bedank dr. Asker Pelgrom voor zijn enthousiasme, prikkelende ideeën en zijn begeleiding tijdens eerdergenoemde tutorial en de eerste fase van het onderzoek voor mijn masterscriptie. Ook bedank ik dr. Willemijn Ruberg voor haar interesse en vertrouwen in mijn onderzoek, haar goede ideeën, positieve feedback, bemoediging en prettige begeleiding. Het was mij een genoegen om met twee verschillende begeleiders te werken die ieder een eigen kijk op mijn scriptie hadden. Jullie bijdragen aan het voltooien van mijn scriptie is van bijzondere waarde geweest.

Daarnaast wil ik graag mijn (voormalige) collega’s van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde bedanken voor de fijne samenwerking. Ik bedank in het bijzonder prof. dr. Gert Oostindie en drs. Ireen Hoogenboom voor de mogelijkheid om mijn stage met goed resultaat te kunnen voltooien en om materiaal voor mijn scriptie te kunnen raadplegen en analyseren. Tevens wil ik graag dr. Tom van den Berge en dr. Harry Poeze bedanken voor hun (literatuur-)tips, enthousiasme en hulp bij het zoeken in de archieven. Ook bedank ik dr. Fridus Steijlen voor zijn hulp bij het vinden en het gebruiken van de interviews van de Stichting Mondelinge Geschiedenis Indonesië. Jullie bijdragen zijn van grote waarde geweest.

Voorts wil ik graag mijn ouders, Wim en Joke Markus, en mijn broertje, Rick Markus, bedanken voor hun steun en luisterend oor. Ik waardeer het bijzonder dat jullie altijd voor mij klaar staan, op welke wijze dan ook. Ook bedank ik graag mijn studiegenoten, vrienden en vriendinnen die mij, ieder op eigen wijze, hebben geholpen en bijgestaan. Met sommigen kon

ik altijd ideeën en problemen delen en stukken uitwisselen, terwijl ik met anderen voornamelijk over andere zaken kon praten dan over deze scriptie. Jullie hulp en steun heeft me erg aangemoedigd de scriptie tot een goed einde te brengen.

Nogmaals hartelijk dank voor jullie hulp!

Nancy Markus

Stolwijk, 20 juni 2016

Summary

The subject of this master's thesis is the influence of gender discourses on two Dutch women's army corps, the VK-KNIL and the MARVA, that were founded in 1944 and served during the Indonesian decolonisation war (1945-1949). During this war, the Dutch government wanted to win back the colony of the Dutch East Indies. It was revolutionary for Dutch women to serve in the army, because of their inferior position in Dutch society and army. Therefore, this thesis considers the ideas about masculinity and femininity (gender) that were involved with the two corps. Experiences of Dutch women are a footnote in the 'masculine' history of Dutch imperialism and little attention in existing studies has been paid to gender discourses. The main research question is: what gender discourses and practices were at the basis of the institution and development of the VK-KNIL and the MARVA during the Indonesian decolonisationwar (1945-1950)? The hypothesis is that the existence of both corps meant that genderrelations came to be on edge and that they gave women the chance to be involved with Dutch imperialism. This thesis applies theories from the fields of gender, imperialism, the military and oral history to this case. It uses a combination of research of secondary literature, the records and a set of interviews held in the 1990s. The first chapter focuses on the gender ideas of the Dutch government and army and concerns the foundation and development of the two corps. The second chapter focuses on motivations of women for application. The third chapter focuses on the opportunities that enlistment by these corps offered and women's experiences with it.

Concerning the institution and development of the two corps, Dutch government and army show two different movements in gender discourse. On the one hand, there are the traditional ideas that try to preserve existing gender relations. These ideas concerned the division of roles, the withholding from combat duties, the preservation of a separated environment and the fact that the task of women as a mother and wife was still seen as her most important role. On the other hand, revolutionary gender ideas were the fact that women took over tasks from men and their admission to the army was made possible by the appreciation of their qualities. In propaganda, responsibility and development are emphasised, but also typical female characteristics and traditional views. Within women's motivations, these different gender discourses are also perceptible. They mostly accepted their inferior gender position, while they searched for access to the 'male' army and possibilities to devote themselves to the colonial mission. Recurring are their feelings of pride on their useful work and their appreciation for the valuable chances to participate in Dutch imperialism. Their enlistment was a key-event in their lives and they feel that they have to defend their involvement in the interviews, because of the debate about the war and accusations of excessive violence to Dutch East Indies veterans.

This research makes it clear that gender discourses have a strong influence on the Dutch army and government and the role women played in society and the army. This case shows that European women were also purveyors of the colonial moral and that they were active subjects of the Dutch imperial empire. Despite their inferior position, they were able to serve their country in an institutionalised way. Their enlistment changed the traditional division of roles in society and it broke the conventional idea that women were incapable of military service. Despite the impediment from social critique on their function as soldiers, enlistment was of great individual value and further integration of women in Dutch army.

Keywords: gender, imperialism, military, Dutch East Indies, VK-KNIL, MARVA, Indonesian decolonisation war

Inhoud

Dankwoord	2
Summary	4
Inleiding	7
Historische plaatsing van de Indonesische dekolonisatieoorlog	7
Onderzoek naar gender en imperialisme	10
Historiografie van VK-KNIL en MARVA	17
Methodologie	18
Hoofdstuk 1 Vrouwenkorpsen vanuit de Nederlandse regering gezien	26
Historische ontwikkeling VK-KNIL en MARVA	26
Reden en doel van oprichting	29
Wervingsprocedure en eisen	34
Propagandamateriaal	40
Radioredes	43
Posters en brochures	45
Conclusie	48
Hoofdstuk 2 Motieven en verwachtingen van vrouwen	50
Sociaal-maatschappelijke positie van Nederlandse vrouwen	50
Nederlandse vrouwen in Nederlands-Indië	52
Motivaties en beeldvorming	54
Motivaties en ervaringen in interviews	57
Conclusie	63
Hoofdstuk 3 Praktische mogelijkheden voor vrouwen	66
Werkzaamheden en taken	66
Ervaringen met mogelijkheden en visie op het Nederlandse optreden	68

Ervaringen met genderverhoudingen in het leger.....	73
Terug in Nederland.....	77
Conclusie	81
Conclusie.....	84
Bibliografie.....	94
Gebruikte afkortingen.....	94
Archivalia	94
Interviews	94
Websites.....	94
Literatuur	95
Bijlagen	98
Bijlage 1 Interviews door Sophia Kruyswijk-van Thiel.....	98
Bijlage 2 Interviews Stichting Mondelinge Geschiedenis.....	104
Bijlage 3 Lijst van kranten en tijdschriften voor selectiewerkzaamheden	112

Inleiding

Aan den terugkeer van de Rood-Wit-Blauwe Vlag naar het mooie Indië kunt ook *gij* thans meewerken. Het is een omvangrijke en moeilijke taak, welke den inzet van Uw geheele persoon zal vergen. Maar bij het volbrengen hiervan heeft U als lid van het Vrouwenkorps - een militaire vrouwenorganisatie in het weermacht van het Koninkrijk - U geschaard aan de zijde van honderdduizenden geallieerde vrouwen, die haar persoonlijke belangen op zij zetten om daarmee het belang van allen te dienen. (...) De toekomst van allen, in Indië zoowel als in Nederland, ligt ook in Uw handen.¹

Historische plaatsing van de Indonesische dekolonisatieoorlog

Met bovenstaande woorden werden jonge Nederlandse vrouwen aan het einde van de Tweede Wereldoorlog opgeroepen om zich in te zetten voor hun vaderland. Na vijf oorlogsjaren wachtte hen een verantwoordelijke taak: het terugwinnen van Nederlands-Indië. Deze master-scriptie is gewijd aan Nederlandse vrouwen die zich vrijwillig aanmeldden bij twee militaire vrouwenkorpsen, te weten het Vrouwenkorps-KNIL (VK-KNIL) en de Marine Vrouwenafdeling (MARVA), en die tijdens de Indonesische dekolonisatieoorlog van augustus 1945 tot december 1949 een rol speelden aan Nederlandse zijde.² Deze korpsen werden ingezet in het kader van het herstellen van orde en veiligheid in Nederlands-Indië. In de vele studies die verschenen zijn over de inzet van Nederlandse en Indische troepen tijdens de dekolonisatieoorlog, vormen deze vrouwenkorpsen een voetnoot bij de mannelijke geschiedenis. Het is interessant om te onderzoeken welke rol deze korpsen speelden in de oorlog en waarom vrouwen zich aanmeldden voor dit ‘mannenwerk’. In Nederland was het bovendien vrij nieuw dat vrouwen actief en in militair verband deelnamen aan een koloniale missie. In de jaren veertig hadden vrouwen geen vooraanstaande posities in de maatschappij en het leger. Gezien deze constatering is het belangwekkend om te onderzoeken op welke ideeën over mannelijkheid en vrouwelijkheid deze korpsen gestoeld zijn. Aspecten die hier nauw aan gerelateerd zijn en die aansluiting vinden bij de Nederlandse overheid en de deelnemende vrouwen, zijn ideeën over de rol van de vrouw binnen het Nederlandse imperialisme en haar rol in het leger. Hierop zal dit scriptieonderzoek zich richten.

¹ VK-KNIL, Brochure ‘Het Vrouwenkorps van het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger. Beteekenis, taak en voorwaarden’ (z.j.), Ministerie van Koloniën: Algemeen Stamboek KNIL, 1832-1949, nummer toegang 2.10.50.01, inventarisnummer 161 (NA). Bij de annotatie van archiefmateriaal van het Nationaal Archief en het Nederlands Instituut voor Militaire Historie kort ik de namen af tot respectievelijk NA en NIMH. De eerste keer dat een archiefinventaris genoemd wordt, gebruik ik de termen ‘nummer toegang’ en ‘inventarisnummer’, maar daarna vervalt het woord ‘nummer toegang’ en wordt ‘inventarisnummer’ afgekort tot ‘inv.nr.’.

² De doorgaande afkortingen voor het Vrouwenkorps KNIL en de Marine Vrouwenafdeling zijn respectievelijk VK-KNIL en MARVA. De leden van deze korpsen worden aangeduid en afgekort tot VK-sters en Marva’s. In deze scriptie zal ik deze afkortingen voortaan gebruiken.

De Indonesische dekolonisatieoorlog ontstond direct na de Tweede Wereldoorlog. Na de capitulatie van Japan op 15 augustus 1945, riepen Soekarno en Mohammed Hatta op 17 augustus 1945 de onafhankelijkheid van de Republiek Indonesië uit. Groot-Brittannië reageerde hierop door troepen te sturen om orde op zaken te stellen, maar Nederland wilde tegelijkertijd de ‘orde en veiligheid’ herstellen. Uiteindelijk heeft Nederland 120.000 militairen ingezet, waarvan er naar schatting tussen de 4.000 en 6.000 zijn omgekomen tijdens hun dienstperiode.³ Aan Indonesische zijde zijn ongeveer 100.000 mensen omgekomen.⁴ Het herstellen van de orde was voor Nederland een belangrijk motief om Nederlands-Indië weer terug te winnen als kolonie. Volgens historici Bart Luttikhuis en Dirk Moses had Nederland na de Tweede Wereldoorlog echter ook economisch belang bij het terugwinnen van de Indonesische kolonie.⁵

Een onderdeel van de oorlog bestond uit twee militaire campagnes van juli en augustus 1947 en december en januari 1948 en 1949, die de Nederlandse regering ‘politieele acties’ noemde. Dit was om aan te geven dat het conflict een ‘internal matter of law and order’ was.⁶ De nadruk die de Nederlandse regering op deze twee acties heeft gelegd, verbloemt de werkelijke dekolonisatieoorlog, aangezien verschillende Indonesische partijen een guerrilla-oorlog voerden tegen elkaar en Nederland. Na vele mislukte onderhandelingen onder internationale druk, vond uiteindelijk op 27 december 1949 de soevereiniteitsoverdracht aan Indonesië plaats. Deze onconventionele oorlog – een oorlog waarbij geen twee vijanden tegenover elkaar staan – betekende onder meer een veelheid aan motieven van militairen. Zo streefden oorlogsvrijwilligers vooral naar de bevrijding van Indonesië, dienden dienstplichtigen hun regering en wilden KNIL-militairen de Nederlandse koloniale orde herstellen.⁷ Aangezien leden van de vrouwenkorpsen op vrijwillige basis zijn verworven, is het interessant om te onderzoeken wat hun motieven waren. Deze motieven vormen een onderdeel van deze scriptie, evenals de werkzaamheden en praktische mogelijkheden van vrouwen, waardoor meer inzicht ontstaat in de rol die zij konden spelen binnen de dekolonisatieoorlog en het Nederlands imperialisme.⁸ Door de positie en rol van deze vrouwen in de korpsen te analyseren, zal ik hen uit de schaduw te halen.

³ G.J. Oostindie, ‘Een vuile oorlog’, *Historisch Nieuwsblad* 6 (2015) 44-51, 48.

⁴ S.I. Scagliola, ‘The silences and myths of a ‘Dirty War’: coming to terms with the Dutch-Indonesian decolonization war’, *European Review of History* 14 (2007) 235-262, 239.

⁵ B. Luttikhuis en A.D. Moses, ‘Mass violence and the end of the Dutch colonial empire in Indonesia’, *Journal of Genocide Research* 14 (2012) 257-276, 261.

⁶ Luttikhuis en Moses, ‘Mass violence and the end of the Dutch colonial empire in Indonesia’, 266-267, citaat op 266.

⁷ Scagliola, ‘The silences and myths of a ‘Dirty War’’, 240.

⁸ Over de Nederlandse vorm van imperialisme bestaat binnen de Nederlandse geschiedschrijving sinds 1970 een debat dat in deze scriptie buiten beschouwing blijft. Toonaangevend op dit gebied is het werk van historicus Maarten Kuitenbrouwer, zoals zijn dissertatie *Nederland en de opkomst van het moderne imperialisme. Koloniën en buitenlandse politiek 1870-1902*

De Indonesische dekolonisatieoorlog is na beëindiging ervan een belangrijk onderwerp van academische en publieke discussie geworden waarover veel gepubliceerd is. Kort na de oorlog bleef het stil in Nederland. Dat kwam volgens historica Stef Scagliola door de politieke sfeer die ervoor zorgde dat de Nederlandse regering de impact van oorlogsmisdaden neutraliseerde en door het feit dat Nederland vrij onbekend was met een cultuur waarin geweld geaccepteerd werd.⁹ Pas eind jaren zestig kwam de politieke discussie over de rol van Nederland bij deze oorlog op gang. Diverse groepen in de samenleving, waaronder Indië-veteranen, de Nederlandse regering en wetenschappers, zoals sociologen en historici, hebben zich sindsdien beziggehouden met de vraag in hoeverre er oorlogsmisdaden waren begaan door Nederlandse militairen.¹⁰ Indië-veteranen die zich sinds de jaren zeventig in het debat hebben gemengd, werden destijds gesteund door de toegenomen wetenschappelijke aandacht voor herinneringscultuur en trauma's. Hun herinneringen aan deze oorlog zijn inmiddels breed bestudeerd door historici.¹¹

De afronding van de Nederlands-Indische kolonie is onderdeel van de Nederlandse geschiedenis als imperiale grootmacht. Sinds het bestaan van West-Europese vormen van imperialisme is imperiale geschiedenis een gewild onderzoeksveld in West-Europa en Amerika. Sinds de jaren negentig van de twintigste eeuw ontstonden, met name in Groot-Brittannië, nieuwe manieren om deze geschiedenis te onderzoeken onder de noemer 'New Imperial History'. Deze onderzoeksbenadering richt zich op culturele perspectieven, in plaats van politieke en economische.¹² Daarnaast stelt historicus Stephen Howe dat het onderzoeksveld beïnvloed wordt door postkoloniale en genderstudies, aangezien er meer aandacht is ontstaan voor kolo-

(dissertatie Amsterdam 1985) en zijn artikel 'Het imperialisme-debat in de Nederlandse geschiedschrijving', *BMGN-Low Countries Historical Review* 113 (1998) 56-73. Daarnaast schreef Elsbeth Locher-Scholten hierover het volgende: 'Dutch expansion in the Indonesian archipelago around 1900 and the imperialism debate', *Journal of Southeast Asian Studies* 25 (1994) 91-111.

⁹ S.I. Scagliola, 'Cleo's 'unfinished business': coming to terms with Dutch war crimes in Indonesia's war of independence', *Journal of Genocide Research* 14 (2012) 419-439, 420.

¹⁰ Dit debat startte onder meer met onthullingen van Indië-veteraan Joop Hueting in het televisieprogramma *Achter het Nieuws*. Hierna volgde de publicatie van de *Excessennota* (1969) door de Nederlandse regering en *Ontsporing van geweld* (1970) door sociologen Hendrix en Van Doorn. Zie hiervoor: J. Bank, *Excessennota. Nota betreffende het archiefonderzoek naar de gegevens omtrent excessen in Indonesië begaan door Nederlandse militairen in de periode 1945-1950* (Den Haag 1995; oorspronkelijk werk 1969); J.A.A. van Doorn en W.J. Hendrix, *Ontsporing van geweld: Over het Nederlands/ Indisch/ Indonesisch conflict* (Rotterdam 1970). Daarnaast is de verschijning van het twaalfde deel van *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* van historicus De Jong in 1988 noemenswaardig. Zie hiervoor: L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 12: Epiloog* (Den Haag 1988). Het meest recente grootschalige onderzoek naar de mate van excessief geweld door Nederlandse militairen tijdens de Indonesische dekolonisatieoorlog wordt uitgevoerd door het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde. Meer informatie is te vinden op de website van het project 'Nederlands militair optreden in Indonesië, 1945-1950': KITLV, 'Nederlands militair optreden in Indonesië, 1945-1950', <http://www.indonesie45-50.nl/> (1 februari 2016).

¹¹ Zie hiervoor onder meer S.I. Scagliola, *Last van de oorlog. De Nederlandse oorlogsmisdaden in Indonesië en hun verwerking* (Amsterdam 2002); deze publicatie heeft voornamelijk als naslagwerk gediend, vanwege de gedetailleerde beschrijvingen over de verwerking van de Indonesische dekolonisatieoorlog en het verloop van de discussie hierover in Nederland.

¹² R. Raben, 'A new Dutch imperial history? Perambulations in a prospective field', *BMGN – Low Countries Historical Review* 128 (2013) 5-30, 7. De term 'New Imperial History' wordt binnen het onderzoeksveld algemeen gehanteerd. Over het onderzoek verscheen onder redactie van historicus Stephen Howe de bundel *The New Imperial Histories reader* (Londen en New York 2010).

niale geschiedenissen van het lichaam.¹³ Zoals zal blijken bevindt dit scriptieonderzoek zich op het snijpunt van deze wetenschapsgebieden. Veel wetenschappelijk onderzoek van de ‘New Imperial History’ heeft een interdisciplinair karakter en volgens Howe zijn er gemeenschappelijke kenmerken:

They mean approaches to imperial history centred on ideas of culture and, often, of discourse; ones with strong attention to gender relations and/or to racial imaginings; ones which emphasise the impact of colonialism’s cultures on metropole as well as on the colonized, and tend also to urge its continuing effects after the end of formal colonial rule. They pose questions – or make assumptions – about the relationship among knowledge, identity and power, including a high degree of explicit self-consciousness about the positioning of the historians themselves.¹⁴

Hieruit blijkt dat het onderzoek naar de twee militaire vrouwenkorpsen als onderdeel van de imperiale geschiedenis van Nederland past binnen deze benadering, onder meer gezien de samenkomst van cultuur, politiek en imperialisme.

De ‘New Imperial History’ is niet alleen invloedrijk in de Angelsaksische geschiedschrijving, maar volgens de Nederlandse historicus Remco Raben tevens in de Nederlandse koloniale geschiedschrijving. Hij stelt dat in Nederland het onderzoek naar het verband tussen de Nederlandse nationale cultuur en het imperialisme moeizaam verloopt.¹⁵ De toegenomen aandacht voor de wederzijdse beïnvloeding van onderdelen binnen een koloniaal rijk, dat bestaat uit een netwerk, heeft zijn weerslag op de Nederlandse koloniale geschiedschrijving.¹⁶ Dit zien we volgens Raben onder meer terug in het onderzoek naar de invloed van het imperialisme op de Nederlandse maatschappij en onderzoek naar koloniaal bewustzijn, zoals de ethische politiek.¹⁷ Door in deze scriptie aandacht te besteden aan motieven van de Nederlandse regering en vrouwelijke militairen met betrekking tot de militaire inzet in Indonesië, zal duidelijker worden hoe dit koloniaal bewustzijn onder hen leefde.

Onderzoek naar gender en imperialisme

Onderzoek naar het VK-KNIL en de MARVA tijdens de Indonesische dekolonisatieoorlog, de hiermee verbonden opvattingen over mannelijkheid en vrouwelijkheid en ideeën over de

¹³ S. Howe, ‘Introduction: new imperial histories’, in: Howe, S. ed., *The new imperial histories reader* (Londen en New York 2010) 1-20, 2, 6.

¹⁴ Howe, ‘Introduction’, 2.

¹⁵ Raben, ‘A new Dutch imperial history?’, 17.

¹⁶ *Ibidem*, 7, 11.

¹⁷ *Ibidem*, 22, 26. Raben noemt hier als belangrijk voorbeeld onder meer het werk van Frances Gouda, *Dutch culture overseas, colonial practice in the Netherlands-Indies 1900-1942* (Amsterdam 1995).

rolverdeling sluiten aan bij inzichten uit onderzoekskaders van gender, postkolonialisme, imperialisme en militarisme. Het onderzoeksveld genderstudies is ontstaan uit feministische bewegingen van de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw waarbij eerst feministen en later ook andere wetenschappers stelden dat binnen een discours het mannelijke standpunt overheerste.¹⁸ Steeds vaker kwam het begrip gender centraal te staan dat duidt op de sociale en culturele betekenis van man en vrouw en de omgang met geslachtsverschillen, als tegenstelling van het biologische onderscheid tussen man en vrouw.¹⁹ Het onderzoek richt zich veelal op representaties van mannelijkheid en vrouwelijkheid, waarbij wetenschappers willen verklaren hoe deze constructies zich tot elkaar verhouden en hoe identiteiten ontstaan.²⁰ Daarbij gaan zij er vanuit dat er stereotyperingen bestaan over identiteiten en de rolverdeling tussen man en vrouw en dat dit (sociale) constructies zijn, in plaats van een natuurlijk gegeven. Bij het VK-KNIL en de MARVA kwam hier nog bij dat zij opereerden in een koloniale context. Veel kritische historici stellen daarom dat inzichten uit genderstudies gebruikt kunnen worden binnen postkoloniale studies en vice versa om de genderdynamiek binnen West-Europese vormen van imperialisme en de effecten ervan bij machtsrelaties te onderzoeken.²¹

De toegenomen aandacht voor het concept gender in onderzoek naar West-Europees imperialisme is een gevolg van de opkomst van genderstudies. Sinds de jaren tachtig en negentig van de twintigste eeuw verschenen hierover, met name in Groot-Brittannië, veel publicaties, onder meer over de wijzen waarop imperialisme de genderdynamiek van samenlevingen in het moederland en de kolonie structureerde.²² Volgens veel feministen en vrouwelijke academici hebben (mannelijke) theoretici weinig aandacht besteed aan de dynamiek van gender en is er onvoldoende gekeken naar de complexiteit van de individuele betrokkenheid en rol van vrouwen binnen de imperiale geschiedenis.²³ Een van de speerpunten van het onderzoek is daarom het analyseren van ervaringen en de sociaal-maatschappelijke positie van Europese vrouwen in koloniën. Deze positie wordt door meerdere wetenschappers als ambiva-

¹⁸ H. Bertens, *Literary theory. The basics* (Londen 2008) 94-95.

¹⁹ M. Leezenberg en G.H. de Vries, *Wetenschapsfilosofie voor geesteswetenschappen* (Amsterdam 2012) 280-281.

²⁰ Bertens, *Literary theory*, 95-96.

²¹ Leezenberg en De Vries, *Wetenschapsfilosofie voor geesteswetenschappen*, 286; S. Gunn, *History and cultural theory* (Harlow 2006) 159.

²² D. Ghosh, 'Gender and colonialism: expansion or marginalization?', *The Historical Journal* 47 (2004) 737-755, 737. Een invloedrijke publicatie over dergelijke relaties is *Imperial eyes. Travel writing and transculturation* (Londen 1992) van Mary Louise Pratt. Zij onderzoekt hoe de interactie tussen Europeanen en niet-Europeanen plaatsvindt in de koloniale 'contact zone' en hoe dit vormen van het westerse imperialisme ondersteunt, zie Pratt, *Imperial Eyes*, 6-7. Twee andere noemenswaardig onderzoeken naar de invloed van verschillende discoursen op de 'ontmoeting' tussen de kolonisator en gekoloniseerde zijn ten eerste het werk van historicus Frederic Cooper en antropologe Ann Laura Stoler, *Tensions of empire. Colonial cultures in a bourgeois world* (Berkeley 1997). Daarnaast is van Ann Laura Stoler het artikel 'Carnal knowledge and imperial power: race and the intimate in colonial rule', in: Howe, S. ed., *The new imperial histories reader* (Londen en New York 2010) 177-194 noemenswaardig.

²³ N. Chaudhuri en M. Strobel, 'Introduction', in: Chaudhuri, N. en Strobel, M. ed., *Western women and imperialism. Complicity and resistance* (Bloomington en Indianapolis 1992) 1-15, 3.

lent bevonden. Volgens Ann Laura Stoler werden deze vrouwen namelijk gezien als cultuurdragers van een koloniale moraal, maar hun aanwezigheid in de koloniën werd juist vaak gebruikt om raciale verschillen te benadrukken.²⁴ Blanke Europese vrouwen waren ten opzichte van Europese mannen inferieur, maar raciaal gezien superieur ten opzichte van gekoloniseerden. Aangezien West-Europese vrouwen de koloniale moraal moesten hooghouden, diende hun aanwezigheid in koloniën een politiek doel, zoals in Nederlands-Indië vanaf het einde van negentiende eeuw het geval was met de ethische politiek.

Binnen genderstudies is veel aandacht voor discoursen, omdat ze sociale en culturele constructies zoals (gender-)identiteiten bepalen. Bij de sociale positie van vrouwen zijn volgens historica Sara Mills botsende discoursen werkzaam die ervoor zorgen dat de macht van het patriarchaat op hen drukt en dat ze te maken krijgen met discoursen over vrouwelijkheid en – met name in de koloniale context – imperialisme.²⁵ Gedragingen van man en vrouw zijn dus ingebed in een discours dat tijd- en plaatsafhankelijk en dus historisch veranderlijk is. Deze discoursen hebben niet alleen betrekking op gender, maar ook op andere analytische categorieën die sociale identiteit bepalen, zoals etniciteit. Sinds de twintigste eeuw is ook etniciteit een belangrijke notie binnen de cultuurwetenschappen geworden. Het belang van deze notie keert terug bij een intersectionele onderzoeksbenadering, waarin gender en etniciteit, maar ook klasse samenkomen.²⁶ Volgens de Nederlandse sociaal en cultureel antropologe Gloria Wekker zijn gender en etniciteit ‘processen van persoonlijke, maatschappelijke en symbolische betekenisgeving’, net als leeftijd, natie en religie.²⁷ Het toepassen van een intersectionele benadering verduidelijkt hoe sociale categorieën, zoals blanke vrouwen, door de wetenschap geconstrueerd worden. Wekker benadrukt daarbij het inzicht dat gender geen monolitische categorie is, waarbij alle vrouwen hetzelfde zijn. Dit betekent dat vrouwen van verschillende etniciteiten en klassen gelijkwaardig bestudeerd kunnen worden zonder gender als primaire categorie te zien.²⁸ Gender en etniciteit kunnen als analytische categorieën in combinatie met elkaar gebruikt worden, zonder de een als prominenter te stellen. Voor het VK-KNIL en de MARVA hechtten de regering en krijgsmacht waarde aan korpsen die bij voorkeur bestonden uit vrouwen met de Nederlandse nationaliteit. In de praktijk betekende dit dat hun etnische achtergrond Nederlands moest zijn, maar ook Indisch – van gemengde etniciteit

²⁴ Stoler, ‘Carnal knowledge and imperial power’, 187.

²⁵ S. Mills, *Discourses of difference. An analysis of women’s travel writing and colonialism* (Londen 1991) 18.

²⁶ Binnen de internationale academische gemeenschap heeft onder meer Catherine Hall de connectie tussen gender, ras en klasse onderzocht via een intersectionele benadering van imperiale praktijken. Zie hiervoor onder andere de door haar samengestelde bundel *Cultures of empire. Colonizers in Britain and the Empire in the nineteenth and twentieth centuries: a reader* (Manchester en New York 2000).

²⁷ G. Wekker, ‘Nesten bouwen op een winderige plek. Denken over gender en etniciteit in Nederland’, *Tijdschrift voor Genderstudies* 3 (2002) 24-33, 25.

²⁸ Wekker, ‘Nesten bouwen op een winderige plek’, 27, 29.

– mocht zijn. Bij vrouwen was een zogenoemde ‘Indische background’ wenselijk, dus dat zij banden met Nederlands-Indië hadden.

Bij de bespreking van Nederlandse vrouwenkorpsen is de krijgsmacht een institutie waarop theorieën over gender van toepassing zijn. Historici hebben aandacht besteed aan de historische ontwikkeling van de participatie van vrouwen in de krijgsmacht. Tevens is er steeds meer bewustzijn van ervaringen van vrouwen met oorlog ontstaan in het publieke en academische debat.²⁹ Een belangrijk discussiepunt, dat tevens gebruikt zal worden in dit onderzoek, betreft de vraag in hoeverre de betrokkenheid van vrouwen in oorlogen bestaande genderpatronen daadwerkelijk heeft gewijzigd om zo de sociale positie en macht van vrouwen te veranderen.³⁰ Noya Rimalt stelt dat vrouwen met hun toetreding tot het leger traditionele gendergrenzen overtraden door rollen te bekleden die voor mannen bedoeld waren. Desalniettemin blijft het hiërarchische genderverschil bestaan in deze ‘mannelijke’ institutie.³¹ Dergelijke gendergrenzen zijn gebaseerd op stereotiepe beelden van mannen en vrouwen. Angela Rollins ziet deze stereotypen als een belangrijke belemmering voor volledige participatie van vrouwen in het leger.³² Noya Rimalt stelt echter het volgende:

Nevertheless, while women’s recent integration into traditionally masculine roles in the military does not seem to undermine the gendered structure of this institution, the subjective experience of those women regarding their military service appears to be quite empowering. For some women, having the equal opportunity to serve as their male counterparts proves to be a meaningful experience that raises their confidence and allows for individual achievements in areas traditionally inaccessible to women.³³

Ondanks het mogelijk uitblijven van veranderingen in bestaande genderverhoudingen bij de toetreding van vrouwen tot de krijgsmacht, kan deze toetreding toch van belangrijke waarde voor vrouwen zijn. Een onderdeel van dit scriptieonderzoek is daarom het analyseren van ervaringen van vrouwen met dergelijke genderverhoudingen en stereotypen om deze te verge-

²⁹ C. Cockburn, ‘War and security, women and gender: an overview of the issues’, *Gender & Development* 21 (2013) 433-452, 435

³⁰ H. Carreiras, *Gender and the military. Women in the armed forces of Western democracies* (Londen en New York 2006) 10-11. Een andere interessante bundel van onder redactie van Helena Carreiras, in samenwerking met Gerhard Kümmel, is *Women in the military and in armed forces* (Wiesbaden 2008). Deze bundel levert een bijdrage aan het debat over de rol van vrouwen in oorlog en het leger.

³¹ N. Rimalt, ‘Women in the sphere of masculinity: the double-edged sword of women’s integration in the military’, *Duke Journal of Gender Law & Policy* 14 (2007) 1097-1119, 1098.

³² A. Rollins, ‘Act like a lady!: Reconsidering gender stereotypes & the exclusion of women from combat in light of challenges to “Don’t ask, don’t tell”’, *Southern Illinois University Law Journal* 36 (2012) 355-382, 356. Historicus Gerard de Groot bespreekt het bestaan van dergelijke vaststaande genderpatronen en stereotiepe beelden van vrouwen en mannen als ijkpunt in het debat tussen voor- en tegenstanders van de integratie van vrouwen in het leger. Zie hiervoor zijn artikel ‘A few good women: gender stereotypes, the military and peacekeeping’, *International Peacekeeping* 8 (2001) 23-38, 23.

³³ Rimalt, ‘Women in the sphere of masculinity’, 1098.

lijken met de afwikkeling van de korpsen en de houding van de Nederlandse krijgsmacht en regering. Daaruit blijkt de (emancipatoire) waarde voor vrouwen bij hun dienstperiode.

De sociaal-maatschappelijke situatie, de Nederlandse regering en krijgsmacht en vrouwelijke militairen beïnvloeden elkaar. Daarbij beïnvloeden verschillende aspecten de positie van vrouwen in de krijgsmacht. Sociologe Mady Wechsler Segal onderscheidt als aspecten het militaire systeem, de sociaal-maatschappelijke structuur en de cultuur, zoals sociale constructies over gender en familie.³⁴ Deze aspecten keren terug in de analyse van genderideeën en –praktijken omtrent de korpsen, want vooral de factor ‘cultuur’ is bepalend voor beeldvorming over de korpsen en voor de motivaties van vrouwen. Gezien deze theorie blijkt dat bestaande genderdiscoursen hierop van invloed zijn. Volgens Saskia Stachowitsch moeten we deze discoursen over gender en het leger analyseren in de context van de relatie tussen militaire instituties, de staat en mannelijkheid (‘masculinity’). De zogenaamde ‘military gender ideologies’ bepalen de veronderstelde plaats van vrouwen in het leger en het beeld dat de samenleving van haar rol heeft.³⁵ Op de twee vrouwenkorpsen zijn factoren als de staat en het leger van toepassing, aangezien zij de ontwikkeling van de korpsen sturen en hun beeld van vrouwen in deze korpsen op de maatschappij projecteren. Daarnaast spelen maatschappelijke verhoudingen en het sociaal-maatschappelijk klimaat een rol bij de kansen die vrouwen hadden op het ‘mannelijke’ terrein van de krijgsmacht.

Het onderzoek naar de sociaal-maatschappelijke positie van Europese vrouwen in de koloniën leidde tot wetenschappelijk onderzoek naar de mogelijkheden voor vrouwen om een actieve rol te spelen binnen de imperiale politiek. Volgens de feministische wetenschapper Anne McClintock en de Amerikaanse historica Antoinette Burton waren deze vrouwen betrokken bij het West-Europese imperialisme.³⁶ McClintock gebruikt voor hun handelingsvrijheid de term ‘designated agency’ om aan te geven dat hun handelingen, zoals het dienen in koloniale legers, slechts afgeleiden zijn van mannelijke handelingsvrijheid; vrouwen zijn dus geen onafhankelijke actoren.³⁷ Door aandacht te besteden aan het genderspect, kan de betrokkenheid van vrouwen binnen het West-Europese imperialisme worden beschreven. In dit scriptieonderzoek zal daarom gekeken worden in hoeverre Nederlandse vrouwen die dienst-

³⁴ M. Wechsler Segal, ‘Women’s military roles cross-nationally: past, present and future’, *Gender and Society* 9 (1995) 757-775, 759

³⁵ S. Stachowitsch, ‘Professional soldier, weak victim, patriotic heroine’, *International Feminist Journal of Politics* 15 (2013) 157-176, 158.

³⁶ A. McClintock, *Imperial leather. Race, gender and sexuality in the colonial contest* (Londen 1995) 6; A. Burton, ‘Rules of thumb: British history and ‘imperial culture’ in nineteenth- and twentieth-century Britain’, in: Howe, S. ed., *The new imperial histories reader* (Londen en New York 2010) 41-54, 44.

³⁷ A. McClintock, ‘No longer in a future heaven: gender, race, and nationalism’, in: McClintock, A., Mufti, A. en Shohat, E. ed., *Dangerous liaisons. Gender, nation, and postcolonial perspectives* (Minneapolis 1997) 89-112, 98, geciteerd in S. Ponzanesi, ‘The arena of the colony: Phoolan Devi and postcolonial critique’, in: Buikema, R. en Tuin, I. van der ed., *Doing gender in media, art and culture* (Londen en New York 2009; oorspronkelijk werk 2007) 85-98, 90.

namen in vrouwenkorpsen, actief betrokken waren bij de Nederlandse missie. Daarbij zal, in navolging van Durba Ghosh, aandacht zijn voor de constructie van de categorie ‘vrouw’ in verschillende rollen, zoals verpleegster en echtgenote, volgens een politiek doel.³⁸ In het beleid van de Nederlandse regering en krijgsmacht werden dergelijke rollen voor vrouwen geconstrueerd volgens het doel om Nederlands-Indië terug te winnen. Deze scriptie zal daarom aandacht besteden aan beeldvorming bij de regering en krijgsmacht over de rol van vrouwen in de korpsen en aan hun betrokkenheid bij de koloniale missie.

Onderzoek naar mogelijkheden van West-Europese vrouwen om een rol te kunnen spelen binnen vormen van imperialisme, is nauw verwant aan onderzoek naar de houding van deze vrouwen ten opzichte van de koloniale politiek. In dit scriptieonderzoek zullen deze houdingen van VK-sters en Marva’s besproken worden, in combinatie met hun motieven voor aanmelding en hun rol binnen de koloniale politiek. Historici Elsbeth Locher-Scholten en Frances Gouda stellen dat Nederlandse vrouwen actieve subjecten van de imperiale politiek zijn geweest en dat ze daarmee niet los kunnen worden gezien van imperialisme.³⁹ Vrouwen waren koloniale cultuurdragers en hun positie in de westerse cultuur bepaalde volgens Gouda hun visie op de koloniale maatschappij: ‘The average woman (...) endowed the imperial relations of command and subordination with the same gloss of normalcy or inevitability as men.’⁴⁰ West-Europese vrouwen staan daarmee niet afzijdig van koloniale praktijken. Volgens Clare McCotter kenden deze vrouwen zelfs een ‘imperial duty’ en een daaruit volgende drang om de kolonie te observeren en te consumeren.⁴¹ Deze stellingen over de betrokkenheid van Nederlandse vrouwen bij het Nederlandse imperialisme worden getoetst in dit scriptieonderzoek. Daaruit blijkt niet alleen hun houding ten opzichte van het kolonialisme, maar ook in hoeverre hun houdingen getuigen van een ‘imperial duty’.

Het onderzoek binnen gender en imperialisme is beïnvloed door theorieën over de definiëring en het gebruik van het concept gender. Zoals eerder genoemd worden gendercategorieën sterk bepaald door sociale conventies en culturele normen.⁴² De Amerikaanse historica Joan Wallach Scott en de Amerikaanse filosofe Sandra Harding benadrukken daarbij dat gender een middel is om sociale relaties en identiteiten te construeren en te legitimeren.⁴³ Dit inzicht brengt twee gevolgen met zich mee die relevant zijn voor dit scriptieonderzoek. Een

³⁸ Ghosh, ‘Gender and colonialism’, 740, 755.

³⁹ E. Locher-Scholten, *Women and the colonial state: Essays on gender and modernity in the Netherlands Indies 1900-1942* (Amsterdam 2004) 26-28; Gouda, *Dutch culture overseas*, 7-9.

⁴⁰ Gouda, *Dutch culture overseas*, 186.

⁴¹ C. McCotter, ‘Woman traveller/colonial tourist. Deconstructing the great divide in Beatrice Grimshaw’s travel writing’, *Irish Studies Review* 15 (2007) 481-506, 483-484, 492.

⁴² Gunn, *History and cultural theory*, 147, 149.

⁴³ J.W. Scott, ‘Gender as a useful category of historical analysis’, *The American Historical Review* 91 (1986) 1053-1075, 1056.

gevolg is dat gender een belangrijk element is bij het aanduiden van diverse machtsrelaties, zoals tussen landen en seksen.⁴⁴ In het geval van de vrouwenkorpsen is er niet alleen sprake van machtsrelaties tussen mannelijke en vrouwelijke militairen, maar ook op het niveau van instituties zoals de krijgsmacht en regering. Een tweede gevolg is het gegeven dat gender een middel is om te analyseren op welke manier structuren en symbolen mannelijke of vrouwelijke connotaties hebben of als mannelijk, dan wel vrouwelijk worden gezien.⁴⁵ Sociale conventies en genderdiscoursen beïnvloedden bij de vrouwenkorpsen de beeldvorming over het leger en de rol van vrouwen daarin. Daarbij zijn diverse structuren en symbolen waarneembaar met mannelijke en vrouwelijke connotaties, zoals verondersteld ‘vrouwenwerk’. Middels een analyse van dergelijke stereotypen, zal duidelijk worden welke genderideeën en –praktijken te onderscheiden zijn.

Een middel om genderideeën en -praktijken omtrent het VK-KNIL en de MARVA te analyseren en dat gebruikt wordt in dit scriptieonderzoek betreft een tweedeling in zienswijzen om genderrelaties aan te duiden. Deze methode is geïnspireerd op feministische bewegingen die gelijkheid dan wel verschillen tussen mannen en vrouwen benadrukken. De Nederlandse cultuurwetenschapper Iris van der Tuin noemt deze laatste opvatting ‘thinking difference’, als tegenhanger van de eerstgenoemde ‘thinking equality’:

Difference thinkers are focused on female coded domains which have remained underexposed, both in society and in feminism. They wish to reassess these allegedly nonessential domains and help them to flourish, although they believe that this can only ultimately happen from within the domain itself. (...) Thinking difference seeks to design a *female* standard based on horizontal/reciprocal relationships, instead of vertical/hierarchical relationships. Thinking difference involves reappraising femininity.⁴⁶

Deze inzichten zijn relevant bij het analyseren en beschrijven van genderideeën van de Nederlandse overheid en krijgsmacht en voormalige VK-sters en Marva’s. Bij de analyse zullen het beleid en opvattingen steeds gekarakteriseerd worden in het licht van deze theorie over ‘thinking difference’ en ‘thinking equality’. Hieruit blijkt onder meer welke rol deze partijen voor de vrouwenkorpsen weggelegd zagen en welke (emancipatoire) waarde(n) het dienen in het VK-KNIL en de MARVA voor genderverhoudingen had.

⁴⁴ Scott, ‘Gender: a useful category of historical analysis’, 1067, 1072-1073; J.W. Scott, ‘Gender: still a useful category of analysis?’, *Diogenes* 225 (2010) 7-14, 9-10

⁴⁵ R. Buikema en I. van der Tuin, ‘Introduction’, in: Buikema, R. en Tuin, I. van der ed., *Doing gender in media, art and culture* (Londen en New York 2009; oorspronkelijk werk 2007) 1-4, 2.

⁴⁶ I. van der Tuin, ‘The arena of feminism: Simone de Beauvoir and the history of feminism’, in: Buikema, R. en Tuin, I. van der ed., *Doing gender in media, art and culture* (Londen en New York 2009; oorspronkelijk werk 2007) 7-23, 19.

Historiografie van VK-KNIL en MARVA

De rol van vrouwen in de Nederlandse en Indische vrouwenkorpsen als aspect van de dekolonisatieoorlog is nog weinig onderzocht. Voor de dekolonisatieoorlog waren vrouwen al betrokken bij oorlogen, maar dit was nog nooit door de regering op deze schaal toegestaan en erkend.⁴⁷ Tijdens de Indonesische dekolonisatieoorlog bestonden in Nederland voor het eerst militaire vrouwenkorpsen, waarbij vrouwen de militaire status verwierven. De vrouwen dienden in het Vrouwenhulpkorps (VHK), het VK-KNIL en de MARVA, beide in het laatste jaar van de Tweede Wereldoorlog opgericht. Het bestaan van deze korpsen is bijzonder, gezien het maatschappelijke klimaat van de jaren veertig en vijftig. Het burgerlijk ideaal in de jaren vijftig was namelijk nog altijd het huisgezin, waarbij huisvrouwen idealiter in de huiselijke sfeer actief waren. Desondanks ontstonden de eerste tekenen van vrouwenemancipatie al rond 1890.⁴⁸ Ondanks het feit dat de Tweede Feministische Golf pas in de jaren zestig voet aan de grond kreeg, is het aannemelijk dat veranderingen in de positie van vrouwen al eerder zijn ingezet.⁴⁹

Over de twee vrouwenkorpsen is sinds hun bestaan meermaals in academische context geschreven. Zo verscheen in 1985 de dissertatie *Het Vrouwenkorps van het KNIL, 1943-1950* van Geja Kippers.⁵⁰ Deze dissertatie heeft voornamelijk een beschrijvend karakter en richt zich op vragen als hoe en waarom het VK-KNIL is opgericht, welke rollen het korps vervulde en welke motivatie vrouwen hadden om deel te nemen. Hieruit mag blijken dat dit vrouwenkorps tot dan toe nauwelijks besproken is geweest in academische context. Naast deze studie verscheen in 2004 de dissertatie *Het Vrouwenkorps-KNIL* van Sophia Kruyswijk-van Thiel, een voormalig VK-ster.⁵¹ In dit proefschrift ligt de nadruk op de ontstaansgeschiedenis en ontwikkeling van het VK-KNIL en de leefwereld van korpsleden. Daarnaast besteedt zij aandacht aan de positie van Nederlandse vrouwen in de krijgsmacht en de opkomst van militaire vrouwenkorpsen, waarbij een vergelijking wordt gemaakt met andere West-Europese landen en Amerika. Ondanks het gegeven dat er weinig aandacht is voor het concept gender en de

⁴⁷ Over de betrokkenheid van Nederlandse vrouwen bij het leger in vroegere tijden is meer te lezen in *Daar was laatst een meisje loos. Nederlandse vrouwen als matrozen en soldaten: een historisch onderzoek* (Baarn 1981) van R. Dekker en L. van de Pol.

⁴⁸ Zie voor een overzicht van de cultuurgeschiedenis van de Nederlandse huisvrouw vanaf de dertiende eeuw tot aan het einde van de twintigste eeuw E. Kloek, *Vrouw des huizes. Een cultuurgeschiedenis van de Hollandse huisvrouw* (Amsterdam 2009). Twee andere publicaties over dit onderwerp zijn F. Ishwaran, *Family life in the Netherlands* (Den Haag 1959) en W.H. Posthumus-van der Groot en A. de Waal ed., *Van moeder op dochter. De maatschappelijke positie van de vrouw in Nederland vanaf de Franse tijd* (Nijmegen 1977; oorspronkelijk werk 1968).

⁴⁹ Zie hierover onder meer V. van de Loo, *De vrouw beslist. De tweede feministische golf in Nederland* (Wormer 2005).

⁵⁰ G.J. Kippers, *Het Vrouwenkorps van het KNIL, 1943-1950* (dissertatie Utrecht 1985).

⁵¹ S. Kruyswijk-van Thiel, *Het Vrouwenkorps-KNIL* (dissertatie Amsterdam 2004). Deze dissertatie is een gebaseerd op eerder onderzoek dat Kruyswijk-van Thiel heeft verricht en gepubliceerd: *Vrouwenkorps van het voormalig Koninklijk Nederlands-Indisch leger 1943-1950. Motivatie en beeldvorming* (Amstelveen 2003).

rolverdeling tussen mannen en vrouwen in Nederland, levert dit Kruyswijk-van Thiel de conclusie op dat ‘de deelname van de vrouw aan de krijgsmacht, historisch en cultureel gezien, ingrijpend heeft bijgedragen aan wijzigingen in het gender-ideologisch denken.’⁵²

Over de MARVA verscheen in 1989 van de Vereniging van ex- en actief dienende vrouwelijke militairen van de Koninklijke Marine het boek *Aan de wieg van de MARVA en de beginperiode van haar bestaan* met daarin schetsen van de geschiedenis van de MARVA in de periode 1944-1950.⁵³ De nadruk ligt vooral op de ontstaansgeschiedenis en ontwikkeling van het korps. Vijf jaar later verscheen van Anita van Dissel en Jaap Bruijn een uitgebreider overzicht van de geschiedenis van de MARVA tot en met de opheffing in 1982, toen ook de gelijkstelling in de rechtspositie van mannen en vrouwen geregeld werd.⁵⁴ Ook deze studies beperken zich voornamelijk tot beschrijvingen. Een grondige vergelijking van de Nederlandse situatie met die in andere West-Europese landen ontbreekt. Daarnaast worden beide vrouwenkorpsen van binnenuit beschreven en is er nauwelijks aandacht voor beeldvorming over dit korps in de samenleving. Tevens gaan de studies niet in op de rol en betekenis van de korpsen in het Nederlandse imperialisme. Hetzelfde geldt voor aanverwante en overwegend Nederlandstalige publicaties. In dergelijke studies staat onder meer het verschijnsel van Nederlandse vrouwen in het leger centraal en de daarmee gepaard gaande houdingen in de maatschappij, maar ook de discussie over het bestaan van de korpsen en problemen omtrent de veranderende relatie tussen mannen en vrouwen in de krijgsmacht.⁵⁵

Methodologie

Zoals uiteengezet, bespreken bestaande studies over het VK-KNIL en de MARVA voornamelijk de ontstaansgeschiedenis, ontwikkeling en dagelijkse praktijk. Vergelijkingen met andere West-Europese landen ontbreken veelal, evenals het behandelen van deze korpsen in het licht van theorieën over gender, imperialisme en militarisme. Juist op dit laatste richt deze scriptie

⁵² Kruyswijk-van Thiel, *Het Vrouwenkorps-KNIL*, 32.

⁵³ M. Scheuer ed., *Aan de wieg van de Marva en de beginperiode van haar bestaan. Schetsen uit de geschiedenis van de Marine Vrouwen Afdeling van 1944-1950* (Amersfoort 1989).

⁵⁴ A.M.C. van Dissel en J.R. Bruijn, *Bij de Marva* (Amsterdam 1994).

⁵⁵ Enkele publicaties zijn hier noemenswaardig. Zo staat het verschijnsel van de Nederlandse vrouw in het leger centraal in A. Biermans, *Vrouwen onder de wapenen. De oprichting van het Vrijwillig Vrouwenhulpkorps en zijn eerste optreden in bevrijd Nederland (1943-1945)* (dissertatie Nijmegen 1983) en I. van Kemenade, *In rok in wapenrok. De opkomst en selectie van de Nederlandse militaire vrouwenkorpsen* (dissertatie Leiden 1993). De houding van deelnemende vrouwen en de Nederlandse maatschappij ten aanzien van de vrouwenkorpsen staat centraal in N. Guns, *Women on board. A longitudinal study of attitudes towards and opinions about serving with women at sea in the Royal Netherlands Navy* (dissertatie Amsterdam 1985) en G.M. van Veldhoven, *Attitudes van meisjes in militaire vrouwenafdelingen* (dissertatie Nijmegen 1963). In M. Fidler, “Morele Gevaren” versus “Vrouwelijke Kwaliteiten”. *De discussie rond het behoud van de vrouwenkorpsen der Koninklijke Landmacht, 1943-1952* (dissertatie Leiden 1996) staat juist de discussie over het bestaan van de vrouwenkorpsen centraal. Tot slot bespreekt M.M.J. van Berckel, *Mannen en vrouwen in samenleving en krijgsmacht* (Amsterdam 1979) problemen omtrent de veranderende relatie tussen man en vrouw in de krijgsmacht.

zich. Een belangrijk onderdeel is de rol die deze vrouwenkorpsen speelden bij het terugwinnen van de Indonesische kolonie. Dit aspect is nauw gerelateerd aan beeldvorming over het leger en de rol van vrouwen binnen het imperialisme, het leger en de maatschappij. Bovendien is het interessant om te onderzoeken hoe genderideeën en de rolverdeling tussen mannen en vrouwen aan bod kwamen bij de inzet van de korpsen.

In deze scriptie zal dus het genderspect bij de inzet van het VK-KNIL en de MARVA centraal staan. De onderzoeksvraag luidt daarom als volgt: op welke genderbeelden en – praktijken waren de oprichting en ontwikkeling van het VK-KNIL en de MARVA gestoeld tijdens de Indonesische dekolonisatieoorlog (1945-1950)? De geschiedenis van deze korpsen vertelt ons meer over genderideeën in deze periode in Nederland en het leger en over de participatie van vrouwen in het leger. Daarbij zal ik oog hebben voor de (mogelijke) betekenis van de vrouwenkorpsen voor genderverhoudingen in de Nederlandse maatschappij en het Nederlandse imperialisme. De centrale vraag is opgesplitst in drie deelvragen, waarvan de eerste als volgt luidt: welke genderbeelden en –ideeën beïnvloedden de Nederlandse regering bij het instellen en ontwikkelen van het VK-KNIL en de MARVA tussen 1945 en 1950? De tweede deelvraag richt zich op de vrouwen: welke motieven en verwachtingen voor hun dienstneming tussen 1945 en 1950 hadden de vrouwen? En tenslotte: welke praktische mogelijkheden bood het werken bij deze korpsen aan de vrouwen tussen 1945 en 1950? De hypothese bij de onderzoeksvraag is dat het bestaan van en indiensttreding bij de vrouwenkorpsen bestaande genderrelaties op scherp heeft gezet, aangezien Nederlandse vrouwen tot dan toe niet of nauwelijks toegang hadden tot de krijgsmacht. Ik vraag me daarbij af of indiensttreding emancipatoire gevolgen voor hen had. Tevens vermoed ik dat deze ontwikkeling vrouwen meer kans bood om te participeren in het arbeidsproces en om een geïnstitutionaliseerde rol – via het leger – te spelen bij het imperialisme.

Het eerste deel van de scriptie bespreekt de Nederlandse regering en haar beleid. Welke genderbeelden beïnvloedden het instellen en ontwikkelen van het VK-KNIL en de MARVA? In dit hoofdstuk komen onder meer de motieven van de regering bij het instellen van de vrouwenkorpsen en haar percepties over de rol van vrouwen binnen de dekolonisatieoorlog aan de orde. Deze percepties zijn sterk gemoeid met het genoemde doel van het militair optreden. Om de deelvraag te beantwoorden gebruik ik beschrijvingen uit secundaire literatuur over de ontstaansgeschiedenis en de ontwikkeling van de vrouwenkorpsen, aangevuld met archiefmateriaal. Van het Nationaal Archief gebruik ik relevante delen van de archieven van het Ministerie van Overzeese Rijksdelen, het KNIL, het Ministerie van Marine, het Vrijwillig Vrouwen Hulpkorps (later Militaire Vrouwenafdeling) en het Selectieorgaan voor de Militaire

Vrouwenafdeling. Deze archieven bevatten inventarisnummers over het VK-KNIL, de MARVA, aanverwante korpsen en het Centraal Selectie Orgaan, dat deels verantwoordelijk was voor de werving. Waardevolle archiefstukken zijn onder meer wettelijke bepalingen en besluiten, rapporten en wervingsmateriaal. Van het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH) raadpleeg ik relevante delen van archieven van de MILVA en van barones Pardede-van Boetzelaer.⁵⁶ Ook deze archieven bevatten relevante publicaties, nota's en wervingsmateriaal.

Het archiefmateriaal levert nieuwe informatie op over het genderspect bij de besluitvorming omtrent de vrouwenkorpsen. Deze gegevens zijn niet of nauwelijks genoemd in secundaire literatuur. Daarnaast levert het materiaal meer informatie op over de werving en selectie. In archiefinventarissen is specifiek gezocht naar wervingseisen, uitspraken over de rol van vrouwen bij het Nederlands militair optreden en beslissingen met betrekking tot ontwikkeling van de korpsen die genderrelaties beïnvloeden. In het kort zal de analyse van dit materiaal gericht zijn op machtige genderdiscoursen en hun invloed op de positie van vrouwen. Zoals beschreven stelt McClintock dat vrouwen actieve actoren binnen het imperialisme waren en dat door aandacht te besteden aan het genderspect hun rol daarbinnen verduidelijkt kan worden. Om machtige genderdiscoursen te verduidelijken is het belangrijk om aandacht te hebben voor sociale en culturele conventies die de rolverdeling tussen man en vrouw beïnvloeden. Door de twee vrouwenkorpsen als casus te bestuderen, kan bekeken worden of zij een mogelijkheid boden om een grotere of andere rol te spelen binnen het imperialisme en of zij traditionele genderopvattingen beïnvloedden.

Een belangrijk onderdeel van de archiefinventarissen is wervingsmateriaal en propaganda. Dit materiaal biedt inzicht in genderbeelden die de Nederlandse overheid uitstraalde naar potentiële deelnemers en hoe de informatie aansluiting vond bij lezers. Genderbeelden in de propaganda vormen zo een brug tussen de overheid en de vrouwen. In combinatie met enig wervingsmateriaal in secundaire literatuur, ontstaat een corpus waarin de diversiteit aan wervingsmateriaal naar voren komt van onder meer radioredes, advertenties en brochures. Tevens bevatten archieven enig inzicht in keuzes die gemaakt zijn bij wervingsstrategieën. Een voorbeeld van onderzoek naar dergelijk wervingsmateriaal is uitgevoerd door Melissa Brown. Zij analyseert de verschillende genderpatronen om zo het discours over vrouwelijke militairen te

⁵⁶ Barones C.M.L. Pardede-van Boetzelaer was nauw betrokken bij de totstandkoming van de MARVA. Dit archief is een persoonlijk archief dat nu via het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH) geraadpleegd kan worden. MILVA is een afkorting voor Militaire Vrouwen Afdeling en deze organisatie is in 1951 voortgekomen uit de samenvoeging van het Vrouwen Hulpkorps (VHK) en het Nederlands Verpleegsterskorps der Koninklijke Landmacht (NVKL).

ontrafelen, zoals dat tot uiting komt in advertenties voor het Amerikaanse leger.⁵⁷ Deze advertenties zijn volgens Brown een belangrijk voorbeeld van de samenwerking tussen de overheid en de private sector die ideeën over mannelijkheid en vrouwelijkheid projecteren in advertenties.⁵⁸ Concreet bezien zal ik van het wervingsmateriaal woorden en beelden die aansluiting vonden bij veronderstelde mannelijke en vrouwelijke waarden, uitspraken over de rolverdeling en verhouding tussen mannen en vrouwen en opvattingen over de rol van de vrouwenkorpsen bij het Nederlands militaire optreden analyseren.

In het tweede deel van de scriptie richt ik mij op deelnemende vrouwen aan de korpsen. Welke motivaties en verwachtingen van hun dienstneming bij het VK-KNIL en de MARVA tussen 1945 en 1950 hadden zij? Hierbij zal ik onder meer aandacht besteden aan hun achtergrond: kwamen ze uit Nederland of hadden ze een ‘Indische background’? Daarnaast besteed ik aandacht aan de beeldvorming van hun rol in het leger en de dekolonisatieoorlog. Hun ervaringen vertellen ons meer over de mogelijkheden en kansen die zij zagen in het dienen in de korpsen, voor wat betreft de destijds bestaande genderverhoudingen. Dit laatste zal centraal staan in het derde hoofdstuk waar de taken en praktische mogelijkheden aan bod komen. Welke praktische mogelijkheden bood het werken bij het VK-KNIL en de MARVA aan de vrouwen tussen 1945 en 1950? In dit hoofdstuk staan de ervaringen van vrouwen en hun houding ten aanzien van genderverhoudingen in het leger centraal. Om beide deelvragen te kunnen beantwoorden, gebruik ik interviews met voormalige VK-sters en Marva’s.

Zo gebruik ik acht nog niet of nauwelijks bestudeerde interviews van de Stichting Mondelinge Geschiedenis Indonesië (SMGI).⁵⁹ Deze stichting nam tussen 1997 en 2001 in totaal 1190 interviews met 724 mensen af, waarna de gehele collectie onderdeel werd van de collectie van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV). Het doel van het interviewproject was om een *oral history* archief op te zetten met levensverhalen van mensen die tijdens de laatkoloniale periode en het begin van de postkoloniale periode in Nederlandse koloniën hebben geleefd of gewerkt. De interviews beslaan hierdoor grofweg de periode vanaf de jaren dertig tot zestig.⁶⁰ De geïnterviewden vormen een groep van diverse etnische afkomst, zoals Nederlanders, Indiërs, Chinezen en Molukkers. Onder hen bevinden zich soldaten, ambtenaren en krijgsgevangenen en mensen die buiten de Japanse kampen zijn

⁵⁷ M.T. Brown, “‘A woman in the army is still a woman’: representations of women in US military recruiting advertisements for the All-Volunteer Force”, *Journal of Women, Politics & Policy* 32 (2012) 151-175, 152

⁵⁸ Brown, “‘A woman in the army is still a woman’”, 154.

⁵⁹ Voor meer informatie over de specifieke acht interviews van de SMGI, zie bijlage 2.

⁶⁰ Universiteit Leiden, ‘Stichting Mondelinge Geschiedenis Indonesië’, <http://oral-history-archive-kitlv.library.leiden.edu/> (11 januari 2016).

gebleven.⁶¹ De interviews hebben het karakter van een levensverhaal en de gestelde vragen zijn gericht op de leefwereld, ervaringen, keuzes en relaties met anderen. In de acht door mij bestudeerde interviews komen veel open vragen voor, aangevuld met indringende- en trechtervragen om meer details te verzamelen teneinde om informatie te controleren en conclusies te kunnen trekken.

Naast deze acht interviews, zal ter ondersteuning gebruik worden gemaakt van interviews die Sophia Kruyswijk-van Thiel heeft afgenomen voor haar dissertatie *Het vrouwenkorps-KNIL* (2004). Zij heeft zelf van 1948 tot 1950 gediend bij het VK-KNIL bij de Inlichtingendienst (NEFIS). Na een reünie van voormalige VK-sters in 1994 startte zij haar onderzoek. Centrale onderwerpen in de interviews zijn de alledaagse leefwereld, verwachtingen, opvattingen en de omgang met gebeurtenissen.⁶² Van deze interviews is onbekend welk type vragen is gesteld en onder welke omstandigheden deze interviews hebben plaatsgevonden. Ter verrijking van de interviews heeft Kruyswijk-van Thiel in 1994 een enquête afgenomen onder 144 voormalige VK-sters, waarvan bijna de helft de enquête heeft ingevuld. Deze enquête bestaat uit 38 vragen, waarvan een deel uit beschrijvende vragen naar achtergrondgegevens, zoals rang, opleiding en leeftijd. Tevens zijn er vragen over persoonlijke indrukken en ervaringen, zoals de impact van de dienstneming en het contact met mannelijke militairen. Tot slot zijn er vragen naar de zelfanalyse, zoals de motivatie en persoonlijke eigenschappen.⁶³ Naast deze gegevens heeft Kruyswijk-van Thiel materiaal gebruikt uit het Legermuseum in Delft en het Internationaal Archief van de Vrouwenbeweging in Amsterdam. Voorts heeft zij twee interviews van de SMGI geraadpleegd, die overeenkomen met de interviews die voor mijn onderzoek gebruikt zijn.

Het bestuderen van herinneringen van voormalige VK-sters en Marva's in interviews sluit aan bij de *memory boom* waar sinds de jaren zeventig van de twintigste eeuw in de wetenschap en maatschappij meer aandacht is ontstaan voor herinneringen. Daarbij zijn Indië-veteranen te beschouwen als een sociale groep met een collectieve vorm van herinnering; ze delen bepaalde opvattingen en ervaringen. Naast het gegeven dat dergelijke interviews, en *oral history* in algemene zin, feitelijke informatie opleveren, geven ze volgens Stef Scagliola ook inzicht in de manieren waarop mensen hun omgeving beleven en er betekenis aan toe-

⁶¹ Cultural Heritage Connections, 'Memories of the East (SMGI interview collection)', [http://www.culturalheritageconnections.org/wiki/Memories_of_the_East_\(SMGI_interview_collection\)](http://www.culturalheritageconnections.org/wiki/Memories_of_the_East_(SMGI_interview_collection)) (11 januari 2016).

⁶² Kruyswijk-van Thiel, *Het Vrouwenkorps-KNIL*, 14, 19.

⁶³ Een kopie van de enquête die Kruyswijk-van Thiel heeft afgenomen onder de voormalige VK-sters is verwerkt in bijlage 1. Tevens bevat deze bijlage een overzicht van de door haar afgenomen interviews, zoals dit overzicht te vinden is in haar werk.

kennen.⁶⁴ De Nederlandse historica Selma Leydesdorff stelt daarover in *De mensen en de woorden* (2004) dat dergelijke getuigenissen bijzonder nuttig zijn, want ze kunnen leiden tot debatten over het verband tussen macro- en microgeschiedenis, zoals persoonlijke verhalen en bredere structuren.⁶⁵ Met name bij de bestudering van sociale groepen die in de schaduw staan, zoals vrouwen, is *oral history* dan ook een uitkomst, want *oral history* biedt in dat geval tegenwicht tegen bestaande dominante discoursen.⁶⁶ Penny Summerfield beaamt dit, want volgens haar ligt de kracht van *oral history* in de ‘powerful recovery role’.⁶⁷ Interviews zijn dan ook noodzakelijk om vrouwen te vertegenwoordigen en om nieuw licht op bestaande genderpatronen te laten schijnen. Zoals in dit scriptieonderzoek zal blijken, biedt *oral history* een gedetailleerde kijk op het dagelijks leven, emoties, gedachten en onderlinge verhoudingen. Dit sluit aan bij wat Summerfield een ‘cultural circuit’ noemt: ‘Privately and locally told stories of experiences are picked up and enter public discourse in myriad ways, including word of mouth, newspaper reporting, television interviewing, film-script research, and so on.’⁶⁸ Hieruit blijkt dat interviews vrouwen letterlijk en figuurlijk een stem geven.

Een belangrijk aspect van *oral history* dat deze bron interessant voor deze casus maakt, is de wisselwerking tussen mondelinge overleveringen en de culturele en sociale context. Interviews worden namelijk beïnvloed door culturele discoursen en volgens Penny Summerfield zijn historici, vanwege deze invloed, discoursen en ideologieën gaan bestuderen.⁶⁹ Om aan te geven hoe dit discours de inhoud van interviews beïnvloedt, gebruikt ze het begrip ‘composure’:

Composure occurs when a teller composes a story about him- or herself, so here composure refers to the *composition* of the narrative. It also refers to the way in which a narrator seeks a sense of ‘composure’ from constituting themselves as the subject of their story. (...) The relationship of composure to cultural representations is that public discourses are inevitably drawn upon in the composition of a story about the self. And they are drawn upon in such a way as to produce a version of the self that the teller can live with in relative psychic ease.⁷⁰

⁶⁴ H. van den Berg, S.I. Scagliola en F. Wester ed., *Wat veteranen vertellen. Verschillende perspectieven op biografische interviews over ervaringen tijdens militaire operaties* (Amsterdam 2010) 31-32.

⁶⁵ S. Leydesdorff, *De mensen en de woorden. Geschiedenis op basis van verhalen* (Amsterdam 2004) 100.

⁶⁶ S.I. Scagliola, ‘The Dutch Veterans Interview Project: recognition and attention in exchange for valuable information’, *Interuniversity Seminar on Armed Forces and Society* (zp 2011) 1-12, http://www.eur.nl/fileadmin/ASSETS/estudio/Bestanden/Dutch_Veterans.pdf (13 maart 2016) 2.

⁶⁷ P. Summerfield, ‘Culture and composure: creating narratives of the gendered self in oral history interviews’, *Cultural and Social History* 1 (2004) 65-93, 66.

⁶⁸ Summerfield, ‘Culture and composure’, 68.

⁶⁹ Ibidem, 66-67.

⁷⁰ Ibidem, 69.

Geïnterviewden moeten hun herinneringen dus kunnen ‘herkennen’ in het publieke discours om ze te vertellen. Herinneringen zijn niet neutraal en we moeten volgens Kruyswijk-van Thiel daarom rekening houden met het feit dat ons handelen en onze motieven in interviews gerationaliseerd en herwaardeerd worden.⁷¹ Voor vrouwen in militaire korpsen komt daar een hindernis bij in de vorm van genderideologieën, want alleen als hun ervaringen overeenkomen met ‘vrouwelijke’ normen in de gegeven sociale context, zoals het huwelijk, dan kunnen deze ervaringen weerslag vinden in het publieke discours en kunnen ze gedeeld worden.⁷² De plaats die de vrouwenkorpsen innamen in het publieke discours en de beeldvorming over de korpsen beïnvloeden decennia later dus hun levensverhalen. Voor Indië-veteranen kan dit betekenen dat zij hun herinneringen moeten verdedigen, gezien het publieke debat over het Nederlands militaire optreden in Indonesië en miskennis van hun oorlogsherinneringen. Dit komt overeen met wat Summerfield stelt:

If they cannot draw on an appropriate public account, their response is to seek to justify their deviation, or to press their memories into alternative frameworks, or to be able to express their stories only in fragmentary and deflected accounts. Audiences for these memories-outside-discourse may not facilitate narration: because they cannot recognize the subject, they ignore the story or treat it as a joke.⁷³

Uit de interviews zal blijken in hoeverre voormalige VK-sters en Marva’s hun optreden verdedigen en hoe zij eind jaren negentig terugblikken op hun motivatie voor dienstneming, met het oog op de genoemde ‘herkenning’ in het publieke discours.

Het inzicht van Kruyswijk-van Thiel over de waarde van het dienen in het VK-KNIL is tot slot relevant in het kader van *oral history* en *memory*. Kruyswijk-van Thiel bespreekt namelijk het begrip ‘key-event’ als een betekenisvolle periode in iemands verleden die heeft plaatsgevonden op een specifieke plaats en in een specifieke periode. Om dit begrip te verbinden aan de waarde van dienstneming, haalt ze McAdams aan, die stelt dat een ‘key-event’ dat heeft plaatsgevonden in de leeftijd van twintig tot vijfentwintig jaar belangrijk is geweest voor iemands identiteit.⁷⁴ In haar conclusie stelt Kruyswijk-van Thiel dat het leven van deze vrouwen daadwerkelijk een ‘key-event’ is geweest. Deze uitspraak verbindt zij met haar conclusie dat VK-sters ‘mogelijkerwijs, hoe bescheiden ook, een bijdrage geleverd [hebben] aan de vrouwenemancipatie in het algemeen en aan de integratie van de vrouw in de krijgsmacht in

⁷¹ Kruyswijk-van Thiel, *Het Vrouwenkorps-KNIL*, 21.

⁷² Summerfield, ‘Culture and composure’, 74.

⁷³ Ibidem, 92-93.

⁷⁴ D.P. McAdams, *The stories we live by. Personal myths and the making of the self* (Londen en New York 1993) 257-259, geciteerd in Kruyswijk-van Thiel, *Het Vrouwenkorps-KNIL*, 20.

het bijzonder.’⁷⁵ Kruyswijk-van Thiels inzichten hierover zullen ook van pas komen in dit scriptieonderzoek, met name voor de invloed van dienstneming voor bestaande genderopvattingen.

Het genderspect bij de oprichting en ontwikkeling van het VK-KNIL en de MARVA staat in dit scriptieonderzoek dus centraal. Om genderideeën en –praktijken bij de Nederlandse overheid, krijgsmacht en deelnemende vrouwen te analyseren, besteedt het onderzoek aandacht aan discoursen over gender, etniciteit en het leger en hun invloed op de rol en positie van vrouwen bij de militaire inzet in Indonesië. De gehanteerde methode is reeds uitgebreider besproken in de paragraaf ‘Onderzoek naar gender en imperialisme’. Er is in dit onderzoek aandacht voor stereotiepe beelden en constructies van vrouwen in diverse contexten, zoals het huwelijk en het leger, die genderpatronen beïnvloeden. Daarbij wordt gekeken naar de invloed hierop van de sociaal-maatschappelijke situatie, cultuur en krijgsmacht. Tevens richt het onderzoek zich op de analyse van gender binnen machtsrelaties tussen instituties en vrouwen en tussen mannen en vrouwen. Om het beleid en opvattingen van instituties en vrouwen te analyseren, worden de theorieën over ‘thinking equality’ en ‘thinking difference’ gebruikt. Ze zullen ingezet worden om genderrelaties, -ideeën en –praktijken aan te duiden. Hierdoor zal duidelijk worden welke rol VK-sters en Marva’s speelden binnen de krijgsmacht tijdens de dekolonisatieoorlog en welke (emancipatoire) waarde hun dienstneming had.

⁷⁵ Kruyswijk-van Thiel, *Het Vrouwenkorps-KNIL*, 221-222; citaat op 222.

Hoofdstuk 1 Vrouwenkorpsen vanuit de Nederlandse regering gezien

In dit hoofdstuk staat het beleid van de Nederlandse regering en krijgsmacht centraal met betrekking tot het VK-KNIL en de MARVA, zodat genderideeën te onderscheiden zijn bij de oprichting en ontwikkeling van deze korpsen. Het hoofdstuk beschrijft ten eerste de historische ontwikkeling van de korpsen en besluitvorming omtrent de instelling ervan. Daarna volgen de doelen en motieven van de Nederlandse regering bij de instelling. Vervolgens bespreek ik aan de hand van archiefmateriaal hierover de wervingseisen en -strategie van de Nederlandse overheid en krijgsmacht. Tot slot analyseer ik een corpus aan propagandamateriaal dat inzicht biedt in de wervingsprocedure en genderbeelden die de Nederlandse overheid projecteerde op de samenleving en specifiek op de doelgroep. Deze informatie is belangrijk bij het inzichtelijk maken van de rol en bijdrage van de Nederlandse overheid als schakel in de keten met betrekking tot genderideeën, naast deelnemende vrouwen en de cultureel-maatschappelijke situatie.

Historische ontwikkeling VK-KNIL en MARVA

Voordat het VK-KNIL en de MARVA werden opgericht, bestonden er al vrouwenorganisaties. In Nederland bestonden sinds 1938 twee vormen van maatschappelijk werk voor vrouwen in tijden van nationale crisis, ramp en oorlog, namelijk het Korps Vrouwelijke Vrijwilligers en de Vrijwillige Vrouwen Hulpdienst. Deze organisaties gingen in 1943 samen in de Unie van Vrouwelijke Vrijwilligers.⁷⁶ Daarnaast bestonden er twee Nederlandse en Nederlands-Indische vrouwenorganisaties, namelijk de Commissie voor Organisatie van Vrouwenarbeid in Mobilisatietijd (COVIM) en het Vrouw en Auto Corps (VAC) in Nederlands-Indië, die respectievelijk werden opgericht op 4 september 1939 en 16 september 1940.⁷⁷ De voorloper van de MARVA, de Vrouwenorganisatie der Marine (VROMAR), werd opgericht op 13 december 1941, na de oorlogsverklaring van Nederland aan Japan.⁷⁸ Vrouwen die bij deze organisatie aangesloten waren, werden opgeleid tot telefoniste, telegrafiste en typiste en ze boden aan wal ondersteuning. De organisatie werd op 1 maart 1942 alweer opgeheven.

De invloed van Groot-Brittannië is belangrijk geweest bij de oprichting van het VK-KNIL en de MARVA. Zo werden in 1942 het Nederlands Verpleegsterskorps der Landmacht

⁷⁶ Van Dissel en Bruijn, *Bij de Marva*, 12.

⁷⁷ Scheuer, *Aan de wieg van de Marva en de beginperiode van haar bestaan*, 3. Meer informatie over het VAC en de ervaringen van een lid zijn te lezen in T.Y. Hobma-Glastra, *Bandjir. Een Indische kroniek 1935-1950* (Naarden 1988).

⁷⁸ Scheuer, *Aan de wieg van de Marva en de beginperiode van haar bestaan*, 3.

(NVKL) en de Bond voor Nederlandse Vrouwen in Groot-Brittannië opgericht, waar barones Pardede-van Boetzelaer nauw bij betrokken was.⁷⁹ Laatstgenoemde organisatie zorgde ervoor dat vrouwen beschikbaar waren voor ‘relief work’, ofwel hulpverlening aan Nederland na de bevrijding. De vrouwen hadden echter geen militaire status en dit komt volgens socioloog René Moelker en psychologe Jolanda Bosch omdat het militarisme, in vergelijking met andere landen, nooit prominent aanwezig was in de Nederlandse cultuur.⁸⁰ Vanaf 1944 werkten er pas voor het eerst vrouwelijke militairen in een eigen ‘safe area’ van het Nederlandse leger, namelijk voor het Vrouwen Hulpkorps.⁸¹ Voorts organiseerde de Britse organisatie Women’s Service Group (IWSG) cursussen waar Nederlandse vrouwen aan konden meedoen.⁸²

Tijdens de Duitse bezetting bevonden zich Nederlandse vrouwen in Groot-Brittannië met belangstelling voor Britse militaire vrouwenkorpsen, die daar al bestonden vanwege de Eerste Wereldoorlog.⁸³ De Bond voor Nederlandse Vrouwen in Groot-Brittannië hield in 1942 een enquête onder Nederlanders, waaruit bleek dat ondersteuning van humanitair werk na de bevrijding door een vrijwillig vrouwen hulpkorps wenselijk was. Op basis van deze conclusie werkte de Bond aan een wetsvoorstel voor vrouwelijke dienstplicht voor Nederlandse vrouwen tussen 17 en 44 jaar, waarbij zij non-combattanten dienst of maatschappelijk werk in militair dienstverband verrichten. De dienstplicht werd echter afgewezen, want er bleek een sterke voorkeur te bestaan voor een vrijwillige aanmelding en een beperking tot humanitair werk.⁸⁴ Uiteindelijk werkte de Bond hierna aan de oprichting van het vrijwillige Vrouwen Hulp Korps (VVHK, later VHK) dat wel in militair verband werd geplaatst. De minister van Oorlog, jonkheer ir. Van Lidt de Jeude, riep hiervoor op 20 december 1943 de ‘Hulpkorps-beschikking’ in het leven, waarna het VVHK op 25 april 1944 werd opgericht.

Er bleek ook interesse voor de oprichting van een vrouwenkorps te bestaan bij de Nederlands-Indische Commissie voor Australië en Nieuw-Zeeland. Voor de terugkeer van Nederland naar Nederlands-Indië waren namelijk ook vrouwen nodig voor de hulpverlening en administratie.⁸⁵ De ideeën en plannen voor de oprichting van het VK-KNIL ontstonden bij Nederlandse vrouwen en vrouwen die geboren waren in Nederlands-Indië en die tijdens de Tweede Wereldoorlog in niet-bezette landen woonden, zoals de Nederlandse Antillen, Ame-

⁷⁹ Kruyswijk-van Thiel, *Het Vrouwenkorps-KNIL*, 56-57.

⁸⁰ R. Moelker en J. Bosch, ‘Women in the Netherlands Armed Forces’, in: Carreiras, H. en Kümmel, G. ed., *Women in the military and in armed conflict* (Wiesbaden 2008) 81-127, 85.

⁸¹ Moelker en Bosch, ‘Women in the Netherlands Armed Forces’, 92.

⁸² Van Dissel en Bruijn, *Bij de Marva*, 13.

⁸³ Scheuer, *Aan de wieg van de Marva en de beginperiode van haar bestaan*, 4-5. In Groot-Brittannië bestonden de Women’s Royal Naval Service (WRNS), Auxiliary Territorial Service (ATS) en de Women’s Auxiliary Air Force (WAAF).

⁸⁴ Van Dissel en Bruijn, *Bij de Marva*, 14.

⁸⁵ Scheuer, *Aan de wieg van de Marva en de beginperiode van haar bestaan*, 5-6.

rika, Australië en Engeland.⁸⁶ Zodoende werd op 5 maart 1944 het VK-KNIL bij besluit van de minister van Koloniën in Australië opgericht. Het korps moest helpen bij de voorbereiding voor de terugkeer naar Nederlands-Indië en dienstdoen in administratieve, medische en hygiënische functies. In september 1945 vertrokken de eerste VK-sters vanuit Australië naar Java en Sumatra om ex-gedetineerden uit Japanse interneringskampen op te vangen.⁸⁷ In april 1946 mochten deze VK-sters ervoor kiezen om te demobiliseren of om over te gaan op burgeroverheidsdienst, aangezien ze een dienstverband van een half jaar hadden getekend. Omdat burgerpersoneel weer werd toegelaten in Nederlands-Indië, werd de noodzaak om vrouwen in militair verband uit te zenden kleiner.⁸⁸ Het dienstverband van een half jaar sluit aan bij de gedachte om het VK-KNIL weer op te heffen in 1946, maar in februari 1946 werd besloten om het korps te laten voortbestaan voor onbepaalde tijd. Zodoende verschenen in april 1947 de eerste wervingsadvertenties in de landelijke pers. Dit zou volhouden tot mei 1949, toen de werving en uitzending van vrouwen geremd werd door bezuinigingen.⁸⁹

Bij de Koninklijke Marine was het initiatief om een vrouwenafdeling voor de marine op te richten afkomstig van minister van Marine Furstner. Kapitein-ter-zee Hellingman werkte samen met mevrouw Blokhuis, die ook geïnteresseerd was, aan de voorbereiding van de oprichting van de MARVA.⁹⁰ Zij riepen Nederlandse vrouwen op via advertenties in dagbladen, aanplakbiljetten en bekendmakingen bij oorlogsvrijwilligerbureaus. Uiteindelijk ging op 26 september 1944 een krappe meerderheid van het Nederlandse kabinet in ballingschap akkoord met het voorstel voor de oprichting en zodoende werd de MARVA op 31 oktober 1944 bij Koninklijk Besluit officieel opgericht.⁹¹ De MARVA was aanvankelijk bedoeld om in Nederland en Engeland actief te zijn, maar langzaam groeide de behoefte om ook in Nederlands-Indië Marva's in te zetten na de capitulatie van Japan. Deze wens kwam ook vanuit vrouwen zelf, omdat zij vaak familie in Nederlands-Indië hadden, er zelf vandaan kwamen of omdat ze vonden dat ze daar beter dienst konden doen.⁹² Het motto van de organisatie luidde 'maak een man vrij voor de vloot', waaruit blijkt dat zij werk zouden overnemen van mannen.⁹³ Tevens blijkt dat vrouwen zelf ook wilden helpen, maar dat ze daarbij andere taken voor zich zagen dan voor mannelijke militairen. Aan het einde van de dekolonisatieoorlog

⁸⁶ Kruyswijk-van Thiel, *Het Vrouwenkorps-KNIL*, 88.

⁸⁷ Kippers, *Het Vrouwenkorps van het KNIL*, 88.

⁸⁸ *Ibidem*, 94.

⁸⁹ *Ibidem*, 98-101.

⁹⁰ Scheuer, *Aan de wieg van de Marva en de beginperiode van haar bestaan*, 6-7.

⁹¹ Van Dissel en Bruijn, *Bij de Marva*, 11.

⁹² Scheuer, *Aan de wieg van de Marva en de beginperiode van haar bestaan*, 77.

⁹³ Van Dissel en Bruijn, *Bij de Marva*, 7.

bleef de MARVA bestaan tot 1982, waarna het korps is opgegaan in de krijgsmacht. Vanzelfsprekend zijn alle Marva's na de Indonesische onafhankelijkheid vertrokken naar Nederland.

In 1946 wilden de regering en krijgsmacht het VK-KNIL en het VHK samenvoegen, aangezien bijna de gehele Koninklijke Landmacht naar Nederlands-Indië werd overgebracht en omdat daar dringend behoefte aan vrouwelijk personeel was. Tevens kon geschikt personeel dat in Nederland verbleef naar Nederlands-Indië worden gebracht.⁹⁴ Uiteindelijk zijn de ideeën niet doorgevoerd en zodoende bleven de korpsen naast elkaar bestaan. Het VK-KNIL werd net als het KNIL op 26 juli 1950 opgeheven. Tijdens het lustrum op 5 maart 1949 sprak generaal Spoor zijn waardering uit voor het korps en hij noemde het VK-KNIL het 'sieraad van het KNIL'.⁹⁵ Na een lange discussie is op 30 oktober 1951 wel een fusie tussen het VHK en het Nederlandse Verpleegsterskorps der Koninklijke Landmacht (NVKL) tot stand gekomen.⁹⁶ Voor de MARVA gold dat de marine in 1949 kampte met personele en financiële problemen. Het takenpakket moest herzien worden, want de dienstvakken waren beperkt en er waren geringe opleidingsmogelijkheden. Marva's waren in feite niet meer dan 'verklede typistes', aangezien alleen het uniform het verschil tussen burger en Marva maakte.⁹⁷ Toch bleef de MARVA bestaan, omdat de militaire leiding vond dat vrouwen sommige taken beter uitvoerden, omdat burgers het werk van militairen niet altijd konden overnemen en omdat het motto dat mannen vrijgemaakt moesten worden voor de oorlog, nog steeds gold. Vanuit de optiek van theorieën over 'thinking equality' en 'thinking difference' blijkt dat de krijgsmacht vrouwelijke militairen destijds zag als verschillend van mannelijke waarbij vrouwen specifieke kwaliteiten hadden die ingezet konden worden. Uiteindelijk kregen vrouwen in 1978 pas volledige toegang tot alle militaire trainingen en instituties en in 1982 kregen ze dezelfde rechten, plichten en kansen als mannelijke militairen. Vanaf die tijd bestonden er ook geen gescheiden vrouwenkorpsen meer.

Reden en doel van oprichting

Een reden voor de oprichting van militaire vrouwenkorpsen is, zoals reeds genoemd, de stelling dat zoveel mogelijk mannen voor de koloniale missie onder de wapenen beschikbaar moesten zijn. Het KNIL capituleerde op 9 maart 1942, maar een deel van de Nederlands-

⁹⁴ C.G.M. Formijne, 'Brief van luitenant-kolonel C.G.M. Formijne' (6 oktober 1946), Milva, nummer toegang 514, inventarisnummer 64 (NIMH). Zie ook C.G.M. Formijne, 'Memorandum inzake V.K./V.H.K.' (16 november 1946), Milva, 514, inv.nr. 64 (NIMH).

⁹⁵ Kippers, *Het Vrouwenkorps van het KNIL*, 128.

⁹⁶ *Ibidem*, 110.

⁹⁷ Van Dissel en Bruijn, *Bij de Marva*, 80.

Indische bestuurders was al uitgeweken naar het buitenland. Minister van Koloniën Van Mook was in 1942 verantwoordelijk voor de oprichting van de Nederlands-Indische Commissie voor Australië en Nieuw-Zeeland. Tevens wilde hij NICA-detachementen (Netherlands-Indies Civil Administration) en gezagsbataljons oprichten, die belangrijk zijn gebleken bij de oprichting van het VK-KNIL. Er was namelijk een tekort aan arbeidskrachten in Nederlands-Indië, omdat veel Nederlanders in Japanse kampen zaten. De inzet van vrouwen had daarom een praktische reden. Aangezien Nederland voor de bevrijding van Nederlands-Indië en het herstel van het Nederlands gezag afhankelijk was van de geallieerden, was een zo groot mogelijk Nederlands aandeel in de bevrijding belangrijk.⁹⁸ Tevens speelt kort na de Tweede Wereldoorlog in Nederland mee dat veel mannen nog in Duitse werkkampen zaten en dat zij bij terugkomst niet altijd geschikt waren om te dienen in Nederlands-Indië.⁹⁹ Vrouwen moesten hen dus vervangen.

Het bestaan van het VK-KNIL zou tijdelijk zijn, aangezien het korps voornamelijk moest meewerken aan de voorbereiding van terugkeer naar Nederlands-Indië en daar moest dienstdoen bij administratieve, medische, hygiënische en andere functies.¹⁰⁰ Het bestaansdoel van het vrouwenkorps was daarom het ondersteunen van deze operatie, zoals blijkt uit het Besluit van Koloniën van 5 maart 1944:

Hulpverlening aan bevolkingsgroepen, die in benarde omstandigheden verkeerden, in het bijzonder repatrieerenden, daklozen en geïnterneerden. Het verstrekken van hygiënische en medische hulp, bereiding en verstrekking van voedsel, verzorging van kinderen. Medewerking aan de voorbereiding van den terugkeer naar Indië. Voorts na bevrijding van Indisch grondgebied aldaar dienst doen op administratief, medisch-hygiënisch gebied, als telegrafiste en zoo noodig tevens in andere functies.¹⁰¹

De Nederlands-Indische regering wilde bij de terugkeer in Nederlands-Indië vergezeld worden door vrouwen van het VK-KNIL of een andere militaire organisatie. Om het reizen mogelijk te maken voor vrouwen werden zij gemilitariseerd en kregen zij dus de militaire status en een uniform. Aangezien het een tijdelijk korps zou zijn, was er aanvankelijk nog geen eigen kader, zoals een commandante. Pas op 16 mei 1945 kreeg het VK-KNIL een eigen militaire leiding.¹⁰² Hiermee werd duidelijk dat het VK-KNIL nog niet opgeheven zou worden en het voor onbepaalde tijd zou blijven bestaan.

⁹⁸ Kippers, *Het Vrouwenkorps van het KNIL*, 27-31, 36-37.

⁹⁹ Zie hiervoor onder meer J.M. Blokhuis, 'Memorandum voor de oprichting van een vrouwen korps bij de Koninklijke Landmacht' (30 mei 1945), Pardede van Boetzelaer, nummer toegang 062, inventarisnummer 28 (NIMH).

¹⁰⁰ Kippers, *Het Vrouwenkorps van het KNIL*, 40.

¹⁰¹ Kruyswijk-van Thiel, *Het Vrouwenkorps-KNIL*, 94.

¹⁰² Kippers, *Het Vrouwenkorps van het KNIL*, 83, 87.

Bij de MARVA was het overnemen van taken van mannen ook een belangrijk bestaansdoel en volgens minister van Marine Furstner was dit zelfs het enige doel van de MARVA.¹⁰³ Het gegeven dat de MARVA al voor het einde van de Tweede Wereldoorlog werd opgericht, was dan ook uit praktische noodzaak. Bij de invulling van de MARVA ontstond een belangrijk verschil in inzicht tussen Furstner en mevrouw Blokhuis. Furstner wilde namelijk een korps van opofferingsgezinde vrouwen die evenveel verdienden als ongehuwde mannen, maar Blokhuis vond dit een ongelijke beloning; voor vrouwen waren er namelijk weinig rangen en promoties in zicht. Uiteindelijk is de organisatie meer een korps geworden dat bestond uit ‘dienstmeisjes en typistes’.¹⁰⁴ Deze invulling is nauw verwant aan het sociaal-maatschappelijke klimaat van Nederland. Kerken in Zuid-Nederland stelden in januari 1945 namelijk dat het gezinsleven belangrijker was dan dienstneming bij de MARVA.¹⁰⁵ Deze visie keerde terug in de uiteindelijke nadruk op huishoudelijke activiteiten en administratief werk in plaats van op transport en techniek. Daarmee sloten taken aan bij veronderstelde vrouwelijke karaktereigenschappen, zoals dienstbaarheid, en bij typische vrouwenopleidingen en beroepen, zoals verpleegster en typiste.¹⁰⁶ Vanuit een benadering van theorieën over ‘thinking equality’ en ‘thinking difference’, blijkt dat mevrouw Blokhuis meer in termen van gelijkheid tussen man en vrouw dacht, maar dat uiteindelijk verschillen tussen man en vrouw zijn benadrukt, waarbij vrouwen werkten vanuit veronderstelde positieve karaktereigenschappen.

De noodzaak om ook vrouwen in te schakelen tijdens de Indonesische dekolonisatieoorlog werd door de Nederlandse regering en krijgsmacht gelegitimeerd door te wijzen op een ‘totalitaire’ oorlog, de noodzaak om Nederlands-Indië terug te winnen en de vergelijking met andere West-Europese landen, zoals in het *Maandblad voor Interne Marine Voorlichting* van 1944:

Naarmate men in een militaire organisatie meer van de non-combatante functies door vrouwen kan laten waarnemen, zullen meer mannen beschikbaar komen voor het eigenlijke vechtwerk. In alle belligerente landen zien wij hoe de "totalitaire" oorlog ook de vrouwen heeft ingeschakeld. Dit was noodzakelijk om in den strijd op leven en dood het hoogste rendement uit de bevolking te verkrijgen.¹⁰⁷

De inzet van vrouwen wordt hier vergeleken met de strijd om leven en dood en er wordt verwezen naar andere landen in oorlog, zoals Engeland, waaruit blijkt dat de inzet van de gehele

¹⁰³ Van Dissel en Bruijn, *Bij de Marva*, 23-24.

¹⁰⁴ *Ibidem*, 27.

¹⁰⁵ *Ibidem*, 33.

¹⁰⁶ Van de Loo, *De vrouw beslist*, 26.

¹⁰⁷ MARVA, ‘Contact. Ook Indië zal herrijzen’, *Maandblad voor Interne Marine Voorlichting* 1 (1944) 16-20, 16, Ministerie van Marine: Collectie Marine Vrouwenafdeling, 1944-1974, nummer toegang 2.12.31, inventarisnummer 1 (NA).

Nederlandse bevolking noodzakelijk was. Voor de marine gold dit argument ook sterk, want de marineleiding heeft ‘moeten bukken voor de eischen der zakelijkheid’ en de ‘moreele factoren heeft men op de koop toe moeten nemen’.¹⁰⁸ Daarnaast verdedigden militaire legerleidingen van het VHK en VK-KNIL de instelling van vrouwenkorpsen door te wijzen op ervaringen van andere landen. Daaruit blijkt dat militaire vrouwenkorpsen een blijvende plaats zouden innemen in ‘een moderne legerorganisatie’, omdat vrouwen diverse taken goed konden overnemen, zij deze taken soms zelfs beter uitvoerden en omdat in oorlogssituaties steeds een tekort aan arbeidskrachten zou zijn.¹⁰⁹ Daarnaast zou een ‘moderne oorlog’ betekenen dat er meer oorlogswerk achter de fronten wordt uitgevoerd, waarbij juist vrouwen een rol kunnen spelen.¹¹⁰ Het leek er destijds dus al op dat vrouwen voortaan bij oorlogvoering betrokken zouden worden, hetzij achter de schermen.

Bij de MARVA, maar wellicht ook bij het VK-KNIL, is er nog een reden geweest om vrouwen te militariseren. Door de militaire status waren vrouwen overal te plaatsen, stonden ze onder krijgstucht, waren ze gebonden aan geheimhouding en kenden ze de militaire sfeer.¹¹¹ Dit zijn vooral praktische redenen geweest. Daarnaast kregen vrouwen door de militaire status een duidelijke plaats in de militaire orde. Zo werd de MARVA onderdeel van de Koninklijke Marine Reserve, die in nood werd ingezet en waarvan de leden ongewapende militaire dienst uitvoerden.¹¹² Het onderhoud van de MARVA was vrij duur en dat was een belangrijke reden om de inzet te beperken, scherp te selecteren en intensief toezicht te houden. Ook voor het VK-KNIL gold dat het aantal vrouwen dat gediend heeft tijdens de Indonesische dekolonisatieoorlog slechts een klein deel was van het aantal mannen dat via het KNIL en de Koninklijke Landmacht heeft gediend.¹¹³ Ondanks de groeiende vraag naar vrouwelijke militairen na de Japanse capitulatie zijn Marva’s alleen op vrijwillige basis in Nederlands-

¹⁰⁸ MARVA, ‘Contact. Ook Indië zal herrijzen’, *Maandblad voor Interne Marine Voorlichting* 1 (1944), 16-20, 17, Ministerie van Marine: Collectie Marine Vrouwenafdeling, 1944-1974, 2.12.31, inv.nr. 1 (NA).

¹⁰⁹ VK-KNIL, ‘Richtlijnen Vrouwenkorps (V.K.)’ (z.j.) 1, Ministerie van Koloniën: Algemeen Stamboek KNIL, 1832-1949, nummer toegang 2.10.50.01, inventarisnummer 182 (NA). Zie ook VHK, ‘Concept. Nota betreffende het voortbestaan van het V.H.K.’ (z.j.), Ministerie van Koloniën: Algemeen Stamboek KNIL, 1832-1949, 2.10.50.01, inv.nr. 182 (NA). Het document is waarschijnlijk uit 1946 of 1947, gezien de genoemde redenen van het voortbestaan van het VHK na 1 januari 1947.

¹¹⁰ J.M. Blokhuis, ‘Memorandum voor de oprichting van een vrouwen korps bij de Koninklijke Landmacht’ (30 mei 1945), *Pardede van Boetzelaer*, 062, inv.nr. 28 (NIMH).

¹¹¹ Van Dissel en Bruijn, *Bij de Marva*, 60. Zie ook VHK, ‘Concept. Nota betreffende het voortbestaan van het V.H.K.’ (z.j.) 1, Ministerie van Koloniën: Ministerie voor Uniezaken en Overzeese Rijksdelen: Afdeling Militaire Personeelszaken, (1914) 1927-1952, 2.10.35.06, inv.nr. 101 (NA). Het document is waarschijnlijk uit 1946 of 1947, gezien de genoemde redenen van het voortbestaan van het VHK na 1 januari 1947.

¹¹² Ministerie van Marine, ‘Koninklijk Besluit no.1, ddo. 31 October 1944. Regeling van de Marine Vrouwen Afdeling’ (31 oktober 1944) Artikel 3 ‘Bestemming’, 2, Ministerie van Marine: Collectie Marine Vrouwenafdeling, 1944-1974, 2.12.31, inv.nr. 1 (NA).

¹¹³ Exacte aantallen over de hoeveelheid ingezette Marva’s en VK-sters zijn niet aangetroffen in de bestudeerde archiefinventarissen. In enkele archiefstukken worden getallen genoemd over een opgegeven aantal vrouwelijke militairen, de hoeveelheid sollicitaties en geworven vrouwen en de gewenste grootte van de korpsen. Deze getallen variëren van enkele honderden tot enkele duizenden. Deze aantallen staan in schril contrast met het totaal aantal ingezette militaire vanuit Nederland, want dat ligt rond de 120.000 militairen, zoals in de inleiding genoemd.

Indië geweest, aangezien zij hadden aangegeven ‘overal ter wereld’ te willen dienen.¹¹⁴ De wens om naar Nederlands-Indië te gaan, is sterk verbonden met motieven van vrouwen om dienst te nemen. Daarnaast had de uitzending naar Nederlands-Indië consequenties voor de wervingsprocedure, want er moest onder meer gelet worden op geschiktheid voor dienst in de tropen.

Naast ideeën over de rol van de korpsen, hadden de Nederlandse regering en krijgsmacht ideeën over het beeld dat korpsleden moesten uitdragen over de korpsen naar de maatschappij. Tijdens het lustrum van het VK-KNIL in 1949 werd geconstateerd dat het korps een vast legeronderdeel was geworden en dat leden de naam van Nederlandse vrouwen in de krijgsmacht hooghielden. Leden moesten zich daarom onberispelijk gedragen, zodat ook de eer van het korps zelf werd hooggehouden.¹¹⁵ Ook bij de MARVA bestond de wens het korps een ‘een keurcorps te doen zijn, waarbij voor de Nederlandsche vrouw, die in deze moeilijke jaren door haar fiere houding en zelfopoffering zoo ontzaglijk veel voor ons land heeft beteekend, de gelegenheid wordt opengesteld ook in de toekomst het Vaderland rechtstreeks te dienen.’¹¹⁶ Hieruit blijkt dat vrouwen een voorbeeldfunctie hadden. De marine beloofde hun kansen op ontwikkeling, zoals een officiersplaats. Hiervoor moeten vrouwen beschikken over typisch ‘mannelijke’ eigenschappen als leiderschapskwaliteiten, plichtsgetrouwheid en gewilligheid.¹¹⁷ Gezien het sociaal-maatschappelijke klimaat van de jaren veertig was dit revolutionair. Opvallend is daarnaast dat VK-sters en Marva’s tijdens hun dienst in een ‘vrouwelijke’ omgeving verbleven met een eigen vrouwelijke militaire leiding.¹¹⁸ Vanuit de benadering van ‘thinking equality’ en ‘thinking difference’, blijkt hieruit dat de militaire leiding vrouwen als wezenlijk verschillend van mannen zag, aangezien ze een eigen ‘vrouwelijk’ kader kregen en omdat ze ‘mannelijke’ eigenschappen moesten bezitten om toegang tot krijgen tot bepaalde functies. Desondanks kregen ze wel mogelijkheden om zich te ontwikkelen en werden ze niet meer volledig buitengesloten.

¹¹⁴ Van Dissel en Bruijn, *Bij de Marva*, 63-65; citaat op 63.

¹¹⁵ VK-KNIL, ‘Lustrum VK-KNIL’ (4 maart 1949) 1, Ministerie van Koloniën: Ministerie voor Uniezaken en Overzeese Rijksdelen: Afdeling Militaire Personeelszaken, (1914) 1927-1952, 2.10.35.06, inv.nr. 101 (NA); J.F.H. van der Heyden, Brief ‘Aan de nieuwe VK recruten’ (z.j.) 1, Ministerie van Koloniën: Algemeen Stamboek KNIL, 1832-1949, 2.10.50.01, inv.nr. 182 (NA).

¹¹⁶ MARVA, ‘Vrouwen in de koninklijke Marine. Een vrijwillige hulpkorps: De Marva’s’ (z.j.) 1-3, 3, Ministerie van Marine: Collectie Marine Vrouwenafdeling, 1944-1974, 2.12.31, inv.nr. 1 (NA).

¹¹⁷ J.B. de Meester, ‘Brochure M.V.A. Een woord vooraf’ (16 december 1944) 2, Ministerie van Marine: Collectie Marine Vrouwenafdeling, 1944-1974, 2.12.31, inv.nr. 1 (NA); MARVA, ‘Handleiding voor de keuze-commissies van kandidaten voor de M.V.A.’ (1945) 4, Ministerie van Marine: Collectie Marine Vrouwenafdeling, 1944-1974, 2.12.31, inv.nr. 1 (NA).

¹¹⁸ MARVA, ‘Handleiding voor de keuze-commissies van kandidaten voor de M.V.A.’ (1945) 7, Ministerie van Marine: Collectie Marine Vrouwenafdeling, 1944-1974, 2.12.31, inv.nr. 1 (NA); VK-KNIL, ‘Lustrum VK-KNIL’ (4 maart 1949) 1, Ministerie van Koloniën: Ministerie voor Uniezaken en Overzeese Rijksdelen: Afdeling Militaire Personeelszaken, (1914) 1927-1952, 2.10.35.06, inv.nr. 101 (NA).

Wervingsprocedure en eisen

Door het tekort aan (vrouwelijke) arbeidskrachten in Nederlands-Indië waren er gunstige voorwaarden voor de dienstneming ingesteld om vrouwen aan te trekken.¹¹⁹ Door de Tweede Wereldoorlog kon de werving in de beginperiode alleen in bevrijd gebied plaatsvinden, zoals voor het VK-KNIL in onder meer Amerika gebeurde. De Nederlandse delegatie wilde een groep VK-sters onderbrengen bij het Amerikaanse vrouwenkorps Women's Army Corps (WAC).¹²⁰ Eind 1944 gaf Van Mook aan dat de rekrutering voor het VK-KNIL ook in Zuid-Nederland kon plaatsvonden, omdat dit gebied bevrijd was. De rekruteringsronde vanaf die tijd tot begin 1945 leverde veelal oorlogsvrijwilligers op, maar volgens Kippers vond er rond de bevrijding van Nederland nog geen doelgerichte werving plaats.¹²¹ Dit kwam door het gegeven dat het VK-KNIL aanvankelijk tijdelijk ingesteld was en dat het korps in 1946 opgeheven zou worden. Naast de werving van Nederlandse vrouwen in Engeland en Amerika, werden er ook Nederlandse vrouwen in Australië geworven, die hadden gewerkt op Nederlandse kantoren of die er gestudeerd hadden. Het werven van VK-sters van over de wereld paste bij Van Mooks uitspraak dat er voor iedere Nederlandse vrouw een taak was bij de bevrijding van Nederlands-Indië.¹²² Bovendien stelde overste De Stoppelaar dat VK-sters voor verschillende taken inzetbaar moesten zijn. In februari 1947 werd luitenant Janssen aangesteld als rekruteringsofficier in Nederland. Het is noemenswaardig dat Janssen als vrouw deze verantwoordelijke taak kreeg, want zij werd gekozen vanwege haar kennis van 'de Indische toestanden op het gebied van Vrouwelijk personeel in het algemeen' en haar kennis van de vrouwenkorpsen.¹²³ Na Janssens aanstelling volgden in april 1947 de eerste wervingsadvertenties in de landelijke en regionale pers en in medische vaktijdschriften.¹²⁴ Deze advertenties leverden ruim duizend sollicitaties op, waarvan maar een klein deel daadwerkelijk in aanmerking kwam. Na deze wervingscampagne werden er geregeld nieuwe advertenties geplaatst in dag-, week- en vakbladen.

Vrouwen die in aanmerking wilden komen voor het VK-KNIL moesten volgens het Koninklijk Besluit van 5 maart 1944 onder meer de Nederlandse nationaliteit bezitten en tussen de 18 en 45 jaar oud zijn. Hieruit valt af te leiden dat de etnische achtergrond van kandidaten Nederlands, maar ook Indisch – een gemengde etniciteit – mocht zijn. Daarnaast moes-

¹¹⁹ Kippers, *Het Vrouwenkorps van het KNIL*, 41.

¹²⁰ *Ibidem*, 50.

¹²¹ *Ibidem*, 67, 72.

¹²² *Ibidem*, 75-76, 78-79.

¹²³ P. Alons, Brief 'Recruteeringsoff. V.K. K.N.I.L.' (5 september 1946), Ministerie van Koloniën: Ministerie voor Unie-zaken en Overzeese Rijksdelen: Afdeling Militaire Personeelszaken, (1914) 1927-1952, 2.10.35.06, inv.nr. 101 (NA).

¹²⁴ Kruyswijk-van Thiel, *Het Vrouwenkorps-KNIL*, 133. Zie bijlage 3 voor een overzicht van de in secundaire literatuur en archiefinventarissen aangetroffen bronnen.

ten kandidaten schriftelijke toestemming hebben van hun echtgenoot als ze getrouwd waren en van ouders of voogd als ze minderjarig waren.¹²⁵ Deze eis toont dat vrouwen niet zomaar hun huishouden mochten verlaten en dat ze afhankelijk waren van hun echtgenoot. Vrouwen moesten voorts een MULO-opleiding of een gelijkwaardige opleiding hebben gevolgd en ze moesten goedgekeurd zijn voor militaire dienst. Ook moesten ze een recent bewijs kunnen afgeven van politieke betrouwbaarheid en ‘goed zedelijk gedrag’.¹²⁶ Naast deze eisen werd gelet op praktische ervaring en diploma’s. Toen duidelijk werd dat de herovering van Nederlands-Indië op zich liet wachten, werd de duur van de verbintenis verlengd van zes maanden tot drie jaar en in bijzondere gevallen twee jaar.¹²⁷ De bevorderingseisen waren verschillend, maar in de meeste gevallen betroffen deze het vertonen van goed gedrag, het goed uitvoeren van taken, het voldoende spreken van de taal en het bereiken van een bepaalde diensttijd.¹²⁸ Bij de benoeming van officieren werd daarnaast gelet op karakter, intellectuele ontwikkeling, vakkennis en de ‘levenswandel’.¹²⁹

Voor de MARVA zocht de Nederlandse regering vooral vrouwen die de oorlogsjaren in Nederland hadden doorgebracht, maar de organisatie zelf gaf de voorkeur aan vrouwen die al in Engeland of elders buiten Nederland woonden. De organisatie hoopte namelijk om reeds bevrijde gebieden met elkaar te verbinden, zodat plaatselijke autoriteiten en leidinggevenden van vrouwenorganisaties en –verenigingen in keuzecommissies konden deelnemen. Dit plan bleek niet haalbaar en daarom stelde kapitein-ter-zee De Meester MARVA-rekruteringsofficieren aan en vonden aanmeldingen plaats via oorlogsvrijwilligerbureaus. Zo-

¹²⁵ In Nederland is men sinds 1988 voor de wet meerderjarig op 18-jarige leeftijd; daarvoor was dit 21 jaar. Vrouwen beneden de 21 jaar moesten dus toestemming hebben van hun ouders om deel te nemen aan het korps.

¹²⁶ Ministerie van Koloniën, ‘Regeling Vrouwenkorps’ (5 maart 1944), onderdeel van ‘Afschrift van het besluit van den Minister van Koloniën te London, dd. 5 maart 1944, No.1’ (5 maart 1944) Artikel 2, 1, Ministerie van Koloniën: Algemeen Stamboek KNIL, 1832-1949, 2.10.50.01, inv.nr. 161 (NA); Ministerie van Koloniën, ‘Regeling betreffende de dienstneming bij en het ontslag uit het Vrouwenkorps van het K.N.I.L.’ (8 januari 1945), onderdeel van ‘Gouvernementsbesluit van 8 januari 1945 No.1 (Staatsblad No.5)’ (8 januari 1945) Artikel 1, 3, Ministerie van Koloniën: Algemeen Stamboek KNIL, 1832-1949, 2.10.50.01, inv.nr. 161 (NA).

¹²⁷ Ministerie van Koloniën, ‘Regeling betreffende de dienstneming bij en het ontslag uit het Vrouwenkorps van het K.N.I.L.’ (8 januari 1945), onderdeel van ‘Gouvernementsbesluit van 8 januari 1945 No.1 (Staatsblad No.5)’ (8 januari 1945) Artikel 4, 4, Ministerie van Koloniën: Algemeen Stamboek KNIL, 1832-1949, 2.10.50.01, inv.nr. 161 (NA); Ministerie van Koloniën, ‘Regeling betreffende de dienstneming bij en het ontslag uit het Vrouwenkorps van het Koninklijk Nederlands Indoneesisch Leger’ (1949), onderdeel van ‘Gouvernementsbesluit dd. 8 Januari 1945 No.1, Staatsblad 1945 no.5, zoals laatstelijk gewijzigd bij Regeringsbesluit Nr. 20 dd. 25 November 1949. (Stbl.No.356)’ Artikel 4,2, Ministerie van Koloniën: Algemeen Stamboek KNIL, 1832-1949, 2.10.50.01, inv.nr. 161 (NA). Bij het VHK gingen vrouwen daarentegen een vrijwillige verbintenis aan van ten hoogste een jaar. Zie hiervoor C.M. Schulten, Manuscript van brochure ‘Milva 1944-1979. Toen, nu en straks’, uitgave van de Koninklijke Landmacht afdeling Personeelsvoorziening (1979) 20, Milva, nummer toegang 514, inventarisnummer 1 (NIMH).

¹²⁸ A.F.L. Harmsen, ‘Bevorderingsregeling van het V.K.-K.N.I.L.’ (15 oktober 1948) Bijlage I, 1, Ministerie van Koloniën: Algemeen Stamboek KNIL, 1832-1949, 2.10.50.01, inv.nr. 182 (NA); P. Mourer, ‘Regeling betreffende aanstelling en bevordering van kader van het Vrouwenkorps’ (20 januari 1945), Ministerie van Koloniën: Algemeen Stamboek KNIL, 1832-1949, 2.10.50.01, inv.nr. 182 (NA).

¹²⁹ Ministerie van Koloniën, ‘Benaming van officieren bij het Vrouwenkorps’ (8 januari 1945), onderdeel van ‘Gouvernementsbesluit van 8 januari 1945 No.1 (Staatsblad No.5)’ (8 januari 1945), Artikel 2, 11, Ministerie van Koloniën: Algemeen Stamboek KNIL, 1832-1949, 2.10.50.01, inv.nr. 161 (NA).

doende begon de rekrutering in mei 1945 in Nederland.¹³⁰ De trage toevoer van Marva's uit Nederland leverde in het begin problemen op met de huisvesting en de voortzetting van opleidingen. In augustus 1946 startte de marine daarom ook met de werving in Nederlands-Indië. In de *Nieuwsgier* van 27 augustus, die uitkwam in Batavia, stond een wervingsadvertentie waarin men zocht naar 'Nederlandse onderdanen van alle landaarden'.¹³¹ Vrouwen werden gezocht voor administratief werk, huishoudelijke diensten en zorgtaken. Als een vrouw eenmaal aangenomen was dan kwam ze terecht op de afdeling Huishoudelijke dienst, Administratieve dienst, Verbindingsdienst, Transportdienst voor onder meer motorreparaties of Speciale dienst voor bijvoorbeeld werk als tandartsassistente.¹³² Ook deze taken en afdelingen lagen veelal in lijn met veronderstelde typisch 'vrouwelijke' beroepen die vrouwen voor de oorlog al uitvoerden in de burgermaatschappij.

Om in aanmerking te komen voor de MARVA, moest een vrouw idealiter ongehuwd zijn, de Nederlandse nationaliteit bezitten en tussen de 18 en 45 jaar zijn. Net als bij het VK-KNIL moesten minderjarige vrouwen schriftelijke toestemming van hun ouders of voogd hebben. In bijzondere gevallen werden vrouwen toegelaten met een 'geallieerde' nationaliteit, mits zij goed Nederlands spraken. Het uitgangspunt bij de beoordeling was dat vrouwen Nederlands moesten zijn 'in opvatting, taalgebruik, beschaving en ontwikkeling'.¹³³ Bij de werving werd voorts gelet op de opleiding en werkervaring; een MULO-diploma en diploma's in bijvoorbeeld typen, algemene kantoorervaring, kennis van koken en huishoudelijk werk waren gunstig. Na de eerste selectie volgden een medische keuring en een opleiding tot Marva. Vrouwen gingen een vrijwillige verbintenis aan van een duur van maximaal drie jaar en zij konden aangeven overal ter wereld te willen dienen. Uitzending naar Nederlands-Indië was dus vrijwillig en dienst in de tropen duurde gewoonlijk twee jaar, hetgeen alleen was voorbehouden aan meerderjarige Marva's.¹³⁴ Voor de uitzending naar Nederlands-Indië werd tevens gelet op de vraag of de vrouw stevig in haar schoenen stond. Een Indische achtergrond was

¹³⁰ Scheuer, *Aan de wieg van de Marva en de beginperiode van haar bestaan*, 12-14.

¹³¹ *Ibidem*, 99.

¹³² Van Dissel en Bruijn, *Bij de Marva*, 54.

¹³³ Ministerie van Marine, 'Koninklijk Besluit no.1, ddo. 31 October 1944. Regeling van de Marine Vrouwen Afdeling' (31 oktober 1944) Artikel 5 'Aanstelling van Onder-officieren en mindere militairen' 2, Ministerie van Marine: Collectie Marine Vrouwenafdeling, 1944-1974, 2.12.31, inv.nr. 1 (NA); MARVA, 'Vrouwen in de koninklijke Marine. Een vrijwillige hulpkorps: De Marva's' (z.j.) 1-3, 1, Ministerie van Marine: Collectie Marine Vrouwenafdeling, 1944-1974, 2.12.31, inv.nr. 1 (NA); MARVA, 'Handleiding voor de keuze-commissies van kandidaten voor de M.V.A.' (1945) 2, Ministerie van Marine: Collectie Marine Vrouwenafdeling, 1944-1974, 2.12.31, inv.nr. 1 (NA); J.B. de Meester, 'Brochure M.V.A. Een woord vooraf' (16 december 1944) 1, Ministerie van Marine: Collectie Marine Vrouwenafdeling, 1944-1974, 2.12.31, inv.nr. 1 (NA).

¹³⁴ Van Dissel en Bruijn, *Bij de Marva*, 53; MARVA, Brief 'Dienstneming bij de Marine Vrouwen Afdeling', vervanger brochure (1948) 1, Ministerie van Marine: Collectie Marine Vrouwenafdeling, 1944-1974, 2.12.31, inv.nr. 1 (NA); C.M. Schulten, Manuscript van brochure 'Milva 1944-1979. Toen, nu en straks', uitgave van de Koninklijke Landmacht afdeling Personeelsvoorziening (1979) 21, Milva, 514, inv.nr. 1 (NIMH); Ministerie van Marine, 'Koninklijk Besluit no.1, ddo. 31 October 1944. Regeling van de Marine Vrouwen Afdeling' (31 oktober 1944) Artikel 5 'Aanstelling van Onder-officieren en mindere militairen' 2, Ministerie van Marine: Collectie Marine Vrouwenafdeling, 1944-1974, 2.12.31, inv.nr. 1 (NA).

een voordeel. Daarnaast moesten vrouwen een goede algemene ontwikkeling hebben en ervaren zijn. Tot slot waren een diep sociaal gevoel en goede communicatieve vaardigheden essentieel en kennis van het Engels en de Nederlandse zee- en koloniale geschiedenis behoorden tot aanbevelingen.¹³⁵ Voor bevorderingen kwamen vrouwen met een middelbare of vergelijkbare opleiding in aanmerking, maar zij moesten ook beschikken over leiderschapskwaliteiten en in sommige gevallen over speciale kennis en ervaring.¹³⁶

Een discussiepunt bij beide korpsen was de vraag of ook gehuwde vrouwen werden toegelaten. Bij de oprichting van het VK-KNIL was vastgelegd dat gehuwde vrouwen schriftelijke toestemming van hun echtgenoot nodig hadden en dat zij geen kinderen die jonger waren dan veertien jaar 'te haren laste' mochten hebben.¹³⁷ Bij de MARVA gold dit tijdens de oprichting van dit korps ook, maar hier mochten de kinderen niet beneden de achttien jaar zijn.¹³⁸ Vrouwen met een kinderloos huwelijk werden wel toegelaten. In latere berichtgeving van beide korpsen blijkt dat vrouwen met kinderen beneden genoemde leeftijden wel werden toegelaten als de zorg en opvoeding voor de kinderen goed geregeld was.¹³⁹ Uit divers archiefmateriaal blijkt dat de legerleiding en regering onderling verschilden van opvatting over de toelating van gehuwde vrouwen, maar dat over het algemeen de voorkeur genoot voor ongetrouwde vrouwen. Desalniettemin stelde luitenant-generaal Spoor dat hij, met name bij welfare-werk, de voorkeur had voor getrouwde vrouwen, want 'de invloed van een meer ervaren en getrouwde vrouw [kan] uitermate gunstig voor den troep werken.'¹⁴⁰ De reden van de voorkeur voor ongehuwde vrouwen sluit aan bij het sociaal-maatschappelijke klimaat en bezwaren tegen vrouwenkorpsen. Deze kritiek had haar weerslag op de werving voor de MARVA: 'Het is duidelijk, dat de plichten van gehuwde vrouwen, huishouding, kindverzorging e.d., allerlei bezwaren meebrengen voor een zich geheel wijden aan den dienst of moeilijkheden bij de regeling hiervan, die zoo mogelijk vermeden moeten worden.'¹⁴¹ Hieruit blijkt dat dienstneming in het leger toegestaan was, maar dat dit nooit ten koste mocht gaan van plichten als

¹³⁵ Van Dissel en Bruijn, *Bij de Marva*, 65; C.M. Schulten, Manuscript van brochure 'Milva 1944-1979. Toen, nu en straks', uitgave van de Koninklijke Landmacht afdeling Personeelsvoorziening (1979) 21, Milva, 514, inv.nr. 1 (NIMH).

¹³⁶ J.B. de Meester, 'Brochure M.V.A. Een woord vooraf' (16 december 1944) 3, Ministerie van Marine: Collectie Marine Vrouwenafdeling, 1944-1974, 2.12.31, inv.nr. 1 (NA).

¹³⁷ Ministerie van Koloniën, 'Regeling betreffende de dienstneming bij en het ontslag uit het Vrouwenkorps van het K.N.I.L.' (8 januari 1945), onderdeel van 'Gouvernementsbesluit van 8 januari 1945 No.1 (*Staatsblad No.5*)' (8 januari 1945)' Artikel 1, 3, Ministerie van Koloniën: Algemeen Stamboek KNIL, 1832-1949, 2.10.50.01, inv.nr. 161 (NA).

¹³⁸ Ministerie van Marine, 'Koninklijk Besluit no.1, ddo. 31 October 1944. Regeling van de Marine Vrouwen Afdeling' (31 oktober 1944), Ministerie van Marine: Collectie Marine Vrouwenafdeling, 1944-1974, 2.12.31, inv.nr. 1 (NA).

¹³⁹ J.B. de Meester, 'Brochure M.V.A. Een woord vooraf' (16 december 1944), Ministerie van Marine: Collectie Marine Vrouwenafdeling, 1944-1974, 2.12.31, inv.nr. 1 (NA); A.F.L. Harmsen, Brief 'V.K.-K.N.I.L.' (12 april 1947), Ministerie van Koloniën: Ministerie voor Uniezaken en Overzeese Rijksdelen: Afdeling Militaire Personeelszaken, (1914) 1927-1952, 2.10.35.06, inv.nr. 101 (NA).

¹⁴⁰ S.H. Spoor, Brief 'Concept. Vrouwelijk militair personeel' (17 september 1946) 1, Ministerie van Koloniën: Algemeen Stamboek KNIL, 1832-1949, 2.10.50.01, inv.nr. 182 (NA).

¹⁴¹ MARVA, 'Handleiding voor de commissies van onderzoek van kandidaten van de K.M.V.A.' (z.j.) 3-4, Pardede van Boetzelaer, nummer toegang 062, inventarisnummer 4 (NIMH).

echtgenote en moeder. De wervingsprocedure voldeed in dat opzicht dus aan bestaande gendernormen door vrouwen soms mogelijkheden om in dienst te gaan te ontnemen.

Na toelating volgde een training. Bij het VK-KNIL bestond deze ten eerste uit een ‘basic training’ die overeenkwam met de training van mannelijke militairen, maar met uitzondering van het onderdeel wapenkennis. Vaste onderdelen waren adat-recht (inlands gewoonterecht), typelessen, beginselen van tactiek, theorie over reparatie en onderhoud van mechaniek, gymnastiek en exercitie. Vrouwen kregen, in tegenstelling tot mannen, meer informatie over de organisatie van de strijdkrachten, het oorlogsrecht en EHBO. Deze training moest vrouwen fysiek geschikt maken, inzicht bieden in militaire gebruiken en gewoonten en een overzicht geven van de militaire organisatie. Daarna kregen VK-sters een ‘overseas training’ die gericht was op de hygiëne en het leven in de tropen.¹⁴² Onderdelen van deze training waren oefeningen met gasmaskers en boobytraps. Tevens waren er schietoefeningen, maar vrouwen mochten geen wapen dragen.¹⁴³ Dit laatste maakte hen kwetsbaar en verduidelijkte verschillen die tussen mannelijke en vrouwelijke militairen gehandhaafd werden. Eenmaal in Australië aangekomen, werden vrouwen ingedeeld bij hun werkgever. Sommige VK-sters kregen een verdere opleiding tot hulpverpleegster, telegrafiste of ambulancechauffeur.¹⁴⁴ Ook bij de MARVA kregen vrouwen eerst een ‘basic training’. De eerste groep Marva’s arriveerde op 28 maart 1945 in Engeland bij Framewood Manor waar leden deze training kregen en zij daarna ondergebracht werden bij Engelse vrouwelijke militairen. Deze training moest hun een ‘uiterst dun laagje militaire discipline’ bijbrengen.¹⁴⁵ Na de eerste weken werden ze beoordeeld op hun opgedane kennis en theorie, de wijze waarop ze in staat waren om bijvoorbeeld huishoudelijk werk te doen, omgang met anderen en het vermogen om vlot en goed bevelen uit te voeren.¹⁴⁶ De leidinggevende bepaalde vervolgens waar de Marva nodig was en waar ze geschikt voor was.

De oprichting van militaire vrouwenkorpsen werd in Nederland niet overal enthousiast ontvangen. Zo bestond er twijfel over de vraag of vrouwen in marine-uniform geaccepteerd zouden worden, want het deed velen denken aan de Duitse ‘grijze muizen’ en de regering betwijfelde of er een positieve reactie uit kerkelijke kringen zou komen.¹⁴⁷ Kerkelijke gemeenschappen gaven hun weerstand later op, maar het Nederlands Vrouwen Comité (NVC),

¹⁴² Kippers, *Het Vrouwenkorps van het KNIL*, 56-57.

¹⁴³ Kruyswijk-van Thiel, *Het Vrouwenkorps-KNIL*, 147.

¹⁴⁴ *Ibidem*, 102.

¹⁴⁵ Scheuer, *Aan de wieg van de Marva en de beginperiode van haar bestaan*, 32, 55. Zie hiervoor ook A. Kroese, ‘Journaal van den commandant van Framewood Manor’ (1945) 2, Ministerie van Marine: Collectie Marine Vrouwenafdeling, 1944-1974, nummer toegang 2.12.31, inventarisnummer 2 (NA).

¹⁴⁶ Scheuer, *Aan de wieg van de Marva en de beginperiode van haar bestaan*, 74.

¹⁴⁷ Van Dissel en Bruijn, *Bij de Marva*, 11.

bestaande uit vrouwenorganisaties, behield kritiek op het fenomeen van vrouwen in uniform en de ‘mannelijke’ militaire samenleving. Het comité had geen problemen met het soort werk, want dat stond voor de oorlog al bekend als ‘net’ vrouwenwerk en de werkzaamheden werden geassocieerd met ‘vrouwelijke’ eigenschappen als netheid en zorg voor anderen. Om de controle op het werk te behouden, werd in mei 1946 door de minister van Sociale zaken de Commissie van Advies voor de Arbeid van Vrouwen en Meisjes opgericht, die onder meer ministers en overheidsinstanties adviseerde over de belangen van werkende vrouwen.¹⁴⁸ Onderzoeken van deze commissie constateerden dat er een strenge discipline en goede sfeer waren, maar de commissie bleef van mening dat vrouwen niet in het militaire systeem pasten.¹⁴⁹ De kritiek maakt hiermee duidelijk dat de oprichting van het VK-KNIL en de MARVA indruiste tegen bestaande genderpatronen.

Bij de werving en selectie voor beide korpsen is het Centraal Selectie Orgaan Vrouwelijke Vrijwilligers Indië (CSO) belangrijk geweest. Dit orgaan werd op 30 december 1946 opgericht als reactie op kritiek en met als taak om de geschiktheid van vrouwen voor uitzending te beoordelen.¹⁵⁰ Het CSO moest het ‘peil en naam der vrouwenkorpsen’ in Nederland verbeteren en er moest een organisatie in Nederlands-Indië komen die belangen van werkende vrouwen behartigde, om zo zorgen van het thuisfront weg te nemen.¹⁵¹ Het CSO selecteerde zo voor de MARVA, het VK-KNIL, het VHK, het Nederlandse Verpleegsterskorps der Koninklijke Landmacht (NVKL), de Marine Geneeskundige Dienst en het Commissariaat voor Indische Zaken, waar vrouwen voor het Rode Kruis in civiel verband werkten. Sinds mei 1947 was het CSO actief en beoordeelde het aan de hand van inlichtingen over persoonlijkheden en verleden of vrouwen ‘moreel geschikt’ waren om naar Nederlands-Indië uitgezonden te worden.¹⁵² Daarnaast kregen landelijke vrouwenorganisaties inspraak in de selectie van sollicitanten door het CSO. In 1947 werden twaalf provinciale commissies ingesteld, zodat kandidaten persoonlijk opgeroepen konden worden. In deze commissies en het CSO waren

¹⁴⁸ CSO, ‘Selectie vrouwelijke werkkrachten Indië’ (1947), Ministerie van Defensie: Vrijwillig Vrouwen Hulpkorps, nummer toegang 2.13.156, inventarisnummer 32 (NA).

¹⁴⁹ Van Dissel en Bruijn, *Bij de Marva*, 49, 58-59.

¹⁵⁰ Kippers, *Het Vrouwenkorps van het KNIL*, 103. Zie hiervoor ook Ministerie van Sociale Zaken, Persbericht ‘Vrouwelijke werkkrachten voor overzeesche gebieden’ (1947), Ministerie van Koloniën: Ministerie voor Uniezaken en Overzeese Rijksdelen: Afdeling Militaire Personeelszaken, (1914) 1927-1952, 2.10.35.06, inv.nr. 101 (NA).

¹⁵¹ CSO, ‘Ontwerp-verslag van de vergadering van het Centraal Selectie Orgaan op Dinsdag 14 Februari 1950, 11 uur, Zeestraat 69, ‘s Gravenhage’ (1950), Ministerie van Koloniën: Ministerie voor Uniezaken en Overzeese Rijksdelen: Afdeling Militaire Personeelszaken, (1914) 1927-1952, 2.10.35.06, inv.nr. 101 (NA); CSO, ‘Ontwerp verslag van de vergadering van het Centraal Selectie Orgaan Vrouwelijke Vrijwilligers op Donderdag 20 juli 11 uur, Zeestraat 69, ‘s Gravenhage’ (1950), Ministerie van Koloniën: Ministerie voor Uniezaken en Overzeese Rijksdelen: Afdeling Militaire Personeelszaken, (1914) 1927-1952, 2.10.35.06, inv.nr. 101 (NA); Voorlichtingsdienst Ministerie van Sociale Zaken, ‘Vrouwelijke werkkrachten voor overzeesche gebiedsdeelen’ (1947), Ministerie van Defensie: Vrijwillig Vrouwen Hulpkorps, 2.13.156, inv.nr. 32 (NA).

¹⁵² Kippers, *Het Vrouwenkorps van het KNIL*, 104, Van Dissel en Bruijn, *Bij de Marva*, 67, 89. Zie hiervoor ook CSO, ‘Selectie vrouwelijke werkkrachten Indië’ (1947), Ministerie van Defensie: Vrijwillig Vrouwen Hulpkorps, 2.13.156, inv.nr. 32 (NA). Een overzicht van de vrouwenorganisaties is te vinden in CSO, ‘Selectie vrouwelijke werkkrachten Indië’ (1947), Ministerie van Defensie: Vrijwillig Vrouwen Hulpkorps, 2.13.156, inv.nr. 32 (NA).

vertegenwoordigsters van de Nederlands hervormde, gereformeerde, rooms-katholieke en niet-kerkelijke kringen lid.¹⁵³ Na de soevereiniteitsoverdracht veranderde de naam van het CSO in Centraal Selectie Orgaan voor de Vrouwenkorpsen en vanaf die tijd wierf het orgaan personeel voor nieuwe vrouwenkorpsen.¹⁵⁴

Uit het voorgaande blijkt dat bij de beleidsvoering en werving rekening is gehouden met bestaande gendernormen en maatschappelijke kritiek op het verschijnsel van de vrouw in de krijgsmacht. Ondanks het streven van onder meer mevrouw Blokhuis naar meer gelijke behandeling van vrouwelijke en mannelijke militairen, blijkt in het licht van theorieën over ‘thinking difference’ en ‘thinking equality’, dat het beleid overwegend kenmerken van ‘thinking difference’ vertoont. Vrouwen werden ingezet voor ondersteunende taken die zij volgens veronderstelde typisch ‘vrouwelijke’ eigenschappen het beste konden overnemen en uitvoeren. Om in aanmerking te komen voor hogere functies, moesten vrouwen ‘mannelijke’ eigenschappen zoals leiderschapskwaliteiten bezitten. Ook werden verschillen en de hiërarchie tussen mannelijke en vrouwelijke militairen benadrukt door het eigen ‘vrouwelijk’ kader en het gebrek aan wapens. De inferieure positie van vrouwen kwam ook bij de wervingseisen naar voren in het feit dat vrouwen hun huishouden niet zomaar mochten verlaten en in het feit dat zij toestemming nodig hadden van hun echtgenoot. De andere kant van het denken in verschillen tussen man en vrouw, bestaat uit de waardering voor het werk van vrouwelijke militairen en het idee dat vrouwen een belangrijke rol speelden in de beeldvorming omtrent de korpsen. Tot slot betekende de inzet van het CSO dat er meer aandacht kwam voor werkende vrouwen en dat zorgen in de maatschappij verminderd werden.

Propagandamateriaal

Het werven voor beide korpsen gebeurde middels divers propagandamateriaal dat te vinden is in de bestudeerde archiefinventarissen en secundaire literatuur. Zo werden er advertenties geplaatst in landelijke en regionale week-, dag- en vakbladen en werden er wervingsbrochures en affiches verspreid. Bepaalde soorten wervingsmateriaal zijn ongedateerd en niet of nauwelijks voorzien van context. Het materiaal over het VK-KNIL is met zekerheid net voor en tijdens de Indonesische dekolonisatieoorlog verspreid, gezien de bestaansjaren van het korps, maar bij het materiaal over de MARVA is dit niet zeker. Waar mogelijk wordt deze context

¹⁵³ CSO, ‘Dertiende jaarverslag van het Centraal Selectie Orgaan Voor De Militaire Vrouwenafdelingen (CSO). 1 mei 1959 - 1 mei 1960’ (1960), Ministerie van Marine: Collectie Marine Vrouwenafdeling, 1944-1974, 2.12.31, inv.nr. 1 (NA).

¹⁵⁴ Op 30 augustus 1956 zou de naam wederom veranderen, ditmaal in Centraal Selectie Orgaan voor de Militaire Vrouwenafdelingen. Uiteindelijk werd het orgaan op 1 augustus 1971 opgeheven, waarna selectie via de drie krijgsmachten plaatsvond. Zie hiervoor Van Dissel en Bruijn, *Bij de Marva*, 91, 95.

geboden aan de hand van elementen uit het materiaal. Uit een analyse van dit propagandamateriaal blijkt welke genderbeelden en onderwerpen erin verwerkt zijn. Daarbij is het interessant om te kijken naar de wervingsstrategie, want hieruit blijkt welke belangen de overheid en krijgsmacht hadden bij de werving en hoe de strategie zich verhoudt tot wensen en doelen die zij voor zich zagen. In dit onderzoek blijft de analyse van wervingsbrochures en advertenties beperkt tot het toelichten van enkele sprekende voorbeelden.¹⁵⁵ Het materiaal kan zodoende een beeld geven van de diversiteit aan propagandamiddelen en strategieën.

Voor de werving van VK-sters gebruikten de regering en krijgsmacht diverse middelen. In ongedateerd archiefmateriaal wordt onder meer gesproken over een folder, affiche en de film ‘VK Bandoeng’ die in de Cineac en in bioscopen werd vertoond.¹⁵⁶ Tevens bevatten de archieven van het Ministerie van Koloniën en het Ministerie voor Uniezaken en Overzeese Rijksdelen maandelijks rapporten over rekruteringswerkzaamheden. In deze rapporten worden onder meer wervingsacties genoemd en soms beschreven. Zo blijkt dat meermaals rekruteringsadvertenties in diverse dagbladen en (vak-)tijdschriften zijn geplaatst.¹⁵⁷ Daarnaast heeft er een kraam van het VK-KNIL gestaan op de tentoonstelling ‘De Nederlandse Vrouw, 1898-1948’ die plaatsvond in Den Haag in 1948 en die door minstens 100.000 mensen werd bezocht.¹⁵⁸ Tijdens deze tentoonstelling werd een kleine brochure over het VK-KNIL met een oplage van 10.000 stuks uitgedeeld, hetgeen de krijgsmacht rendabeler achtte dan het maken van een film.¹⁵⁹ Dergelijke propaganda werd ook nog 1949 gemaakt. Zo werd er in dat jaar nog een advertentie geplaatst in vrouwenbladen en geïllustreerde pers waarin specifiek ge-

¹⁵⁵ Het is in dit onderzoek ook niet mogelijk om een alomvattend onderzoek uit te voeren naar propagandamateriaal voor het VK-KNIL en de MARVA, aangezien in secundaire literatuur en archieven vaak informatie over de precieze bronvermelding, het jaartal en de verspreidingswijze, onbekend is. Daarnaast wil dit onderzoek inzicht bieden in de genderideeën en – praktijken die verbonden zijn met de Nederlandse overheid en krijgsmacht. Om hierin inzicht te verkrijgen, is het belangrijker om te kijken naar het beleid en de strategie van de overheid met betrekking tot propaganda, dan naar alle propaganda. Dit neemt niet weg dat dergelijk onderzoek relevant is. Zie bijlage 3 voor een overzicht van in secundaire literatuur en archiefinventarissen aangetroffen bronnen.

¹⁵⁶ Van dit document zijn de gegevens onbekend. Het omvat een lijstje met punten over de korpsen, vermoedelijk zijn het aandachtspunten voor een vergadering. Ministerie van Koloniën: Ministerie voor Uniezaken en Overzeese Rijksdelen: Afdeling Militaire Personeelszaken, (1914) 1927-1952, 2.10.35.06, inv.nr. 101 (NA).

¹⁵⁷ VK-KNIL, ‘Rapport inzake rekruteringswerkzaamheden over de periode 1 november t/m 2 december 1947’ (1947), Ministerie van Koloniën: Ministerie voor Uniezaken en Overzeese Rijksdelen: Afdeling Militaire Personeelszaken, (1914) 1927-1952, 2.10.35.06, inv.nr. 101 (NA); VK-KNIL, ‘Rapport inzake rekruteringswerkzaamheden over de periode 1 t/m 31 januari 1948’ (1948), Ministerie van Koloniën: Ministerie voor Uniezaken en Overzeese Rijksdelen: Afdeling Militaire Personeelszaken, (1914) 1927-1952, 2.10.35.06, inv.nr. 101 (NA); VK-KNIL, ‘Rapport inzake rekruteringswerkzaamheden over de periode 1 t/m 30 April 1948’ (1948), Ministerie van Koloniën: Ministerie voor Uniezaken en Overzeese Rijksdelen: Afdeling Militaire Personeelszaken, (1914) 1927-1952, 2.10.35.06, inv.nr. 101 (NA).

¹⁵⁸ VK-KNIL, ‘Rapport inzake rekruteringswerkzaamheden over de periode 1 t/m 31 augustus 1948’ (1948), Ministerie van Koloniën: Ministerie voor Uniezaken en Overzeese Rijksdelen: Afdeling Militaire Personeelszaken, (1914) 1927-1952, 2.10.35.06, inv.nr. 101 (NA).

¹⁵⁹ VK-KNIL, ‘Rapport inzake rekruteringswerkzaamheden over de periode 1 t/m 30 juni 1948’ (1948), Ministerie van Koloniën: Ministerie voor Uniezaken en Overzeese Rijksdelen: Afdeling Militaire Personeelszaken, (1914) 1927-1952, 2.10.35.06, inv.nr. 101 (NA).

zocht werd naar administratief en verplegend personeel en voor de Militaire Luchtvaart.¹⁶⁰ Hieruit blijkt dat voor de Nederlandse regering en krijgsmacht in 1949 het einde van de Indonesische dekolonisatieoorlog nog niet in zicht leek.

Naast de diversiteit aan propagandamiddelen, hield de krijgsmacht zich actief bezig met de opzet, inhoud en wijze van verspreiding. Zo meldde de rekruteringsofficier van het VK-KNIL, mevrouw Jaspers, in een brief van 13 februari 1948 dat bladen, met name plaatselijke en streekbladen, die bijna geen sollicitanten opleverden kwamen te vervallen. Daarvoor in de plaats kwam meer aandacht voor grotere Nederlandse dagbladen met een grote oplage. Voorts werd bij de keuze gekeken naar het publiek, want bij de zoektocht naar medisch personeel werden vaktijdschriften ingeschakeld, terwijl *Het Algemeen Handelsblad* niet werd gekozen omdat het blad 'te hoog ligt' voor de beoogde vrouwen.¹⁶¹ Van de MARVA is over deze strategieën minder bekend, maar de organisatie had wel ideeën over de inhoud van propaganda. Deze moest namelijk Nederlanders overtuigen van de noodzaak om Nederlands-Indië te bevrijden en sympathie wekken voor de marine, maar de Koninklijke Marine moest 'er voor hoeden de marine mooier voor te stellen dan zij is, aangezien dit na eenigen tijd averechtsche uitwerking heeft.'¹⁶² Uit deze keuzes kan worden afgeleid dat de krijgsmacht en regering zich actief bezighielden met de werving. De brede opzet van wervingsacties maakt tevens duidelijk dat de praktische noodzaak van vrouwelijke militairen sterk aanwezig was en dat mede hierdoor de veronderstelde noodzaak om Nederlands-Indië te bevrijden voorop stond.

Naast wervingsadvertenties zijn in de archieven voorbeelden aangetroffen van artikelen in kranten en tijdschriften die informeren over het bestaan en de taken van de vrouwenkorpsen. Een van deze artikelen is 'De Nederlandsche Vrouwenkorpsen' in het wekelijkse Nederlands-Amerikaanse tijdschrift de *Knickerbocker Weekly* van eind april 1944. Hierin worden de vrouwenkorpsen, het reglement en de toelatingseisen uiteengezet, zodat vrouwen met de Nederlandse nationaliteit die in Amerika verbleven zich konden aanmelden.¹⁶³ In andere artikelen wordt juist geprobeerd om een positief beeld bij lezers te creëren. Zo geeft de

¹⁶⁰ VK-KNIL, 'Rapport inzake rekruterings-werkzaamheden over de periode 1 t/m 30 juni 1949' (1949), Ministerie van Koloniën: Ministerie voor Uniezaken en Overzeese Rijksdelen: Afdeling Militaire Personeelszaken, (1914) 1927-1952, 2.10.35.06, inv.nr. 101 (NA); VK-KNIL, 'Rapport inzake rekruterings-werkzaamheden over de periode 1 t/m 31 juli 1949' (1949), Ministerie van Koloniën: Ministerie voor Uniezaken en Overzeese Rijksdelen: Afdeling Militaire Personeelszaken, (1914) 1927-1952, 2.10.35.06, inv.nr. 101 (NA). Eerstgenoemde rapport noemt als damesbladen *Libelle*, *Beatrijs* en *Margriet* en als geïllustreerde tijdschriften *Katholieke Illustratie*, *Panorama* en *De Week in Beeld*.

¹⁶¹ J.M.A. Jaspers, Brief 'Rekrutering Vrouwenkorps K.N.I.L.' (13 februari 1948), Ministerie van Koloniën: Ministerie voor Uniezaken en Overzeese Rijksdelen: Afdeling Militaire Personeelszaken, (1914) 1927-1952, 2.10.35.06, inv.nr. 101 (NA). Als gekozen kranten en bladen worden hierin onder meer *De Maasbode*, *Haagse Post* en *Elsevier's weekblad* genoemd.

¹⁶² MARVA, 'Contact. Ook Indië zal herrijzen', *Maandblad voor Interne Marine Voorlichting* 1 (1944) 16-20, 19, Ministerie van Marine: Collectie Marine Vrouwenafdeling, 1944-1974, 2.12.31, inv.nr. 1 (NA).

¹⁶³ Z.n., 'De Nederlandsche Vrouwenkorpsen', *Knickerbocker Weekly*, (24 april-1 mei 1944) 37-39, Ministerie van Koloniën: Algemeen Stamboek KNIL, 1832-1949, 2.10.50.01, inv.nr. 161 (NA).

chef MARVA in het persartikel ‘Vrouwen in de marine’ van de Marine Voorlichtingsdienst in Nederlands-Indië indrukken weer van haar reis naar Nederlands-Indië. Het doel van dit artikel is het weerleggen van kritiek op de vrouwenkorpsen door uiteen te zetten dat vrouwen onmisbaar zijn. Daarnaast stelt de schrijfster dat Marva’s ‘dankzij deze militaire encadrering, verzorging, huisvesting en discipline zowel in stoffelijk als geestelijk opzicht eene bescherming [genieten], welke de vrouwen in burgerdienst missen.’¹⁶⁴ Ook in ‘Meisjes met matrozenmutsen’ bestrijdt correspondent Kleijwegt de bezwaren tegen militaire vrouwenkorpsen:

Is het wel eens bij u opgekomen, welk een onschatbare waarde het leven in een specifiek Nederlandsch “militair” verband voor de geestelijke vorming van onze meisjes kan hebben? Geloof u niet in de opvoedende kracht, die er uit kan gaan van zoo’n vrouwelijke gemeenschap, geleid door een aantal nauwkeurig uitgezochte vrouwelijke officieren?¹⁶⁵

Hieruit blijkt dat bezwaren tegen het dienen van vrouwen in de korpsen bestreden werden aan de hand van een opvoedingsideaal. De Nederlandse regering en krijgsmacht zagen het militaire verband dus als een middel om vrouwen op te voeden en geestelijk te vormen, hetgeen ook vrouwen ten goede zou komen. Het is daarom niet ondenkbaar dat het voor vrouwen in kwestie een gelegenheid was om zich te ontwikkelen.

Radioredes

Een van de wervingsmethodes bestond uit het uitzenden van radioredes. Via de radio kon een breed publiek worden aangesproken en tijdens de Tweede Wereldoorlog was de radio een nuttig communicatiemiddel. Daarentegen bezaten destijds relatief weinig mensen een radio. Het communicatiemiddel leende zich onder meer voor een radiorede in het ‘Programma voor de Nederlandsche Strijdkrachten’ op 21 november 1947. De commandante van het VHK riep potentiële leden op zich aan te melden, zodat zij konden bijdragen aan het zorgen voor orde en rust in Nederlands-Indië en voor het bieden van verzorging aldaar.¹⁶⁶ Waar deze radiorede zich op een breed publiek richt, richt de rede van 7 juli 1947 in hetzelfde programma van de voorzitter van het CSO, mevrouw Ten Broecke-Hoekstra, zich specifiek op ouders en ‘meisjes’. Zij reageert op de kritiek in Nederland op het verschijnsel van de vrouw in de

¹⁶⁴ C.J.M. Kretschmer de Wilde, Persartikel ‘Vrouwen in de marine. Chef der Marine Vrouwen Afdeling geeft indrukken weer van haar Indische reis’, Marine Voorlichtingsdienst (7 februari 1948) 1-3, 2, Ministerie van Marine: Collectie Marine Vrouwenafdeling, 1944-1974, 2.12.31, inv.nr. 1 (NA).

¹⁶⁵ A. Kleijwegt, ‘Meisjes in matrozenmutsen. U gelooft toch het theekransen-praatje niet?’, *Pengan* 43 (1946), Milva, nummer toegang 514, inventarisnummer 61 (NIMH).

¹⁶⁶ VHK, Radiorede door commandante VHK voor ‘Programma voor de Nederlandsche Strijdkrachten’ (21 november 1947), Ministerie van Defensie: Vrijwillig Vrouwen Hulpkorps, 2.13.156, inv.nr. 32 (NA).

krijgsmacht door ouders te wijzen op de levenswijze met orde en regelmaat in de korpsen, hetgeen belangrijk voor hun dochters is. Wanneer zij de ‘meisjes’ aanspreekt, benadrukt zij de emancipatoire waarde van het dienen:

Voor meisjes, die eens op eigen benen willen staan, is het dienst nemen in een vrouwenkorps een pracht gelegenheid, omdat voor kost en inwoning gezorgd wordt, hetgeen in de tegenwoordige tijd wel heel veel waard is. (...) U kunt op deze wijze immers meehelpen aan de opbouw van Nederland en Overzeese Gebiedsdelen.¹⁶⁷

De emancipatoire waarde wordt in deze radiotoespraak niet alleen benadrukt door de verzorging van kost en inwoning in het korps, maar ook door het gegeven dat vrouwen actief konden bijdragen aan de wederopbouw van Nederland en Nederlands-Indië.

De Koninklijke Marine gebruikte eveneens radiotoespraken. In deze toespraken werden het avontuur van de MARVA en ontwikkelingskansen benadrukt, zoals in de radiorede bij Radio Soerabaja op 19 september 1946 door de chef Marva. De kansen die vrouwen kregen door het uitvoeren van diverse werkzaamheden worden hierbij uitgelegd als nuttig voor de taakverdeling – de man kon gevechtsfuncties uitvoeren – en voor het nut van het vrouwenkorps als geheel.¹⁶⁸ In andere radiotoespraken, zoals die van kapitein-ter-zee De Meester op 23 maart 1945 bij Radio Herrijzend Nederland in Eindhoven, werden vrouwen juist opgeroepen vanwege de ‘diepen ernst en harde oorlogsnoodzaak’.¹⁶⁹ Het bestaan van de MARVA werd hier dus gelegitimeerd door de oorlog, waarbij vrouwen en meisjes dus ook een duidelijke taak hadden. Desalniettemin werd dit korps in dezelfde radiorede als volgt omschreven: ‘Voor het welslagen heeft de Koninklijke Marine de sympathie, de belangstelling en de medewerking nodig van het geheele Nederlandsche Volk! Helpt daarom allen mede het Korps Marva's te maken tot een sieraad van de Nederlandsche Natie!’¹⁷⁰ Hieruit blijkt dat Marva's bijzonder nodig waren, maar ook dat ze ‘slechts’ een sieraad en aanhangsel van de mannen-eenheden waren.

Met name de radiotoespraken van tijdens en kort na de Tweede Wereldoorlog wijzen op de koloniale missie van Nederland en ze grijpen terug op de oorlogssituatie in Nederland. Centraal staat het vaderland en het herstellen van de vooroorlogse situatie in de koloniën. Zo

¹⁶⁷ J.J. Th. ten Broecke-Hoekstra, Radiorede voor ‘Programma voor de Nederlandsche Strijdkrachten’ (7 juli 1947) 3, Ministerie van Defensie: Vrijwillig Vrouwen Hulpkorps, 2.13.156, inv.nr. 32 (NA).

¹⁶⁸ MARVA, Radiorede voor ‘Radio Soerabaja’ (19 september 1946) 3, Ministerie van Marine: Collectie Marine Vrouwenafdeling, 1944-1974, 2.12.31, inv.nr. 1 (NA).

¹⁶⁹ J.B. de Meester, Radiorede voor ‘Radio Herrijzend Nederland Eindhoven’ (23 maart 1945) 1, Ministerie van Marine: Collectie Marine Vrouwenafdeling, 1944-1974, 2.12.31, inv.nr. 1 (NA).

¹⁷⁰ J.B. de Meester, Radiorede voor ‘Radio Herrijzend Nederland Eindhoven’ (23 maart 1945) 2, Ministerie van Marine: Collectie Marine Vrouwenafdeling, 1944-1974, 2.12.31, inv.nr. 1 (NA).

noemt MARVA-officier Van Boetzelaer de bevrijding van Nederlands-Indië een ‘historische taak van Nederland’.¹⁷¹ Bij het beschrijven van deze taak, zag de militaire leiding het als een plicht van alle Nederlanders om daarbij te helpen, zoals Furstner duidelijk maakte bij Radio Oranje op 26 februari 1944:

De eerste plicht, die voor U ligt, jongeren in Nederland, de taak om dadelijk zoveel als enigszins mogelijk is, aan de oorlog tegen Japan deel te nemen, is zó groot, zó veelomvattend en zó belangrijk, dat de volledige kracht van het Nederlandse volk daarvoor moet worden gemobiliseerd.¹⁷²

In deze radioreden werd de koloniale missie dus voorgesteld als een gezamenlijke taak van het Nederlandse volk, waarbij een beroep werd gedaan op nationalistische gevoelens. De noodzaak van militaire arbeidskrachten komt hierin tevens duidelijk naar voren, net als in het verdedigen van het belang en bestaansrecht van militaire vrouwenkorpsen. In dat opzicht hebben mannen en vrouwen dezelfde taak binnen de koloniale oorlog, maar dat druist in tegen het benadrukken van het idee dat vrouwenkorpsen slechts een ‘sieraad’ zijn van het leger, waarbij de opzet van de vrouwenkorpsen wezenlijk verschilde van de krijgsmacht.

Posters en brochures

De bestudeerde archieven en secundaire literatuur bevatten diverse reclameposters en brochures van de twee vrouwenkorpsen. Op een van de ongedateerde reclameaffiches van de MARVA is het gezicht van een opgemaakte Marva met een pet van de MARVA op afgebeeld.¹⁷³ Op deze foto kijkt zij in een handspiegeltje, inspecteert zij haar lippen en houdt zij een lippenstift vast. Hieronder staat de tekst ‘Dag Marva. Je maakt de marine een stuk aardiger’. De foto benadrukt het aanbrengen van make-up en de pet met de tekst ‘Koninklijke Marine’ maakt duidelijk dat zij in de marine dient. Hier wordt verwezen naar een stereotiep beeld van de vrouw die haar uiterlijk belangrijk vindt en hier, ondanks haar ‘mannelijke’ beroep, aandacht aan besteedt. De bijgevoegde tekst, met name het woord ‘aardiger’, benadrukt het mooier maken of het aanbrengen van make-up. Hieruit is af te leiden dat deze affiche inspeelt op ty-

¹⁷¹ C.M.L. Pardede-van Boetzelaer, Radiorede voor ‘BBC London’ (1 mei 1945) 1, Ministerie van Marine: Collectie Marine Vrouwenafdeling, 1944-1974, 2.12.31, inv.nr. 1 (NA).

¹⁷² MARVA, Document ‘Aan de wieg van de Marva en wat daaraan voorafging. Eerst enige historisch data’ (z.j.), Pardede van Boetzelaer, nummer toegang 062, inventarisnummer 8 (NIMH). In dit document wordt verwezen naar de radiorede door luitenant-admiraal Furstner bij Radio Oranje op 26 februari 1944 en waaruit geciteerd wordt in het document.

¹⁷³ Van Dissel en Bruijn, *Bij de Marva*, 8. In deze bron ontbreekt de verwijzing naar deze poster. Volgens de Beeldbank van het Ministerie van Defensie maakt deze poster onderdeel uit van de collectie van het Centrum voor Audiovisuele Dienstverlening Koninklijke Marine en is de vervaardiger Jens Grijpstra. De precieze datum ontbreekt. Zie hiervoor Beeldbank Defensie, ‘Afbeelding van een wervingsaffiche voor de Marine Vrouwen Afdeling’, <http://nimh-beeldbank.defensie.nl/memorix/76107f8e-d30d-4167-22d6-c05467840895> (24 februari 2016).

pisch vrouwelijk gedrag, dat ook van toepassing blijkt op het leger. De tekst van de affiche is op twee manieren te interpreteren. Vrouw kunnen mooier worden als zij in dienst treden bij de MARVA, maar ze kunnen ook juist de MARVA mooier of aardiger maken, waarmee ze een waardevolle toevoeging voor de marine zijn. Deze laatste interpretatie sluit aan bij de eerdergenoemde functie die de overheid toeschreef aan de militaire korpsen, namelijk het zijn van een ‘sieraad’ van het leger en Nederland.

In tegenstelling tot afbeeldingen, bevatten de brochures veelal tekstuele informatie met uitleg over reglementen. Voor de werving van VK-sters verscheen onder meer de brochure ‘Het Vrouwenkorps van het Koninklijke Nederlandsch-Indisch Leger. Beteekenis, taak en voorwaarden’. In deze brochure wordt nadrukkelijk een oproep gedaan aan Nederlandse vrouwen, verwijzend naar het besluit waarbij het VK-KNIL werd opgericht. Vrouwen worden opgeroepen, want ‘Aan den terugkeer van de Rood-Wit-Blauwe Vlag naar het mooie Indië kunt ook *gij* thans medewerken. (...) De toekomst van allen, in Indië zoowel als in Nederland, ligt ook in Uw handen.’¹⁷⁴ Hierna volgt informatie over het VK-KNIL, training, opleiding, werk in Australië, rechten en plichten, toelatingseisen en inschrijving. Onder het gedeelte ‘Algemene bepalingen’ valt informatie over haardracht, sieraden en make-up. VK-sters mochten hier zorg aan besteden.¹⁷⁵ In deze brochure lijkt uiterlijke verzorging belangrijk en dat kan een tegemoetkoming naar de vrouwen toe zijn, aangezien zij in het korps hun vrouwelijke uitstraling konden handhaven. Naast uiterlijk voorkomen, worden ontwikkelingskansen genoemd in een kleine folder van het VK-KNIL, met een tekenschild van een saluerende VK-ster: ‘Het V.K. biedt aan jonge vrouwen met ondernemingsgeest, op verschillend gebied, in uiteenlopende functies, een bevredigende werkkring.’¹⁷⁶ Het VK-KNIL richt zich in deze brochure dus op ontwikkelingskansen en mogelijk hoger aanzien, hetgeen vermoedelijk aantrekkelijk was voor vrouwen.

Van de MARVA zijn in de geraadpleegde archiefinventarissen drie brochures aangetroffen zonder datering en context. Uit bronelementen kan worden opgemaakt dat ze hoogstwaarschijnlijk na de Indonesische dekolonisatieoorlog zijn vervaardigd. Desalniettemin is het niet ondenkbaar dat genderideeën die in de brochures naar voren komen overlappen met die van tijdens de dekolonisatieoorlog. De drie brochures bestaan uit tekst en foto’s van Marva’s

¹⁷⁴ VK-KNIL, Brochure ‘Het Vrouwenkorps van het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger. Beteekenis, taak en voorwaarden’ (z.j.), Ministerie van Koloniën: Algemeen Stamboek KNIL, 1832-1949, 2.10.50.01, inv.nr. 161 (NA).

¹⁷⁵ VK-KNIL, Brochure ‘Het Vrouwenkorps van het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger. Beteekenis, taak en voorwaarden’ (z.j.), Ministerie van Koloniën: Algemeen Stamboek KNIL, 1832-1949, 2.10.50.01, inv.nr. 161 (NA).

¹⁷⁶ VK-KNIL, Brochure ‘Wat is het V.K.?’ (z.j.), Ministerie van Koloniën: Ministerie voor Uniezaken en Overzeese Rijksdelen: Afdeling Militaire Personeelszaken, (1914) 1927-1952, 2.10.35.06, inv.nr. 101 (NA).

tijdens hun werk en daarbuiten.¹⁷⁷ Ze schetsen de loopbaan bij de Koninklijke Marine, waarbij de nadruk ligt op het nationale belang van de marine in de wereld. Belangrijk daarbij is de volgende uitspraak: ‘Daarbij zijn verschillende taken, die net zo goed en soms zelfs beter door meisjes kunnen worden gedaan dan door mannen, omdat het typisch vrouwelijk werk is.’¹⁷⁸ Marva’s worden in deze brochure beschreven aan de hand van typisch mannelijke eigenschappen als trots, verantwoordelijk, plichtsgetrouw en vastberaden en hiermee wordt gesuggereerd dat Marva’s toegewijd zijn aan het van oorsprong ‘mannelijke’ werk. Daarentegen wordt het onderscheid in typisch mannelijk en vrouwelijk werk niet doorbroken. De folder bevat ook generalisaties die dit bevestigen, zoals ‘Heel veel meisjes verlangen naar gezelligheid en goede kameraadschap. Samen optrekken met leeftijdsgenoten, samen werken en samen de vrije tijd doorbrengen. Dat vindt U in de marva.’ De vrouwen verblijven in Marvahuizen waar het ‘ruim en gezellig, goed ingericht en huiselijk’ is en waar ze gescheiden van mannen leven. Ook hier lijken de makers in de sfeer van huiselijkheid te blijven, met als verschil dat vrouwen bij de MARVA samenwerken op een prettige manier.

Tegenover het feit dat de rolverdeling tussen man en vrouw gehandhaafd lijkt te worden, uiten de drie brochures emancipatoire leuzen als ‘Sta op Uw eigen benen’, die gerelateerd worden aan uitspraken over salaris. In deze brochure wordt dus zelfstandigheid aangemoedigd. Een van de brochures eindigt dan ook met de volgende conclusie: ‘Is er een meer interessante, een meer bevredigende werkkring, een zelfstandiger positie voor een meisje denkbaar dan te werken in en met de Koninklijke marine voor het land, dat ons lief is?’¹⁷⁹ Deze uitspraak zou vrouwen moeten aanspreken, aangezien een hogere status en meer zelfstandigheid bij de MARVA haalbaar zijn. Potentiële Marva’s worden daarnaast aangesproken met zaken als een gezellige werkomgeving, een ‘modern, flatteus’ uniform en vooruitzichten van bevorderingen tot (onder-)officier. Deze opvattingen worden in de derde brochure kracht bijgezet door vrouwen aan te moedigen een pasfoto van zichzelf in een foto van een saluerende Marva zonder gezicht te plaatsen. Dit gebeurt onder het mom van ‘Grappig hè?’ en de me-

¹⁷⁷ Zie Milva, 514, inv.nr. 61 (NIMH).

¹⁷⁸ MARVA, Brochure ‘Bij de MARVA’ (z.j.), Milva, 514, inv.nr. 61 (NIMH). Deze brochure is hoogstwaarschijnlijk uitgebracht na 1954, want in de brochure staat een foto met prinses Juliana erop bij een defilé, voorzien van de tekst ‘Inspectie door Hare Majesteit de Koningin’. De Beeldbank van het Ministerie van Defensie bevat een foto van hetzelfde defilé waaruit blijkt dat prinses Juliana een inspectie houdt tijdens het 10-jarig bestaan van de MARVA in Amsterdam en dat is in 1954 geweest. Zie hiervoor Beeldbank Defensie, ‘H.M. Koningin Juliana inspecteert de aangetreden Marva’s t.g.v. het defilé bij het 10-jarig bestaan van de Marine Vrouwen Afdeling te Amsterdam’, <http://nimh-beeldbank.defensie.nl/memorix/272ac271-db04-ae9c-c7e2-32d1f14cc79a> (24 februari 2016).

¹⁷⁹ MARVA, Brochure ‘Een loopbaan in de Koninklijke Marine’ (z.j.), Pardede van Boetzelaer, nummer toegang 062, inventarisnummer 7 (NIMH). Deze brochure komt uit het persoonlijke archief van barones Pardede-van Boetzelaer. Zij heeft op de brochure diverse aantekeningen gemaakt, zoals namen van Marva’s op de foto’s. Daarnaast heeft zij het jaartal 1951 of 1957 genoteerd en op basis hiervan lijkt de brochure te zijn vervaardigd na de Indonesische dekolonisatieoorlog.

dedeling dat het werkelijkheid kan worden.¹⁸⁰ Hiermee wordt duidelijk dat de brochures, net als menig ander wervingsmateriaal, de bestaande rolverdeling tussen man en vrouw wil handhaven, gezien de leefomgeving en taakverdeling, maar dat ze zich ook sterk richten op ontwikkelingskansen, zelfstandigheid en mogelijk hoger aanzien van vrouwen. Daarnaast richten ze zich op nationalistische gevoelens, aangezien in tekst en beeld, de Nederlandse vlag en de positie van Nederland in de wereld worden benadrukt.

Conclusie

Het gegeven dat het VK-KNIL en de MARVA in Nederland een van de eerste gemilitariseerde vrouwenkorpsen waren is baanbrekend. Zoals uit dit hoofdstuk blijkt kende de oprichting van beide korpsen met name praktische doelen; er waren veel arbeidskrachten nodig die werk van mannen konden overnemen, het was in nationaal en politiek belang dat Nederland het gezag in de kolonie herstelde, de militaire status bood praktische voordelen en in een moderne oorlog speelden vrouwen een rol. Via deze redenen legitimeerden de Nederlandse overheid en krijgsmacht het bestaansrecht van de korpsen en de leden waren een middel om de eer van het korps hoog te houden. Het verschijnsel van de vrouw in het leger en haar actieve bijdrage aan de koloniale missie stuitte op weerstand in de Nederlandse samenleving. De inzet van het CSO is een belangrijke tegemoetkoming geweest op kritiek van kerken en vrouwenorganisaties, aangezien deze instituten inspraak kregen bij de werving. Ondanks het revolutionaire verschijnsel van de korpsen, hield de regering via maatregelen toch overwegend vast aan bestaande genderverhoudingen. Dienst in de korpsen mocht niet ten koste gaan van de belangrijkste plichten van vrouwen als echtgenote en moeder, vrouwen mochten in dienst geen wapens dragen en tijdens hun dienst verbleven zij in een ‘vrouwelijke’ omgeving met een eigen kader. In de besluitvorming hadden de regering en krijgsmacht dus nog overwegend conservatieve genderideeën die weerklink vonden in de maatschappij.

Het beeld van de korpsen dat in propaganda geuit werd naar potentiële leden biedt een genuanceerder inzicht. Uit het breed opgezette wervingsbeleid komt sterk de noodzaak om Nederlands-Indië te bevrijden naar voren. Tevens was propaganda een middel om *goodwill* te creëren voor de vrouwenkorpsen. De regering en krijgsmacht deden dit onder meer door de mogelijkheden van de korpsen tot het opvoeden, verzorgen en geestelijk vormen van vrouwen te benadrukken. Er werd duidelijk ingespeeld op bestaande kritiek op genderverhoudingen die

¹⁸⁰ MARVA, Brochure ‘Een loopbaan bij de Koninklijke Marine’ (z.j.), Pardede van Boetzelaer, 062, inv.nr. 7 (NIMH). Deze brochure komt eveneens uit het persoonlijk archief van barones Van Boetzelaer. Bij de aantekeningen van deze brochure heeft zij ‘Sept. 1955’ gezet en op basis hiervan lijkt de brochure te zijn vervaardigd en verspreid na de dekolonisatieoorlog.

bij de korpsen onder druk kwamen te staan, door ouders en sceptici gerust te stellen. Het beeld van de korpsen dat het wervingsmateriaal naar potentiële leden uitstraalde, is echter gericht op het benadrukken van ontwikkelingskansen en emancipatie. Er werd ingespeeld op vaderlandsliefde en het actief kunnen bijdragen aan nationale belangen overzee. Het dienen in de vrouwenkorpsen werd potentiële leden dus aantrekkelijk gemaakt via ontwikkeling, hoger (maatschappelijk) aanzien en zelfstandigheid. Ondanks deze ontwikkelingskansen blijft de rolverdeling tussen man en vrouw gehandhaafd in het leger, gezien de vrouwelijke leefomgeving, de beperkte bijdrage van vrouwen aan de oorlog en het takenpakket. De vrouwenkorpsen bleven voor de Nederlandse regering en krijgsmacht slechts een waardevol ‘sieraad’ of aanhangsel. Met deze opvattingen vormt de Nederlandse overheid een spin in het web, naast de VK-sters en Marva’s en het maatschappelijke klimaat van de jaren veertig. Het volgende hoofdstuk behandelt de volgende schakel in de keten door de ontvangst van dit genderdiscours bij VK-sters en Marva’s te analyseren.

Hoofdstuk 2 Motieven en verwachtingen van vrouwen

Uit het vorige hoofdstuk blijkt dat de inzet van het VK-KNIL en de MARVA revolutionair was in Nederland, maar dat rekening gehouden werd met bestaande genderpatronen in de samenleving en krijgsmacht. In propaganda werden vrouwen opgeroepen zich in te zetten voor het vaderland en aan hen werden ontwikkelingskansen geboden. Dit hoofdstuk richt zich op reacties van vrouwen op dit wervingsmateriaal en het overheidsdiscours over gender. Specifiek staan in dit hoofdstuk motieven en verwachtingen van vrouwen wat betreft hun dienstneming centraal. Uit deze drijfveren blijkt wat hen aansprak in de korpsen en hoe deze motivaties zich verhouden tot de rol die gender speelde in het overheidsdiscours. Daarnaast bieden verwachtingen en motieven inzicht in de mogelijke emancipatoire waarde van de korpsen. Daartoe gaat dit hoofdstuk eerst in op de sociaal-maatschappelijke positie van vrouwen in Nederland en Nederlands-Indië in de periode rondom de Indonesische dekolonisatieoorlog. Daarna worden de motieven en verwachtingen uiteengezet aan de hand van secundaire literatuur en eigen onderzoek naar interviews.

Sociaal-maatschappelijke positie van Nederlandse vrouwen

De sociaal-maatschappelijke positie van Nederlandse vrouwen en de rolverdeling tussen man en vrouw rond de jaren veertig zijn beïnvloed door enkele belangrijke ontwikkelingen. In 1838 was wettelijk vastgelegd dat de man als ‘hoofd van de echtvereniging’ zeggenschap had over zijn gezin.¹⁸¹ Aan het einde van de negentiende eeuw ontstonden bewegingen die streden voor de erkenning van vrouwen in de samenleving. Opvallend is dat bestaande genderverhoudingen en het bestaan van huisvrouwen nog niet werd aangevochten, maar wel ‘het nutteloze bestaan waartoe veel vrouwen werden gedwongen.’¹⁸² Sommige vrouwen waren overtuigd van een aangeboren vrouwelijke zorgzaamheid. Zo ontstond het idee dat zij beschaafingswerk konden doen en dat ze een bredere werkkring verdienden. Deze ontwikkelingen waren onderdeel van de feministische strijd voor vrouwenkiesrecht en toegang voor vrouwen tot de (mannelijke) maatschappij.¹⁸³

In de eerste helft van de twintigste eeuw kwamen traditionele waarden in de verdrukking door oorlog en crises. Volgens Els Kloek is dit de verklaring voor het nieuwe dominante levensideaal van het harmonieuze gezin onder alle sociale klassen. Kloek ziet de Eerste We-

¹⁸¹ Kloek, *Vrouw des huizes*, 140, 143, 154; citaat op 140.

¹⁸² *Ibidem*, 144, 146; citaat op 144.

¹⁸³ I. van der Tuin, ‘The arena of feminism’, 11; Kloek, *Vrouw des huizes*, 171-172, 175.

reldoorlog als verklaring voor de geringe arbeidsparticipatie van Nederlandse vrouwen. Deze participatie liep in de negentiende eeuw al achter door economische omstandigheden en de Nederlandse culturele traditie waarbij de man kostwinnaar is.¹⁸⁴ In andere West-Europese landen in oorlog werkten vrouwen in onder meer fabrieken, omdat hun mannen weg waren en daarom zette hun integratie in het leger eerder in dan in Nederland. Zo gold in Duitsland sinds 1939 de dienstplicht voor vrouwen en in Groot-Brittannië sinds 1941 de National Service Acts, zodat vrouwen opgeroepen konden worden voor militaire dienst of de oorlogsindustrie.¹⁸⁵ In Amerika hielpen vrouwen ook al tijdens de Eerste Wereldoorlog, maar daar kregen vrouwenkorpsen pas in 1943 de militaire status en bleef het werk beperkt tot de non-combattanten dienst.¹⁸⁶ Wanneer de oorlogsdreiging groter werd, nam in veel West-Europese landen en Amerika dus de inzet van vrouwen in oorlogssituaties toe. In Nederland ontstond juist werkloosheid en daarom was er geen vraag naar vrouwen. Daarnaast zijn er maatregelen genomen waarbij het gebruikelijk of zelfs verplicht was dat vrouwen werden ontslagen zodra ze trouwden.

Na de Tweede Wereldoorlog werd het devies ‘gezinsherstel brengt volksherstel’ en dat betekende voor vrouwen dat activiteiten buitenshuis niet ten koste mochten gaan van het huishouden.¹⁸⁷ In 1937 werden daartoe via de wet mogelijkheden voor vrouwen om te werken en een eigen bestaan op te bouwen beperkt.¹⁸⁸ De gezagsverhouding tussen man en vrouw stond dus vast, maar onder invloed van democratisering en individualisering in West-Europa veranderde dit langzaam.¹⁸⁹ Toonaangevende stimulansen hiervoor zijn onder meer het optreden van vrouwen tot de Nederlandse krijgsmacht, want ‘[h]et bestaan van deze vrouwelijke militairen doorbrak oude ideeën waarin vrouwen van nature lief waren, hulpeloos gilden als ze en muis zagen en flauwvielen bij het zien van bloed.’¹⁹⁰ Ook het optreden van vrouwen tijdens de Tweede Wereldoorlog toonde dat ze konden vechten en konden standhouden onder moeilijke omstandigheden. Na de oorlog namen vrouwen steeds meer deel aan het openbare leven. Daarbij volgden ze vaak beroepsopleidingen en oefenden ze beroepen uit die als ‘vrouwelijk’ werden gezien, zoals verpleegster, typiste en verkoopster.¹⁹¹ Ondanks deze vooruitgang en het verworven kiesrecht, werden vrouwen pas in de jaren vijftig wettelijk zelfstan-

¹⁸⁴ Kloek, *Vrouw des huizes*, 180, 194.

¹⁸⁵ Kruyswijk-van Thiel, *Het Vrouwenkorps-KNIL*, 72.

¹⁸⁶ *Ibidem*, 62-63.

¹⁸⁷ Kloek, *Vrouw des huizes*, 198.

¹⁸⁸ Het betreft hier het wetsvoorstel ‘Voorontwerp van wet houdende beperkende bepalingen in zake arbeid van gehuwde vrouwen’ van minister Romme van Sociale Zaken. Zie C. van Eijl, *Het werkzame verschil. Vrouwen in de slag om arbeid 1898-1940* (Hilversum 1994) 286; Van de Loo, *De vrouw beslist*, 22.

¹⁸⁹ Pas op 1 januari 1957 zou de Nederlandse vrouw volgens de wet zelfstandig worden en in 1964 werd ze ook voor de Belastingdienst zelfstandig door de komst van de Wet op de Inkomstenbelasting. Zie hiervoor Kloek, *Vrouw des huizes*, 201.

¹⁹⁰ Van de Loo, *De vrouw beslist*, 24.

¹⁹¹ *Ibidem*, 26.

dig. Hieruit blijkt dat de wet ook cultureel bepaald is en onder invloed staat van bestaande genderverhoudingen.

De toetreding van Nederlandse vrouwen tot de Nederlandse krijgsmacht was een belangrijke stimulans voor veranderingen van bestaande genderverhoudingen. De trend richting meer participatie van vrouwen in het leger hangt volgens Moelker en Bosch samen met de emancipatie van vrouwen in de maatschappij. Zij stellen dat veranderingen richting gelijkheid en emancipatie in het leger in een langzamer tempo plaatsvinden dan in de maatschappij. Dit komt door verschillen in percepties van gender en cultuur in het leger enerzijds en de maatschappij anderzijds, die gerelateerd zijn aan socialiserings- of leerprocessen in beide omgevingen. In het leger gaan deze processen gepaard met een norm van ‘mannelijkheid’ die een gebrek aan ‘gender-sensitiviteit’ met zich meebrengt.¹⁹² De toelating en acceptatie van vrouwen in het leger zal dus over het algemeen langzamer en stroever gaan dan in de samenleving. Aangezien het soort werk dat vrouwelijke militairen uitvoerden voor de Tweede Wereldoorlog in de burgermaatschappij al geaccepteerd was en bekend stond als typisch ‘vrouwenwerk’, is het aannemelijk dat dergelijke erkenning in de krijgsmacht hierop zal volgen. Uit het vorige hoofdstuk bleek al dat kritiek op de vrouwenkorpsen niet zozeer gericht was op werkzaamheden, maar juist op het functioneren van vrouwen in een militaire omgeving. Voor de analyse van ervaringen van voormalige VK-sters en Marva’s zijn deze inzichten belangrijk, omdat ze iets zeggen over hun opvattingen over bestaande genderverhoudingen en de (emancipatoire) waarde van hun dienstneming.

Nederlandse vrouwen in Nederlands-Indië

Door kort de sociaal-maatschappelijke positie van vrouwen in Nederland met die in Nederlands-Indië te vergelijken, zal blijken of er voor vrouwen een meerwaarde was om zich destijds in Nederlands-Indië te vestigen. Dit zou namelijk een stimulans kunnen zijn om dienst te nemen bij het VK-KNIL of de MARVA. Daarnaast biedt een blik op hun positie in Nederlands-Indië meer inzicht in houdingen ten opzichte van het kolonialisme en de imperiale politiek. Vanaf ongeveer 1870 moderniseerde Nederlands-Indië snel en groeide het Europese aandeel van de bevolking. Dit droeg bij aan het opkomende nationalisme in Nederland en de uitbreiding van de Nederlandse invloed in de kolonie.¹⁹³ Een ander gevolg is de komst van Nederlandse vrouwen in Nederlands-Indië, die met hun echtgenoot daar naartoe waren ver-

¹⁹² Moelker en Bosch, ‘Women in the Netherlands Armed Forces’, 120, 122-123.

¹⁹³ J. van Goor ed., *Imperialisme in de marge: de afronding van Nederlands-Indië* (Utrecht 1986) 17

huisd. Het idee dat Nederland in Nederlands-Indië een taak te volbrengen had, werd versterkt met de invoering van de ethische politiek in 1901. Dit beleid hield in dat er maatregelen werden genomen om de materiële en geestelijke toestand van de lokale bevolking te verbeteren. Deze ethische kant van het kolonialisme noemt Van Goor ‘de calvinistische variant van de White Man’s Burden’.¹⁹⁴ Vanaf de jaren twintig verzwakte deze ethische politiek weer en richtte Nederland zich op het bewaren van de orde.¹⁹⁵ In de jaren dertig streden zowel mannen als vrouwen voor nationale eenheid, mede door groeiend wantrouwen ten aanzien van het Nederlandse beleid.

De leefomgeving in Nederlands-Indië met andere culturele waarden en maatschappelijke verhoudingen beïnvloedde de positie van Nederlandse vrouwen. In de Nederlands-Indische samenleving bestonden een sterk klassenbewustzijn en een strenge sociale rangorde op basis van ras, klasse en gender, waarbij de blanke Europese man bovenaan stond.¹⁹⁶ Nederlandse vrouwen stonden dus boven de Indonesische en Indische bevolking, maar onder Nederlandse mannen en door dit strenge systeem werden genderverschillen gehandhaafd in de samenleving. Discoursen over gender, klasse en ras bepaalden zo onder meer de positie van Nederlandse vrouwen. De Europese gemeenschap in Nederlands-Indië was dus conservatief en een uiting hiervan is dat vrouwenarbeid, zeker in hogere kringen, tot 1930 nauwelijks voorkwam.¹⁹⁷ Toch bestonden er al vrouwenverenigingen die de positie van vrouwen wilden verbeteren. Volgens Elsbeth Locher-Scholten was het Nederlandse feminisme in Nederlands-Indië getekend door het kolonialisme en werd het gekenmerkt door racisme, omdat Nederlandse vrouwen slechts vochten voor hun eigen kiesrecht en omdat ze probeerden de cultuur te ‘vereuropeaniseren’.¹⁹⁸

Discoursen over gender, klasse en etniciteit beïnvloedden voorts de houding van Nederlandse vrouwen ten opzichte van het Nederlandse imperialisme, hetgeen diverse wetenschappers stellen. Volgens McClintock stonden vrouwen niet afzijdig ten opzichte van het kolonialisme: ‘As such, white women were not the hapless onlookers of empire but were ambiguously complicit both as colonizers and colonized, privileged and restricted, acted upon and acting.’¹⁹⁹ Frances Gouda bespreekt in *Dutch culture overseas* (1995) ook de rol van Nederlandse vrouwen binnen de koloniale praktijk. Volgens haar waren zij dan wel niet betrokken bij het uitvoeren van het koloniale beleid, maar binnen familiekringen hebben ze wel de-

¹⁹⁴ Van Goor, *Imperialisme in de marge*, 10-11; citaat op 11.

¹⁹⁵ Kruijswijk-van Thiel, *Het Vrouwenkorps-KNIL*, 33-34.

¹⁹⁶ Locher-Scholten, *Women and the colonial state*, 18.

¹⁹⁷ Kruijswijk-van Thiel, *Het Vrouwenkorps-KNIL*, 35.

¹⁹⁸ Locher-Scholten, *Women and the colonial state*, 31, 157.

¹⁹⁹ McClintock, *Imperial leather*, 6.

gelijk inlanders misbruikt of vernederd.²⁰⁰ Ook Gouda wijst op de positie van vrouwen in de westerse cultuur die haar visie op de koloniale maatschappij zou bepalen: ‘The average woman, in other words, endowed the imperial relations of command and subordination with the same gloss of normalcy or inevitability as men.’²⁰¹ Daarmee stelt zij dat vrouwen niet volledig afzijdig van koloniale praktijken stonden. Zodoende bevinden Nederlandse vrouwen zich in Nederlands-Indië in een complexe positie. Hun positie ten opzichte van Nederlandse mannen kwam overeen met die in Nederland, maar vanwege de koloniale context stond zij boven Indonesiërs. Zij was zo gedwongen tot een positie die in lijn lag met bestaande genderverhoudingen, waaruit blijkt dat haar sociaal-maatschappelijke positie niet op alle fronten beter was in Nederlands-Indië.

Motivaties en beeldvorming

Ondanks kritieken waren er zeker vrouwen die geïnteresseerd waren in dienstneming bij het VK-KNIL of de MARVA en die hiervoor in aanmerking kwamen. In wetenschappelijk onderzoek dat reeds over de korpsen verschenen is, worden hun motieven vaak kort beschreven. Het is noodzakelijk om eerst deze algemene beschrijvingen te noemen, zodat de verscheidenheid aan redenen naar voren komt. In deze paragraaf is tevens aandacht voor de context van deze motieven, zoals de vraag in hoeverre Nederlanders op de hoogte waren van de (politieke) situatie in Nederlands-Indië. Met deze informatie is in de volgende paragraaf een grondigere analyse van de interviews van de SMGI mogelijk.

Gezien de voorgeschiedenis van het VK-KNIL en de MARVA, zouden veel vrouwen betrokken zijn bij ‘relief work’ en humanitaire hulpverlening in Nederland en Engeland na de bevrijding. Tijdens de Tweede Wereldoorlog groeide de behoefte om ook vrouwen te plaatsen in Nederlands-Indië na de Japanse capitulatie. Nederlandse vrouwen die familie hadden in Nederlands-Indië of die er geboren waren, vonden dat ze daar beter ingezet konden worden, zodat ze iets konden doen voor ‘de Nederlandse zaak’.²⁰² Uit het vorige hoofdstuk blijkt dat uitzending naar Nederlands-Indië vrijwillig was en dat het voor velen een kans was om zich in te zetten voor de Nederlandse koloniale missie. Een verlangen naar het geboorteland, het weerzien van familie en vrienden en idealisme waren voor deze vrouwen dus belangrijke drijfveren. Ook wilden sommigen, in het bijzonder VK-sters, graag hun reeds uitgezonden

²⁰⁰ Gouda, *Dutch culture overseas*, 7-9.

²⁰¹ *Ibidem*, 186.

²⁰² Scheuer, *Aan de wieg van de Marva en de beginperiode van haar bestaan*, 77; citaat van Kruyswijk-van Thiel, *Het Vrouwenkorps-KNIL*, 148.

echtgenoten die dienden in het KNIL volgen.²⁰³ Voorts waren het verlangen om de wijde wereld in te trekken en om uitgezonden te worden veelgehoorde motivaties, aangezien vrouwen dan weg konden uit Nederland.²⁰⁴ Zij kregen bovendien goede kleding en voedsel bij de korpussen, hetgeen aantrekkelijk was na een oorlogsperiode. Volgens Kruyswijk-van Thiel was er vaak sprake van een combinatie van motieven en zagen veel vrouwen van de eerste lichten dienstneming bij het VK-KNIL vooral als een gelegenheid om iets te kunnen ondernemen.²⁰⁵

Na de oorlog was het voor velen een verademing om weg te kunnen uit Nederland, de armoede en wederopbouw. Daarnaast waren patriottistische gevoelens groot. Uit secundaire literatuur blijkt voorts dat andere motivaties aanvankelijk het dienen van het vaderland – ook overzee – en de zucht naar avontuur waren. Later gingen materialistische overwegingen en de kans op een baan zwaarder wegen. Sommige vrouwen hebben mogelijk voordelen gezien in goede kleding en schoeisel. Toen in de loop van 1946 bleek dat het salaris niet aantrekkelijk genoeg was en een strenge discipline vereist was, nam het animo af. Tevens knapten potentiële Marva's af op het beperkte aantal dienstvakken en opleidingsmogelijkheden.²⁰⁶ Het gegeven dat Marva's apart leefden van mannelijke militairen heeft sommige vrouwen afgeschrikt, maar de geborgenheid van het militaire leven werd ook als positief ervaren. Naast deze redenen wilden anderen graag een kantoorbaan met kost en inwoning, wilden vrouwen graag van woonplaats veranderen en stonden sommigen positief tegenover de goede opleiding, het salaris en gunstige arbeidsvoorwaarden.²⁰⁷ In de loop der jaren is het accent verschoven van het 'vluchten' uit Nederland naar het belang van een betaalde baan en opleidingskansen.

De oproep tot ondersteuning van de militaire operatie in Nederlands-Indië in propaganda sprak veel Nederlandse vrouwen aan. Het beeld dat zij hadden van hun taak werd hier dan ook sterk door beïnvloed. Ondanks dat dit scriptieonderzoek niet handelt over het beeld dat de Nederlandse regering en krijgsmacht van de Indonesische dekolonisatieoorlog schetsen naar Nederlanders, is het belangrijk om hierbij stil te staan. Het is namelijk aannemelijk dat de voorstelling die vrouwen hiervan hadden hun motivaties heeft beïnvloed. Volgens historica Tessel Pollmann waren veel Nederlandse militairen die in Nederlands-Indië dienden nauwelijks op de hoogte van de koloniale en politieke verhoudingen. Velen hadden het beeld van een arme, geterroriseerde bevolking die steun van Nederland nodig had en ze hadden, net als een aanzienlijk deel van de Nederlandse bevolking, geen kennis van de koloniale verhou-

²⁰³ Kruyswijk-van Thiel, *Het Vrouwenkorps-KNIL*, 52.

²⁰⁴ Van Dissel en Bruijn, *Bij de Marva*, 65.

²⁰⁵ Kruyswijk-van Thiel, *Het Vrouwenkorps-KNIL*, 144.

²⁰⁶ Van Dissel en Bruijn, *Bij de Marva*, 54, 80.

²⁰⁷ *Ibidem*, 96.

dingen en dekolonisatie.²⁰⁸ De geldende opvatting in Nederland was dat kolonialisme beschaving bracht en dat West-Europeanen de taak hadden die beschaving te brengen – de ‘white man’s burden’ – en dat de oorlog in Nederlands-Indië noodzakelijk was. Dit beeld is volgens Selma Leydesdorff gaandeweg veranderd in de opvatting dat Indonesië recht had op onafhankelijkheid.²⁰⁹ Deze laatste opmerking kan de wijze waarop de vrouwen in de interviews terugkijken op hun dienstperiode hebben beïnvloed.

Het beeld dat Nederlanders van de Indonesische dekolonisatieoorlog en de (politieke) situatie hadden is sterk beïnvloed door inlichtingen van voorlichtings- en overheidsdiensten. Uit Louis Zweers’ analyse van het pers- en inlichtingenbeleid van deze autoriteiten tijdens de dekolonisatieoorlog blijkt dat zij de gehele Indonesische zijde als minderwaardig afschetsen.²¹⁰ Daarbij werden gruwelijkheden achtergehouden, terwijl de goede relatie met de bevolking, dagelijkse bezigheden en een correct optreden van Nederlandse militairen werden benadrukt. Deze schets werd succesvol overgebracht in Nederland, mede omdat media afhankelijk waren van voorlichtingsdiensten en autoriteiten.²¹¹ Het gevolg hiervan was dat de Nederlandse bevolking voorgehouden werd dat Nederlandse militairen met een noodzakelijke wederopbouwmissie bezig waren. Door de nadruk op de twee ‘politieke acties’ dachten veel Nederlanders dat de oorlog alleen uit deze operaties bestond en zij wisten weinig tot niets over de werkelijke guerrillaoorlog.²¹² Hieruit blijkt dus dat de berichtgeving ongenueanceerd en gecensureerd was. Volgens Floribert Baudet is deze beeldvorming een van de redenen waarom de Indonesische dekolonisatieoorlog vandaag de dag nog een gevoelige kwestie is.²¹³ Dit debat, en het feit dat militairen slecht op de hoogte waren, zijn belangrijk voor het analyseren van de interviews, aangezien motieven van VK-sters en Marva’s mede bepaald zijn door hun beeld van de taak in Nederlands-Indië.

²⁰⁸ T. Pollmann, *Bruidstraantjes en andere geschiedenissen* (Den Haag 1999) 136-137.

²⁰⁹ Leydesdorff, *De mensen en de woorden*, 13.

²¹⁰ L. Zweers, *De gecensureerde oorlog. Militairen versus media in Nederlands-Indië 1945-1949* (dissertatie Zutphen 2013). Een andere publicatie over het pers- en inlichtingenbeleid is *Het vierde wapen. Voorlichting, propaganda en volksweerbaarheid, 1944-1953* (Amsterdam 2013) van Floribert Baudet. Waar Zweers zich uitsluitend richt op de Indonesische dekolonisatieoorlog, richt Baudet zich ook op de wederopbouw en de aanloop naar de Koude Oorlog.

²¹¹ H.A. Poeze, ‘Louis Zweers, *De gecensureerde oorlog: Militairen versus media in Nederlands-Indië 1945-1949*’, *Journal of the Humanities and Social Sciences of Southeast Asia and Oceania* 170 (2014) 179-180, 179-180. Poeze stelt daarnaast in zijn recensie dat uit Zweers’ onderzoek blijkt dat het overbrengen van het beschreven beeld van de oorlog minder succesvol was op internationaal terrein en dat ook buitenlandse correspondenten hinder ondervonden vanwege de voorlichtingsdiensten, zie Poeze, ‘Louis Zweers, *De gecensureerde oorlog*’, 179-180.

²¹² Pollmann, *Bruidstraantjes en andere Indische geschiedenissen*, 117-118, 135.

²¹³ F. Baudet, ‘Louis Zweers, *De gecensureerde oorlog. Militairen versus media in Nederlands-Indië 1945-1949*’, *BMGN – Low Countries Historical Review* 129 (2014) z.p.

Motivaties en ervaringen in interviews

De interviews van de SMGI en de interviews met VK-sters door Kruyswijk-van Thiel bieden meer inzicht in motieven en ervaringen. Al deze interviews zijn afgenomen in de jaren negentig en enkele jaren daarna. De interviews van de SMGI hebben, zoals beschreven, het karakter van een levensverhaal en de vragen zijn gericht op ervaringen, keuzes, relaties met anderen en de leefwereld. Kruyswijk-van Thiel heeft twee interviews van de SMGI gebruikt voor haar dissertatie, naast de door haar afgenomen interviews en enquêtes. In haar eigen onderzoek heeft zij gevraagd naar motivaties, persoonlijke indrukken en ervaringen met de dienstneming en het contact met mannelijke militairen. In haar dissertatie wordt niet precies duidelijk waar zij de resultaten van haar enquête gebruikt.

Uit de bestudeerde acht interviews van de SMGI met voormalige VK-sters en Marva's, blijkt dat hun achtergronden verschillen. Daarnaast zijn deze vrouwen op verschillende momenten in dienst getreden en hebben zij verschillende taken uitgevoerd, waardoor een verscheidenheid aan ervaringen en motivaties ontstaat. Een van de geïnterviewden is barones Pardede-van Boetzelaer die de eerste MARVA-officier was en die nauw betrokken was bij de oprichting van de MARVA. Zij werd op 16 januari 1945 bij Koninklijk Besluit in Londen als officier der derde klasse beëdigd.²¹⁴ Daarvoor was ze secretaresse bij de Bond voor Nederlandse Vrouwen in Groot-Brittannië. In april 1945 is ze samen met nieuw opgeleide MARVA-rekruteringsofficieren naar Nederland gegaan om officieren te zoeken: 'Het was heel moeilijk om deze vrouwen te vinden. De meisjes die hadden bij honderden zich opgegeven, maar de wat oudere vrouwen moesten daar toch wel even over nadenken. Daar kwam ook nog bij dat veel kerkelijke autoriteiten en ook de ouders op zichzelf er niet zoveel voor voelden dat hun dochters bij de MARVA zouden gaan.'²¹⁵ Hieruit blijkt dat ondanks alle kritiek, veel vrouwen zich wilden aanmelden, maar dat de selectie toch streng was.

Een vrouw van de eerste lichten van de MARVA was mevrouw Ceulen-Dorenbosch. Zij zat bij de derde groep die in november 1945 naar Nederlands-Indië vertrok. Haar jeugd en de Tweede Wereldoorlog heeft ze in Nederland doorgebracht en haar motivatie om zich aan te sluiten bij het korps is tweeledig. Deels kwam het door een verbroken verlovings: 'Dat was dan een geluk bij een ongeluk dat ik weg kon, maar ik wilde weg. Je had daar vijf jaar gezeten, niets kunnen doen. Je kon niet uitgaan, je kon niks leuks doen, ja in huis een

²¹⁴ Baronesse C.M.L. Pardede-van Boetzelaer, codenummer 1004.1, Den Haag, 2 april 1997 (Koninklijk Instituut voor Taal-, Land-, en Volkenkunde, Stichting Mondelinge Geschiedenis Indonesië) (hierna KITLV, SMGI) track 2, min. 3:00-3:23. Bij de annotatie van de geraadpleegde interviews van de SMGI volsta ik met afkortingen KITLV en SMGI. Daarnaast is steeds het tracknummer aangegeven, aangezien de interviews in meerdere geluidsfragmenten zijn verdeeld. Hierachter volgt, indien van toepassing, een benadering van de tijd in minuten en seconden.

²¹⁵ Pardede-van Boetzelaer, 1004.1 (KITLV, SMGI), track 5, min. 0:00-2:36.

beetje. (...) En zo ben ik dan in de MARVA terechtgekomen.²¹⁶ De wens om Nederland te verlaten na de oorlog blijkt dus sterk. Ook is uit het interview te destilleren dat ze de bevolking wilde onderwijzen:

Natuurlijk hebben we daar gezeten als koloniale mogendheid, maar dat is in alle landen zo gebeurd. En dat is logisch. Als jij een land wil doen opgroeien, dan moet je dingen doen wat natuurlijk niet zo leuk is voor de mensen, (...) maar als ik dan daar die sloppen en alles zie, dan hebben wij het daar heilig gedaan. En ook wat we achter hebben gelaten: scholen, opleiding, wegen, eh nou ja, noem maar op hè. Dan kan ik dan kwaad worden, want dan zeg ik, dan moet je in die tijd zien. Wij deden niet anders en dan zeiden ze: ja, maar je gebruikte die mensen als slaven en als koelies. Natuurlijk! Dat waren ze gewend, ook van hun eigen mensen en dat moest je ook, want die mensen kon je anders niet richten zeg maar. (...) Die hadden geen opleiding, die wisten niks, dus die moesten alles bijgebracht krijgen.²¹⁷

Hieruit valt af te leiden dat mevrouw Ceulen-Dorenbosch, net als vele anderen, overtuigd was van de ‘white man’s burden’ of de plicht die Nederland zou hebben in het brengen van beschaving in koloniën. Mevrouw Ceulen-Dorenbosch verdedigt daarmee het Nederlands militair optreden tijdens de Indonesische dekolonisatieoorlog en het Nederlandse imperialisme. Haar toon maakt duidelijk dat de herinneringen en inzet van mannen en vrouwen in Nederlands-Indië in de jaren negentig nog miskend zijn in Nederland. Tegelijk maakt haar situatie duidelijk dat Nederlandse vrouwen ook overtuigd waren van een ‘imperial duty’ en dat zij een rol wilden spelen binnen het Nederlands imperialisme.

Bij het VK-KNIL waren meerdere vrouwen die in Nederland in dezelfde oorlogssituatie als mevrouw Ceulen-Dorenbosch hadden gezeten. Zo heeft mevrouw Hekker, geboren in Nederlands-Indië, tijdens de Tweede Wereldoorlog in Nederland in het verzet gezeten. Dit voedde haar motivatie:

Wij wilden toen natuurlijk onmiddellijk naar Indonesië, naar Indië, daar was de oorlog nog in volle gang. Japan had niet gecapituleerd nog, niks. (...) Wij hadden in de sectie natuurlijk vrij veel mensen die met Indië te maken hadden. Niet zoveel, maar wel een bepaald percentage. Het was een vreselijke schok te horen dat wij niet samen konden, mijn man en ik bijvoorbeeld. (...) En iedereen moest gemilitariseerd gaan en je kon absoluut niet samen gaan. (...) We konden ook niet naar het Zuiden toekomen nog, we zaten daar maar.²¹⁸

²¹⁶ J. Ceulen-Dorenbosch, codenummer 1061.1, Den Haag, 3 juli 1997 (KITLV, SMGI) track 3, min. 6:21-7:07.

²¹⁷ Ceulen-Dorenbosch, 1061.1 (KITLV, SMGI), track 8, min. 3:16-5:00.

²¹⁸ E.M. Hekker, codenummer 1154.1, Terwispe, 15 oktober 1997 (KITLV, SMGI) track 2, min. 2:17-3:32.

Mevrouw Hekker benadrukt dat ze zich, samen met haar man, wilde inzetten voor Nederland. De argumenten dat zij niet meer weg kon en dat ze slechts met haar man wilde gaan, kunnen duiden op het verdedigen van haar betrokkenheid bij het VK-KNIL, gezien het gevoelige debat over de dekolonisatieoorlog. Daarnaast kunnen haar uitspraken besproken worden in het licht van het begrip ‘composure’ van Summerfield, wat betekent dat herinneringen en uitspraken in wisselwerking staan met en beïnvloed worden door publieke discoursen. Uit mevrouw Hekkers uitspraken in het interview blijkt dat zij zich probeerde te conformeren aan bestaande genderpatronen, door te benadrukken dat zij trouw wilde zijn aan haar echtgenoot. Ze moet haar herinneringen volgens Summerfields theorie kunnen herkennen in het publieke discours om ze te kunnen delen. In het verdere interview vertelt ze dan ook uitgebreid over haar werk bij Jeugdzorg op Java, gezien haar achtergrond als inspectrice van kinderopvang, waarmee ze verondersteld typisch vrouwenwerk deed.

Het gegeven dat het werk van vrouwen en het reizen alleen in militair verband mogelijk was, wordt ook door mevrouw Blom-Gelderman genoemd. Tijdens de Tweede Wereldoorlog verbleef zij in Londen en werkte ze bij de Indische Commissie: ‘Het was gewoon weg uit Engeland. En aangezien het oorlogstijd was, kon dat alleen nog in uniform. Niemand kon reizen zonder uniform.’²¹⁹ Voor haar waren de militaire status en het dienstverband middelen om weg uit de benauwende situatie te kunnen. Zij beroept zich in het interview, in tegenstelling tot mevrouw Hekker, niet op het volgen van een echtgenoot of familie. In Nederlands-Indië heeft mevrouw Blom-Gelderman haar dienstitijd uitgezeten, waarna ze weer naar Nederland wilde. Uit het interview valt te destilleren dat dienstneming bij het VK-KNIL voor haar vermoedelijk geen hoger doel als emancipatie kende, maar dat deze slechts een middel was om te kunnen werken. In het interview ontbreken duidelijke uitspraken over het Nederlands militair optreden, maar haar inzet bij het VK-KNIL en de Indische Commissie in Londen bewijst dat zij als vrouw aan imperiale politiek kon en wilde werken.

In onder meer Amerika werden ook Nederlandse vrouwen voor het VK-KNIL geworven. Een hen was mevrouw Kiewiet de Jonge die zich als een van de eerste vrouwen aanmeldde. Voor die tijd was zij tegen haar zin in secretaresse geworden bij de Rotterdamse Lloyd in New York:

[T]oen er een oproep in de Knickerbocker Weekly verscheen eh.. meisje van 18 tot 45 om deel te nemen aan eh aan de oorlog tegen Japan, ja. Als lid van het Vrouwenkorps van het KNIL. Mijn broers waren daar al vier jaar in, in die oorlog en eh ik ging als laatste van de kinderen zullen we maar zeggen ook

²¹⁹ C. Blom-Gelderman, codenummer 1069.1b, Den Haag, 17 juli 1997 (KITLV, SMGI) track 4, min. 0:14-0:40.

meedoen. En dat is ook interessant geweest in die zin dat ik rond de wereld heb gereisd door puur toeval.²²⁰

Het meemaken van de oorlog speelde dus een kleinere rol, maar het achterna reizen van familie juist meer. Het gegeven dat zij zich net als haar broers inzette bij de Indonesische dekolonisatieoorlog erop wijzen dat zij wilde voldoen aan bestaande gendernormen, waarbij vrouwen de mannen ondersteunen en waarbij familieleden elkaar helpen. Deze suggestie wordt versterkt doordat mevrouw Kiewiet de Jonge haar ervaringen, zoals rond de wereld reizen, slechts afdoet als toeval. In het licht van de besproken theorieën over *oral history* kan dit duiden op het feit dat haar ervaringen en diensttijd voor haar gevoel niet pasten binnen het publieke discours over de rol van het VK-KNIL in de oorlog. Desalniettemin blijkt later in het interview dat zij haar deelname aan het korps als waardevol ervaren heeft vanwege de ontwikkelingskansen die zij kreeg in onder meer Australië, alvorens naar Nederlands-Indië te vertrekken:

Ikzelf eerst als chauffeuse. Ik dacht: ik wil eens wat anders dan typen en dat kon. En het leuke was dat je dan officieren ging afhalen op vliegvelden en je deed boodschappen voor ze of met ze. Steeds met die wagen natuurlijk erbij. En zo had je een soort onafhankelijke functie; je moest je wagen goed schoonhouden, zorgen dat er genoeg benzine inzat en dat soort dingen. Voor de rest was het leuk werk.²²¹

De kansen die zij kreeg, bleken dus waardevol voor haar en vermoedelijk ook voor andere vrouwen. Met name de onafhankelijkheid van vrouwen schuurde aan bestaande genderverhoudingen, ondanks het feit dat de functie als chauffeuse een ondersteunende is. Het werk was voor mevrouw Kiewiet de Jonge daarom een manier om zich te ontwikkelen. Ook voor vele anderen had het werk een emancipatoire waarde, die aansluit bij het ideaal van de kracht van de vrouw die onafhankelijk en zelfstandig kan zijn.

Naast Nederlandse vrouwen die buiten Nederland verbleven, zocht het VK-KNIL ook naar vrouwen met een Indische achtergrond, zoals mevrouw Schrek-Reijling die haar jeugd doorbracht in Nederlands-Indië. Deze vrouwen hebben vaak wel een Nederlandse etniciteit. Tijdens de Tweede Wereldoorlog woonde mevrouw Schrek-Reijling in Den Haag, studeerde ze aan de HBS en werd ze samen met haar zus geworven voor het VK-KNIL:

²²⁰ R.A.M.W. Kiewiet de Jonge, codenummer 1057.1, Den Haag, 1 juli 1997 (KITLV, SMGI) track 3, min. 1:26-3:30.

²²¹ Kiewiet de Jonge, 1057.1 (KITLV, SMGI), track 3, min. 5:26-6:12.

Mijn zusje en ik behoorden bij de groep van die meisjes met de Indische background (...) er was een geheime, geheim plan om die Indische meisjes klaar te maken om zodra de capitulatie was gekomen, dat ze naar Indië uitgezonden konden worden om daar te helpen, (...) want de berichtgeving was vrij schaars en men was bang dat er toch niet zo gek veel Nederlanders meer over zouden zijn na de Jappenoorlog. Dus toen moest hulp komen om daar weer de hand aan de ploeg te slaan. En zo behoorden Greetje, mijn zusje, en ik bij die groep meisjes die een clandestiene Indische cursus hebben gevolgd (...) en daar kregen we allerlei vakken om op allerlei gebied te kunnen helpen waar nodig was in Indië. (...) Land- en volkenkunde, Maleis, tropische hygiëne, dat waren de vakken van een arts kregen wij les (...) van de KNIL-arts.²²²

Vanwege haar achtergrond wilde mevrouw Schrek-Reijling graag haar ouders zoeken en ze had ze een binding met de kolonie. Aangezien haar vader bestuursambtenaar in Nederlands-Indië was, is het aannemelijk dat dienstneming voor haar ook een manier was om betrokken te raken bij de koloniale missie. Uit haar motivatie blijkt dus dat een ‘imperial duty’ bij haar waarneembaar is. Het VK-KNIL bood vrouwen de gelegenheid tot het volgen tot cursussen en tot ontwikkeling van zichzelf om die wens te verwezenlijken.

De in interviews naar voren gebrachte wens om het Nederlands militair optreden te ondersteunen keert ook terug bij vrouwen zonder banden met Nederlands-Indië. Zo verbleef mevrouw Ruys-Goslinga een gedeelte van haar jeugd op Curaçao, waar ze zich aanmeldde bij het VK-KNIL:

We hebben eigenlijk ontzettend geboft dat we die gelegenheid hebben gehad ons verder te ontwikkelen, terwijl hier in Holland meisjes van onze leeftijd het veel moeilijker hadden. (...) mijn vader die monarchist was en ons dat bijbracht dat ik me verantwoordelijk voelde me ook te helpen bij de bevrijding. Ik was nog te jong voor Holland, maar toen kwam ineens die advertentie in de Curaçaose krant dat ze vrouwen vroegen voor dat vrouwenkorps en dat sprak mij enorm aan. En ik moet dat gewoon zeggen, ook naar aanleiding van de film (...) die ik gezien had. Die heeft reuze indruk op me gemaakt. (...) Maar je bent ook op die leeftijd, ik was toen zestien, bijna zeventien, toen ik uit Curaçao wegging, dan ben je natuurlijk veel meer ontvankelijk voor zulk soort dingen.²²³

Op mevrouw Ruys-Goslinga en vele anderen maakte propaganda dus indruk. De aantrekkelijkheid van een militair vrouwenkorps, blijkt uit haar uitspraak dat dienstneming haar meer kansen bood en haar het gevoel gaf dat zij verantwoordelijk was voor de situatie in Nederlands-Indië. De dienstperiode is dus een ‘key-event’ in haar leven geweest. Naast dit idealisme waarbij vrouwen wilden helpen, is het aannemelijk dat mevrouw Ruys-Goslinga, gezien

²²² A.B. Schrek-Reijling, codenummer 1128.1, Hilversum, 25 september 1997 (KITLV, SMGI) track 5, min. 4:32-6:07.

²²³ M.E. Ruys-Goslinga, codenummer 1064.1, Den Haag, 7 juli 1997 (KITLV, SMGI) track 2, min. 1:08-2:13.

haar leeftijd, graag de wereld wilde zien. Haar zus zat bovendien al bij het VK-KNIL en dit kan betekenen dat ze wilde voldoen aan bestaande genderverhoudingen binnen de familie, waarbij iedereen zich inzet voor ‘de goede zaak’. Later in haar diensttijd en in het interview nuanceert zij het idealisme en uit zij haar twijfels:

Het was toch allemaal zo anders dan je je had voorgesteld. (...) Hier wil ik weg, want hier.. ik, ik sta er niet meer achter. We willen hier komen helpen, maar als ze ons niet willen, dan moeten we ons ook niet opdringen. Er was natuurlijk een deel van de bevolking, zeggen ze dan wel, dat die wel blij waren met onze komst. Ik geloof wel (...) dat wij Hollanders helemaal niet zulke goede kolonials zijn geweest als we graag willen zeggen. (...) Maar je bent dan jong en je denkt daar dan vaak anders over.²²⁴

Voor jonge vrouwen leek het vooraf dus een mooi vooruitzicht, maar zoals uit bovenstaand citaat blijkt, werden eigen motieven herwaardeerd en gerationaliseerd. Mevrouw Ruys-Goslinga probeert haar betrokkenheid te verdedigen met het argument van haar leeftijd. In de context van de jaren negentig is de publieke opinie reeds verschoven naar het idee dat Indonesië recht heeft op onafhankelijkheid en is het Nederlands imperialisme onderwerp van discussie. Het is daarbij duidelijk dat ervaringen van Indië-veteranen binnen het publieke discours miskend worden en dat zij daarom zichzelf proberen te verdedigen.

De beschreven kentering in het idealisme is mogelijk al aanwezig geweest tijdens de oorlog. Sommige vrouwen ontdekten tijdens hun dienstperiode de werkelijke gang van zaken, die anders was dan uit voorlichtingen bleek. Zoals beschreven, verschoof het accent in motieven gedurende de oorlog, hetgeen te maken had met de situatie in Nederlands-Indië en in het naoorlogse Nederland. Desalniettemin blijven motieven afhankelijk van de plaats waar vrouwen vandaan kwamen, zoals mevrouw Ruys-Goslinga toelicht:

[W]ant wij waren echt gegaan om, nou ja, om Indië te bevrijden. Wij hadden het heel goed thuis en wij gingen, wilden iets doen en we vonden het niet erg dat we het slechter hadden, want ja we waren idealisten. Maar daar kwamen die Hollandse meisjes, heel begrijpelijk achteraf, want die hadden daar jaren in Holland opgeborgen gezeten als het ware, die kwamen ineens daar naar Indië en die wilden daar een leuke tijd hebben. Die waren heel anders gemotiveerd dan wij waren. Het was (...) gewoon een cultuurverschil zou je bijna zeggen. (...) wij hadden veel meer plichtsgevoel, maar natuurlijk niet allemaal.²²⁵

Het beeld dat zij van de verschillende motivaties geeft, komt overeen met beweegredenen die in secundaire literatuur worden beschreven. De invloed van de verblijfplaats en periode van

²²⁴ Ruys-Goslinga, 1064.1 (KITLV, SMGI), track 11, min. 8:35-10:18.

²²⁵ Ruys-Goslinga, 1064.1 (KITLV, SMGI), track 5, min. 8:01-9:07.

aanmelding blijkt uit het voorbeeld van mevrouw Van Baardwijk-Luijckx, die zich in 1948 bij het VK-KNIL aanmeldde. In haar latere jeugd is ze naar Nederlands-Indië verhuisd en nadat ze uit het Japanse interneringskamp is gekomen, ging ze naar Nederland. Dit beviel haar echter niet: ‘toen zag ik zo’n advertentie staan van het Vrouwenkorps en ik dacht: dat ga ik doen. (...) Dat is de enige manier om daar weer terug te komen, want anders kom je er niet in.’²²⁶ Mevrouw Van Baardwijk-Luijckx wilde Nederland dus verlaten gezien de naoorlogse situatie en haar Indische achtergrond, maar het idealisme van andere vrouwen met een Indische achtergrond komt bij haar niet duidelijk naar voren. Dit blijkt wanneer zij het Nederlands militair optreden in het interview afkeurt: ‘Eigenlijk.. later ben ik daarover (...) die hele militaire toestand hadden ze niet moeten doen. (...) Dat is natuurlijk belachelijk geweest, die twee jaar.’²²⁷ In het interview benadrukt ze dat zij zich later tegen het optreden heeft gekeerd, maar zij oordeelt daarbij niet duidelijk over het Nederlands imperialisme. Een mogelijke verklaring voor haar oordeel is het gegeven dat de dekolonisatieoorlog in een kritiek stadium kwam tijdens haar diensttijd en dat haar ervaringen mede bepalend zijn geweest voor haar standpunt in de jaren negentig, in combinatie met het debat over de oorlog.

Uit de bespreking van de motieven die naar voren komen in de bestudeerde interviews van de SMGI, blijkt dat de redenen onderling soms sterk verschillen en dat motieven afhankelijk waren van persoonlijke situatie, verblijfplaats, etnische achtergrond, leeftijd en de tijd van aanmelding bij het korps. De meest gehoorde motivaties waren het helpen van de bevolking in Nederlands-Indië, het ontvluchten van Nederland, het achterna reizen van of terugkeren naar familie en vrienden en het opdoen van ervaring en ontwikkeling. Deze beweegredenen komen overeen met de argumenten die in secundaire literatuur zijn aangetroffen, maar in de interviews worden deze beter gesitueerd in de eigen context. Opvallend is de constatering dat geïnterviewden tijdens hun dienstperiode en in de interviews, probeerden te conformeren aan genderpatronen die van hen verwacht werden in de gegeven situatie, als zus, dochter, vrouw of militair. Zij zochten daarbij steeds naar mogelijkheden om aan te haken bij bestaande discussies over de oorlog en de militaire inzet, terwijl hun verhalen ook getuigen van een drang naar ontplooiing en ontwikkeling.

Conclusie

Uit de bespreking van de sociaal-maatschappelijke positie van vrouwen en de analyse van de interviews komen diverse motieven voor dienstneming bij de vrouwenkorpsen naar voren. In

²²⁶ C.G.C. van Baardwijk-Luijckx, codenummer 1274.1, Castricum, 10 juli 1998 (KITLV, SMGI) track 13, min. 2:06-2:36.

²²⁷ Van Baardwijk-Luijckx, 1274.1 (KITLV, SMGI), track 17, min. 4:27-4:46.

de periode rond de Indonesische dekolonisatieoorlog hadden Nederlands vrouwen nog altijd een inferieure genderpositie. Dit gold ook in Nederlands-Indië, maar daar hadden Nederlandse vrouwen een superieure raciale positie. Hun mogelijkheden in het leger liepen relatief achter en pas sinds de Tweede Wereldoorlog mochten zij typisch vrouwelijk en ondersteunend werk uitvoeren, ondanks alle weerstand. Vrouwen reageerden instemmend op oproepen voor dienst bij het VK-KNIL en de MARVA en daarvoor hadden ze diverse redenen. Belangrijke motivaties en doelen zijn het inzetten voor het vaderland en de koloniale missie, het verlangen naar het geboorteland, het weerzien van familie, het achterna reizen van de echtgenoot, het verlangen naar de wijde wereld en avontuur, het ontvangen van goede kleding en voedsel, het genieten van opleidingsmogelijkheden en tot slot het krijgen van ontwikkelingskansen.

De acht bestudeerde interviews bieden meer nuancering bij de besproken motieven en ze tonen dat motieven sterk afhankelijk waren van persoonlijke context. De beweegredenen die in de interviews naar voren komen, weerspiegelen motivaties die in secundaire literatuur zijn aangetroffen. Sommige geïnterviewden sloten zich aan bij een vrouwenkorps om Nederland te kunnen verlaten. Velen wilden graag naar Nederlands-Indië vanwege hun binding met het land, maar met name omdat zij zich wilden inzetten voor de Nederlandse koloniale missie. Hieruit blijkt dat nieuwe mogelijkheden die vrouwen via de korpsen kregen om actief bij te dragen aan de ‘white man’s burden’ hen hebben aangesproken in het beleid van de Nederlandse overheid en krijgsmacht. Vrouwen getuigden dan ook vaak van een ‘imperial duty’. Daarnaast blijkt uit de interviews dat voor velen opleidings- en ontwikkelingsmogelijkheden belangrijk waren en dat zij kansen om levenservaringen op te doen aangrepen. Dienstneming in de korpsen was dus zeker van emancipatoire waarde. Vrouwen waren echter niet of nauwelijks bezig met het veranderen van bestaande genderverhoudingen in de krijgsmacht, want het typisch ‘vrouwelijk’ werk werd door hen in het algemeen omarmd. Ook dit laatste sluit aan bij de maatregelen die de overheid nam in de ontwikkeling van beide korpsen, zoals beschreven in het eerste hoofdstuk.

In het licht van de beschreven sociaal-maatschappelijke verhoudingen, blijkt dat vrouwen bestaande genderideologieën naleefden. In de interviews beroepen zij zich meermaals op het volgen van hun familie of echtgenoot. Deze uitspraken passen in het kader van het beschreven begrip ‘composure’ aangezien ervaringen, zoals die worden gepresenteerd in een interview, moeten aansluiten bij het bestaande discours over, in dit geval, genderverhoudingen om ze te kunnen overbrengen. Het begrip is daarnaast van toepassing op de uitspraken over de rol van vrouwen binnen de dekolonisatieoorlog. Sommige vrouwen uiten het gebrek aan maatschappelijke erkenning voor hun houding als voorstanders van het imperialisme en

voor hun rol bij de vrouwenkorpsen middels een verdediging van de militaire inzet. Anderen twijfelden tijdens en na de dekolonisatieoorlog over de Nederlandse inzet en zij voelden zich in het interview wellicht geremd door het debat hierover. Hieruit blijkt dat motivaties van vrouwen, zoals ze destijds waren en zoals ze in de jaren negentig werden herwaardeerd, sterk beïnvloed zijn door enerzijds bestaande discoursen over gender, imperialisme en het leger en anderzijds het debat over het Nederlands militair optreden. Met deze motieven vormen de VK-sters en Marva's dan ook de volgende schakel in de keten, aangezien zij reageren op ideeën van de Nederlandse overheid en krijgsmacht over de vrouwenkorpsen. Daarbij heeft dit hoofdstuk een opstap gemaakt naar hun verwachtingen en oordelen over het Nederlands militair optreden en hun taken. Het volgende hoofdstuk behandelt zo de volgende stap door naar de praktische mogelijkheden en de waarde van de vrouwenkorpsen te kijken.

Hoofdstuk 3 Praktische mogelijkheden voor vrouwen

Uit het vorige hoofdstuk bleek dat de meeste vrouwen probeerden te voldoen aan bestaande genderverhoudingen wat betreft hun beweegredenen. Desondanks boden de korpsen hun ontwikkelingskansen, waarmee indiensttreding waardevol was en vrouwen kansen aangrepen om bij te dragen aan de koloniale missie. Het is interessant om deze motivaties en ervaringen te vergelijken met de praktijk van de dienstneming. Dit hoofdstuk richt zich daarom op praktische mogelijkheden die vrouwen hadden bij het VK-KNIL en de MARVA. Specifiek staan de werkzaamheden en ervaringen hiermee centraal. Hierbij zal aandacht zijn voor visies op het Nederlands militair optreden zoals die in de bestudeerde interviews naar voren komen. Belangrijk is daarbij om de context van de interviews in acht te nemen, evenals het debat over de Nederlandse inzet in de oorlog. Voorts richt dit hoofdstuk zich op ervaringen met genderverhoudingen in de krijgsmacht en de visie van geïnterviewden daarop. Tot slot zal een aanzet worden gedaan voor de conclusie door de afronding van de Indonesische dekolonisatieoorlog en de afwikkeling van de korpsen te bespreken.

Werkzaamheden en taken

In het eerste hoofdstuk zijn in het kader van de doelen van oprichting van de vrouwenkorpsen kort de werkzaamheden genoemd. Vrouwelijke militairen werden ingezet voor administratieve, medische, hygiënische en andere functies, zodat mannen zich konden richten op gevechtsfuncties. Het gegeven dat VK-sters en Marva's ondersteunende taken uitvoerden, werd door de Nederlandse regering en krijgsmacht doorgevoerd in reglementen en trainingen. Tijdens deze trainingen werden zij meer dan mannen voorbereid op het bieden van EHBO en werden ze onder meer getest op hun kennis en kunde van het huishouden. Het Besluit van Koloniën van 5 maart 1944 omschrijft de taken als volgt:

Hulpverlening aan bevolkingsgroepen, die in benarde omstandigheden verkeerden, in het bijzonder repatrieerenden, daklozen en geïnterneerden. Het verstrekken van hygiënische en medische hulp, bereiding en verstrekking van voedsel, verzorging van kinderen. Medewerking aan de voorbereiding van den terugkeer naar Indië. Voorts na bevrijding van Indisch grondgebied aldaar dienst doen op administratief, medisch-hygiënisch gebied, als telegrafiste en zoo noodig tevens in andere functies.²²⁸

²²⁸ Kruyswijk-van Thiel, *Het Vrouwenkorps-KNIL*, 94.

Hieruit blijkt dat het accent in de werkzaamheden verschoof van het bieden van humanitaire hulpverlening naar meer administratieve en communicatieve verantwoordelijkheden. Deze verandering maakt Kruyswijk-van Thiel duidelijk aan de hand van een tweedeling in de geschiedenis van het VK-KNIL. Tussen 1944 en 1946 vervulden VK-sters onder angstige omstandigheden en met veel improvisatievermogen vaak noodzakelijke werkzaamheden omtrent repatriëring en ziekenverzorging. In de tweede periode van 1947 tot 1950 was het werk meer gericht op reguliere werkzaamheden, zoals communicatie bij verbindingdiensten, administratie, chauffeurswerkzaamheden en medische diensten.²²⁹

Bij de invulling van de korpsen zag de legerleiding duidelijke taken voor vrouwen weggelegd. Zo stelde overste De Stoppelaar dat VK-sters voor verschillende taken inzetbaar moesten zijn, zoals hulpadministratrices, hulpverpleegsters en hulpchauffeuses.²³⁰ Het woord 'hulp' voor de functies geeft aan dat vrouwen in dienst van anderen stonden. Tevens bleek al dat korpsleden een eigen vrouwelijke militaire leiding hadden, die weer onder mannelijk gezag van de krijgsmacht en regering stond. Hieruit blijkt dat de vrouwenkorpsen niet volledig onafhankelijk waren en er is daarom sprake van 'designated agency', waarbij de schijnbare onafhankelijkheid van vrouwen slechts een afgeleide is van de mannelijke.²³¹ De werkzaamheden waren bovendien voornamelijk ondersteunend van aard en kerntaken waren gericht op zorgetaken, huishoudelijke diensten en administratief werk. Marva's werden ingedeeld bij afdelingen, zoals de Huishoudelijke Dienst, Administratieve Dienst, Verbindingsdienst, Transportdienst en de Speciale Dienst.²³² Bij de MARVA is het aannemelijk dat vrouwen idealiter geplaatst werden bij afdelingen die aansloten bij hun vooropleiding, aangezien er bij de werving gelet werd op de opleiding, werkervaring en diploma's. Hieruit blijkt ook dat de aard van het werk aansluiting vond bij werkzaamheden die vrouwen in de burgermaatschappij hadden. Ondanks de aard van deze werkzaamheden, stelden kerken en vrouwenorganisatie dat deze taken in het kader van de oorlog de zeden van Nederlandse vrouwen aantastten en dat de 'mannelijke' omgeving niet bij hen paste. De regering en krijgsmacht verdedigden deze uitspraak door te stellen dat het beroepsleven van vrouwelijke militairen niet wezenlijk verschilde van dat van burgermeisjes. Deze uitspraken lijken bedoeld om de partijen gerust te stellen en om toch voldoende leden te kunnen werven.

Uit de bestudeerde interviews bleek dat sommige VK-sters en Marva's belangrijke verantwoordelijkheden en ander werk kregen toegewezen tijdens hun dienstperiode ten op-

²²⁹ Ibidem, 142-143, 214-215.

²³⁰ Kippers, *Het Vrouwenkorps van het KNIL*, 78-79.

²³¹ McClintock, 'No longer in a future heaven', 98, geciteerd in Ponzanesi, 'The arena of the colony', 90.

²³² Van Dissel en Bruijn, *Bij de Marva*, 54.

zichte van hun functioneren in de burgermaatschappij. Met deze gegevens kan echter niet gesteld worden dat deze nieuwe verantwoordelijkheden golden voor alle korpsleden. Door het gebrek aan wapenkennis en het niet mogen dragen van een wapen waren vrouwen beperkt in hun functioneren. Ook waren ze bij noodsituaties minder weerbaar. Bestaande genderverhoudingen bleven hierdoor dus grotendeels overeind, waarbij mannen optraden als beschermers. In combinatie met de bevindingen uit het eerste hoofdstuk blijkt dat de regering en krijgsmacht probeerden om bestaande genderverhoudingen grotendeels te behouden, ten dele om kritiek uit de samenleving tegemoet te komen, maar wellicht ook om vrouwen niet teveel af te schrikken met genderideeën die geen aansluiting bij hen konden vinden. Ondanks hun ondersteunende taken hebben veel vrouwen in een nieuwe omgeving grote verantwoordelijkheden gehad, waarmee ze aantoonden niet zomaar hulpeloos te zijn.

Ervaringen met mogelijkheden en visie op het Nederlandse optreden

Het is interessant om te onderzoeken hoe deelnemende vrouwen de geboden mogelijkheden hebben ontvangen en hoe zij tegen genderdiscoursen in de korpsen aankeken. Ook is het interessant om hun opvattingen over hun bijdrage aan veranderingen in genderideologisch denken binnen de krijgsmacht, het kolonialisme en de maatschappij te analyseren. De acht interviews die zijn afgenomen door de SMGI in de jaren negentig bieden inzicht hierin. In deze interviews staan levensverhalen centraal in periode vanaf de jaren dertig tot zestig. Hierdoor is er aandacht voor zowel persoonlijke achtergronden en motivatie, als voor verantwoordelijkheden en ontwikkelingskansen. De interviews die door Kruyswijk-van Thiel zijn afgenomen bieden ook enige reflectie op de dienstperiode, verantwoordelijkheden en genderverhoudingen. Deze interviews zullen ter aanvulling dienen op eigen onderzoek, daar waar bestudeerde interviews onvoldoende informatie bieden.

In meerdere interviews komen positieve ervaringen met verantwoordelijkheden naar voren. Een van de getuigenissen is afkomstig van mevrouw Kiewiet de Jonge, die secretaresse en chauffeuse bij het VK-KNIL is geweest. Het werk bood haar ‘een soort onafhankelijke functie’.²³³ Het ondersteunen van hogergeplaatste officieren en het verzorgen van een wagen was voor haar iets om trots op te zijn. Het onderhouden van een auto was destijds een mannelijke aangelegenheid, maar vrouwen kregen hier dus ook de kans om mannelijk werk te verrichten. Een verklaring hiervoor kan het vertrouwen in veronderstelde typisch vrouwelijke eigenschappen zijn, zoals dienstbaarheid en ondersteuning. Vrouwen als mevrouw Kiewiet de

²³³ Kiewiet de Jonge, 1057.1 (KITLV, SMGI), track 3, min. 5:26-6:12.

Jonge hebben dit juist ervaren als nieuw en positief waarmee het werk een emancipatoire waarde voor hen. Het gevoel van verantwoordelijkheid keert ook terug in het werk van mevrouw Kiewiet de Jonge als secretaresse in Australië:

Ik trad in dienst bij een man die hoofd van de contraspionagedienst bleek te zijn. En die een klein kantoor had in het kamp waar ik weer als secretaresse begon te werken. En dat heb ik gedaan tot wij naar Indië konden vertrekken om daar onze werkelijke taak uit te voeren, laten we zeggen als trachten te doen voor de gebroken gezinnen, de geïnterneerden, de hongerigen en alles wat je daar dan zou vinden.²³⁴

Bij dit werk namen vrouwen verantwoordelijke en soms geheime taken op zich en dat kan gevoelens van onafhankelijkheid en trots met zich meebrengen. Tevens blijkt dat mevrouw Kiewiet de Jonge doordrongen is van een plicht om de bevolking, waaronder Nederlanders, te helpen in Nederlands-Indië.

In tegenstelling tot bovenstaande positieve ervaringen, waren er ook vrouwen die worstelden met grote verantwoordelijkheden, chaotische situaties en regels. Een van hen is voormalig VK-ster mevrouw Hekker, die gevraagd werd om voor jeugdzorg te zorgen:

En die [zendingscounselor Hans Hoegendijk, N.M.] had de opdracht om voor... in de kampen de mensen te verzorgen op een of andere manier. En die hoorde (...) dat ik in Holland inspectrice was geweest van kinderzorg (...) Dus die gaf mij opdracht, een blanco volmacht, om voor alle minderjarigen in de archipel te zorgen die niet meer onder de ouderlijke macht vielen (...) Dus daar heb ik me toen aangezet. Ik kreeg toen van een dominee die op de van Heutszboulevard woonde het verzoek of het huis aan de overkant, of we dat niet konden veroveren (...) Dus toen zijn wij naar dat huis toe gegaan en daar hebben we Jeugdzorg van gemaakt, meteen.²³⁵

Deze chaotische situatie bood mevrouw Hekker veel verantwoordelijkheid en dit was voor haar niet gemakkelijk. Daarnaast had ze moeite met bepalingen in haar contract: 'Zes maanden en we mochten geen kinderen krijgen en we mochten ook niet trouwen geloof ik (...). Daar maakten we ons vreselijk wild over. (...) We mochten geen kinderen krijgen en zes maanden moesten we in ieder geval blijven.'²³⁶ Zij lijkt hier niet, zoals mevrouw Kiewiet de Jonge, haar verantwoordelijkheden en kansen te omarmen. Bepalingen, zoals het niet mogen krijgen van kinderen, gingen voor mevrouw Hekker in tegen haar rol als vrouw. Deze verschillen in opvattingen komen overeen met Rimalts these dat voor sommige vrouwen, zoals

²³⁴ Kiewiet de Jonge, 1057.1 (KITLV, SMGI), track 3, min. 6:35-7:22.

²³⁵ Hekker, 1154.1 (KITLV, SMGI), track 5, min. 7:30-9:26.

²³⁶ Hekker, 1154.1 (KITLV, SMGI), track 8, min. 8:21-8:42.

mevrouw Kiewiet de Jonge, het hebben van gelijke kansen naast mannelijke militairen van grote individuele waarde kan zijn.²³⁷ Voor andere vrouwen, zoals mevrouw Hekker, voelde dit juist als een ondermijning van bestaande genderpatronen. Dit betekende dat verantwoordelijkheden en slechte omstandigheden niet door iedereen positief werden bevonden.

Naast reflectie op hun taken en verantwoordelijkheden, bliken geïnterviewden terug op het militaire optreden in Indonesië. Hun uitspraken zijn gedeeltelijk in het vorige hoofdstuk besproken in het kader van hun motivaties, maar de waarde van hun dienstperiode is nog niet besproken. Uit het voorgaande hoofdstuk blijkt dat veel vrouwen de bevolking in Nederlands-Indië wilden helpen of onderwijzen, waaruit een ‘imperial duty’ naar voren komt. Mevrouw Kiewiet de Jonge geeft aan dat zij overtuigd was van deze taak:

Maar ja, ik was er ook wel voor dat het moest gebeuren in Indië. Ik wilde die mensen ook wel hun vrijheid geven (...), dat was een van de punten ook dat ze te snel wilden. Wij hadden gezegd: we doen dit, de top dan allemaal, maar laten we zoveel jaar.. of zoveel weet ik wat, over doen en jullie begeleiden, maar ja dat begeleiden dat vonden ze natuurlijk niks. Want wij hadden ze al driehonderd jaar begeleid. (...) Ik vind heel reëel dat die mensen ook hun eigen land willen en vrijheid willen, zo zie je dat overal, maar je ziet dat het overal een puinhoop geworden is. (...) Waarom? Niet omdat wij het allemaal zo beter deden of beter konden, natuurlijk konden we dat toen, maar omdat ze de tijd niet gunnen om het te leren en het goed te willen overnemen.²³⁸

Hieruit kan worden afgeleid dat dienstneming bij het VK-KNIL voor haar een middel was om betrokken te zijn bij de ‘begeleiding’ van Indonesië. Daarnaast verdedigt zij het Nederlands militair optreden in het interview door te stellen dat Indonesiërs te snel onafhankelijk wilden zijn. Ze zoekt in haar argumentatie aansluiting bij verschillende standpunten over deze onafhankelijkheid, onder meer door te wijzen op het belang van het Nederlandse imperialisme voor de ontwikkeling van de kolonie. Mevrouw Kiewiet de Jonge maakt daarbij sterk het onderscheid tussen ‘wij’ Nederlanders en ‘zij’ Indonesiërs, hetgeen ze voorstelt als een binaire oppositie waarbij Nederlanders bovenaan de hiërarchie staan. Opvallend is dat zij zich in de jaren negentig beroept op vergelijkingen met andere landen; dekolonisatie komt overal voor, maar het loopt volgens haar verkeerd af. Hier is dan ook sprake van wat Summerfield ‘composure’ noemt, want voor haar verdediging van het Nederlands militair optreden probeert mevrouw Kiewiet de Jonge aan te haken bij bestaande debatten over de legitimatie van de Nederlandse rol in deze dekolonisatieoorlog.²³⁹ Dit betekent dat er sprake is van een wisselwerking

²³⁷ Rimalt, ‘Women in the sphere of masculinity’, 1098.

²³⁸ Kiewiet de Jonge, 1057.1 (KITLV, SMGI), track 15, min. 1:20-3:40.

²³⁹ Summerfield, ‘Culture and composure’, 66-67, 69.

tussen haar mening en het publieke debat over deze oorlog, aangezien haar opvattingen in het interview gedeeltelijk op deze kwesties zijn gebaseerd.

Naast reacties op het Nederlandse militaire optreden, spreken geïnterviewden over de persoonlijke waarde van de dienstperiode. Veel vrouwen zien deze in de interviews als een belangrijke levenservaring en het is dan ook aannemelijk dat hun dienstperiode een ‘key-event’ in hun leven is geweest.²⁴⁰ Een van hen is mevrouw Ruys-Goslinga, die geworven werd op Curaçao en aanvankelijk van haar ouders niet mocht deelnemen aan het VK-KNIL, gezien haar jonge leeftijd: ‘Maar ja, in de oorlog doet iedereen dingen anders dan anders, en mijn ouders hadden er toch ook wel begrip voor dat ik dat wilde en uiteindelijk is dat uitgekomen. En ben ik erg blij dat ik dat gedaan heb, want het is natuurlijk een enorme ervaring geweest.’²⁴¹ Toch laat mevrouw Ruys-Goslinga ook kanttekeningen zien, want het was een gevaarlijke periode van crisis, chaos en hard werken:

Kennelijk als je zo gevangen zit, dan leef je natuurlijk zo in die wereld van hoe het allemaal was en daar klamp je je aan vast. Hoe goed het allemaal was, en je gaat het misschien nog idealiseren ook. En dan is dat voorbij en dan denk je: ooh, ik wil het vergeten en weer gauw terug naar mijn holletje als het ware. En dat kon niet. Die mensen gingen ook door een ontzettende crisis natuurlijk. En wij ook beslist. (...) En dan geleidelijk aan kom je tot de ontdekking: hé, zo zit het helemaal niet, zo is het helemaal niet en het wordt nooit meer zoals het was en wat dom dat we dat gedacht hebben dat het allemaal weer zo zou kunnen.²⁴²

Hieruit blijkt dat het idealisme door de realiteit verzwakte en dat velen gaandeweg ontdekten dat de koloniale overheersing niet houdbaar was. Het gegeven dat informatievoorziening in Nederland en Nederlands-Indië tijdens de oorlog gebrekkig en gecensureerd was, maken mevrouw Ruys-Goslinga’s uitspraken over haar onwetendheid gedeeltelijk aannemelijk. Er moet echter rekening worden gehouden met het debat over de rol van Nederland in de dekolonisatieoorlog, aangezien beschuldigingen van oorlogsmisdaden indruisten tegen visies van voorstanders van de koloniale overheersing en de militaire inzet. In het interview met mevrouw Ruys-Goslinga blijkt dan ook dat zij haar motieven en herinneringen herwaardeert en rationaliseert, zoals Kruyswijk-van Thiel stelde, aangezien de geïnterviewde een vergelijking maakt tussen hoe zij destijds dacht en hoe haar visie veranderd is.²⁴³

²⁴⁰ McAdams, *The stories we live by*, 257-259, geciteerd in Kruyswijk-van Thiel, *Het Vrouwenkorps-KNIL*, 20.

²⁴¹ Ruys-Goslinga, 1064.1 (KITLV, SMGI), track 2, min. 3:00-3:37.

²⁴² Ruys-Goslinga, 1064.1 (KITLV, SMGI), track 7, min. 2:51-4:19.

²⁴³ Kruyswijk-van Thiel, *Het Vrouwenkorps-KNIL*, 21.

De verdediging van het militaire optreden en de betrokkenheid van vrouwen daarbij, keren ook terug bij vrouwen van Nederlandse etniciteit met een ‘Indische background’, zoals mevrouw Schrek-Reijling. Zoals in het tweede hoofdstuk naar voren kwam, wilde zij graag het land helpen opbouwen:

Dat was fantastisch eigenlijk, dat die begintijd dat je zo bewust erg mee hebt geholpen om de boel weer op poten te zetten, is goed hè? (...) Ja, je hebt jouw steentje ook mogen bijdragen en dat wou ik natuurlijk toch heel graag. Ik was toch een kind van dat land en ja, ik hoopte mijn ouders weer te zien enzo. (...) Altijd erg goede gedachten, altijd opbouwende gedachten, daar was je mee beziel. En ik ken niet anders dan dat van mijn ouders, die hebben dat ook altijd gedaan. (...) Ik hielp mee, ik mocht ook meehelpen. Je had dus niet in de gaten hoe erg alles veranderd was, heb ik niet beseft. In je grote enthousiasme en in het harde werken wat we gedaan hebben, is toch een hele hoop je ontgaan zichtbaar en je hele idealistische instelling.²⁴⁴

Ook voor haar was de dienstperiode bij het VK-KNIL een belangrijke levenservaring en een kans om bij te dragen aan de Nederlandse koloniale missie, want ze ‘mocht’ meehelpen. Uit het fragment blijkt dat haar motivatie voor aanmelding beïnvloed is door sociale constructies over gender en familie, hetgeen Wechsler Segal als een factor aanduidt die de participatie van vrouwen in het leger beïnvloedt.²⁴⁵ Voor mevrouw Schrek-Reijling heeft de visie van haar ouders haar beeld van de oorlog beïnvloed. Door haar aanmelding voldeed ze aan feminiene normen van haar rol als dochter en vrouw en daarom kan zij haar ervaringen daadwerkelijk delen.²⁴⁶ In tegenstelling tot mevrouw Kiewiet de Jonge, maakt mevrouw Schrek-Reijling minder het onderscheid tussen ‘wij’ en ‘zij’, want ze ziet zichzelf als een onderdeel van Nederlands-Indië. Hieruit blijkt dat haar Indische jeugd haar opvattingen tekent. Bovenstaand citaat wekt tot slot de indruk dat mevrouw Schrek-Reijling zich verschuilt achter het harde werken en enthousiasme. Het publieke debat in Nederland over de dekolonisatieoorlog met beschuldigingen van oorlogsmisdrijven, dat al voor de afname van de interviews bestond, zorgde er mogelijk voor dat haar ervaringen in Nederland miskend zouden worden. Voor haar is het dan veilig om wenselijke antwoorden te geven in de trant van onwetendheid en enthousiasme.

De in interviews genoemde chaotische situatie in Nederlands-Indië sluit aan bij de mate waarin Nederlandse militairen tijdens de dekolonisatieoorlog op de hoogte waren van de (politieke) situatie. Door de censuur wisten zij weinig tot niets over de guerrillaoorlog en

²⁴⁴ Schrek-Reijling, 1128.1 (KITLV, SMGI), track 10, min. 1:46-3:55.

²⁴⁵ Wechsler Segal, ‘Women’s military roles cross-nationally’, 759.

²⁴⁶ Summerfield, ‘Culture and composure’, 74.

werd hen voorgehouden dat Nederland een wederopbouwmissie moest voltooien.²⁴⁷ Hiervan getuigt mevrouw Kortenhorst in een interview aan Kruyswijk-van Thiel: ‘De berichtgeving van en naar Europa was slecht. De politieke toestand was verward. Toch bleven wij samenwerken voor één doel: help Nederlands-Indië.’²⁴⁸ Andere geïnterviewden ondersteunen deze onwetendheid over de politieke situatie en beslissingen van de Nederlandse regering, zoals mevrouw Van Baardwijk-Luijckx:

Wat ze in Nederland bekokstoofden. Ze hebben het nou wel altijd over de mensen daar, maar ze hebben hier in Nederland hebben de mensen ervoor gestemd om het zo te doen, en niet de mensen daar eigenlijk. (...) Nou ja, ik wist wel dat ze dus... dat Indonesië dat in Nederlands-Indië wilde houden, maar iedereen wist natuurlijk dat dat helemaal niet ging natuurlijk. Dat kon gewoon niet, want voor de oorlog hadden de Nederlanders die daar zaten dus al een plan ontwikkeld om Nederlands-Indië gedeeltelijk vrij te laten. Dan in fases, zoals ze in Suriname gedaan hebben. Maar ja, hier hebben ze dan anders beslist.²⁴⁹

Haar uitspraken suggereren een verdediging van haar inzet. Daarbij verwijt zij de Nederlandse regering dat de situatie uit de hand is gelopen. Het gegeven dat de Indonesische dekolonisatieoorlog een complexe guerrillaoorlog was, is een belangrijke verklaring voor ervaringen van vrouwen met soms grote verantwoordelijkheden. De ontwikkeling van het publieke debat over de dekolonisatieoorlog vanaf de jaren zestig zullen vrouwen met positieve en neutrale ervaringen wat betreft hun inzet vermoedelijk een gevoel van onbegrip bezorgen. Hun herinneringen passen dus niet in het publieke discours over deze oorlog en de betrokkenheid van de vrouwenkorpsen.²⁵⁰ Zoals uit deze paragraaf blijkt, reageren vrouwen hierop door te wijzen op een verdediging van het Nederlands militair optreden, hun onwetendheid, de wens om het beste te doen en op kansen die dienstneming hen bood.

Ervaringen met genderverhoudingen in het leger

Het VK-KNIL en de MARVA functioneerden als aparte legereenheden naast andere eenheden, waardoor er sprake was van contact met mannelijke militairen. In interviews die zijn afgenomen door de SMGI en door Kruyswijk-van Thiel vertellen geïnterviewden over de omgang tussen mannen en vrouwen en hun ervaringen met genderverhoudingen in het leger. De-

²⁴⁷ Pollmann, *Bruidstraantjes en andere Indische geschiedenissen*, 117-118, 135.

²⁴⁸ Kruyswijk-van Thiel, *Het Vrouwenkorps-KNIL*, 156.

²⁴⁹ C.G.C. van Baardwijk-Luijckx, codenummer 1274.2, Castricum, 3 september 1998 (KITLV, SMGI) track 4, min. 1:10-2:08.

²⁵⁰ Summerfield, ‘Culture and composure’, 69, 92-93.

ze uitspraken zeggen iets over de plaats die zij zagen voor de vrouwenkorpsen en over de (emancipatoire) waarde van hun dienstneming. Zo reflecteren geïnterviewden op het verschil in rangen tussen mannen en vrouwen en vrouwen onderling. Uit de uitspraak van mevrouw Kiewiet de Jonge blijkt dat vrouwen verschillend dachten over het bereiken van een hogere rang:

Een aantal meisjes dacht dat ze officier zouden kunnen worden wanneer ze die secretaressebanen in Kamp Colombia zouden krijgen en houden, maar het bleek dat dat niet het geval was. Dus een aantal zijn uit het korps gestapt om die reden (...) Ik ben sergeant eerste klas geworden (...), want in de motorpoule, motortransport, kon ik niet hoger dan korporaal geloof ik. En dat kon me niet zoveel schelen, maar wel... je kreeg natuurlijk een hoger soldij wanneer je een hoger rangetje had.²⁵¹

Voor sommige vrouwen was het bereiken van een bepaalde status dus een motivatie om zich aan te melden. Voor hen was het een tegenvaller wanneer ze geen status en hoger soldij kregen. Daarnaast was er vaak een strenge controle op de hiërarchie. Bij mevrouw Hekker dwongen haar werkzaamheden haar echter tot een hogere rang: ‘Want ik kon niet meer als soldaat. Ik moest beslist als officier dit doen, want als ze erachter zouden komen dat ze zo beregeld werden door een soldaat, dan had ik het niet meer!’²⁵² In deze situaties had het toekennen van rangen een praktisch doel, terwijl het voor andere vrouwen een statusmiddel was. Zo vertelde mevrouw Ruys-Goslinga in het interview voor de SMGI dat er weleens conflicten waren tussen vrouwen van verschillende rangen en standen of van wie de echtgenoten een andere rang hadden.²⁵³

Geïnterviewden vertellen daarnaast over het verschil in mannen- en vrouwenwerk, zoals mevrouw Kiewiet de Jonge: ‘Maar die [het VK-KNIL, N.M.] wel z’n nut heeft bewezen, omdat als je mannen ergens hebt, dan heb je ook vrouwen nodig voor het vuile werk om het zo maar te zeggen, of het typewerk wat de meeste mannen dan niet doen of wat dan ook.’²⁵⁴ Met deze uitspraak maakt ze duidelijk dat vrouwen het vuile of minderwaardige werk moesten doen, terwijl mannen het ‘echte’ werk uitvoerden. Tevens refereert ze aan het typewerk, dat destijds als vrouwelijk werd gezien, waarmee haar uitspraak paste bij bestaande genderverhoudingen. Tegenover deze visie, verdedigen anderen juist het werk, zoals mevrouw Blom-Gelderman die over de VK-sters spreekt:

²⁵¹ Kiewiet de Jonge, 1057.1 (KITLV, SMGI), track 5, min. 1:16-3-14.

²⁵² Hekker, 1154.1 (KITLV, SMGI), track 6, min. 9:43-9:55.

²⁵³ Ruys-Goslinga, 1064.1 (KITLV, SMGI), track 10.

²⁵⁴ Kiewiet de Jonge, 1057.1 (KITLV, SMGI), track 5, min. 5:48-6:08.

Ze waren erg enthousiast, ze deden hun werk goed. De vrouwenkorpsen werkten heel goed, vrouwen zijn, misschien kun je ook wel zeggen (...) ze zijn specifiek, ze zijn heel speciaal, zijn precies (...) Dus je moest tijd en discipline hebben (...) en dat hebben ze allemaal gedaan. En al het vuile werk deed je thuis ook.²⁵⁵

De laatste regel suggereert dat het dienen in het leger voor vrouwen een verplichte taak was die gerelateerd was aan het huishouden. Opvallend aan dit citaat is dat hier een ander beeld van de vrouw wordt geschetst dan slechts iemand die het minderwaardige werk doet. Vrouwen worden hier benaderd vanuit hun eigen kwaliteiten – speciaal, precies, gedisciplineerd – en deze zienswijze sluit aan bij de theorie over ‘thinking difference’.²⁵⁶ Ondanks hun verschil in inzicht over taken van vrouwelijke militairen, vinden mevrouw Kiewiet de Jonge en mevrouw Blom-Gelderman allebei dat de vrouwenkorpsen bijdroegen aan de integratie van vrouwen in de krijgsmacht en dat ze een belangrijke vernieuwing waren in de krijgsmacht. Samen met het gegeven dat vrouwen naast mannen mochten werken, maken deze opvattingen duidelijk dat de dienstneming voor vrouwen van emancipatoire waarde was.

Het bestaan van de vrouwenkorpsen is een terugkerend onderwerp in interviews. Mevrouw Kiewiet de Jonge reageert op het revolutionaire karakter ervan in Nederland: ‘Maar niemand had het idee om te zeggen: “Hé, wat raar”. Nee, iedereen wilde helpen. En je leest ook veel over Amerikaanse burgers die uit zichzelf zich zo inspanden om iets voor die oorlog te doen.’²⁵⁷ Hiermee blijkt dat de korpsen juist onopvallend waren en dat het voor velen normaal was om zich in te zetten tijdens de dekolonisatieoorlog. Tevens is hieruit af te leiden dat zowel mannen als vrouwen overtuigd waren van een ‘imperial duty’.²⁵⁸ Het klopt echter niet dat er geen weerstand tegen de vrouwenkorpsen bestond, aangezien al bleek dat kerken en vrouwenorganisaties het functioneren van vrouwen in een ‘mannelijke’ omgeving bekritiseerden.²⁵⁹ In een interview dat Kruyswijk-van Thiel afnam met mevrouw Kiewiet de Jonge, stelt deze geïnterviewde wel dat het voor mannelijke militairen vreemd was om vrouwelijke militairen te zien:

Ons groepje van [elf] Nederlandse meisjes was daar natuurlijk iets apart. Maar lang niet iedereen – zelfs het kader niet – wist dat wij daar in hun midden waren gearriveerd, noch waarom. Toen ik op een ochtend terug liep naar mijn barak, hield een Amerikaanse officier, die ik onmiddellijk keurig groette, mij staande en vroeg op een ietwat sarcastische toon: [“]wat denk je wel, dat je daar op je kepie draagt?["],

²⁵⁵ Blom-Gelderman, 1069.1b (KITLV, SMGI), track 5, min. 7:38-8:23.

²⁵⁶ Van der Tuin, ‘The arena of feminism’, 19.

²⁵⁷ Kiewiet de Jonge, 1057.1 (KITLV, SMGI), track 10, min. 3:13-4:18.

²⁵⁸ McCotter, ‘Woman traveler/colonial tourist’, 483-484, 492.

²⁵⁹ Zie onder meer Van Dissel en Bruijn, *Bij de Marva*, 49, 58-59.

waarop ik gelukkig de tegenwoordigheid van geest had om trots te antwoorden: [“]De Oranje Leeuw, die wij, Nederlandse meisjes, in dit kamp allemaal dragen.”²⁶⁰

Hieruit blijkt dat het bestaan en doel van de vrouwenkorpsen niet altijd bekend was en dat er verschillende opvattingen over de toelating van vrouwen in het leger voorkwamen. Voor mevrouw Kiewiet de Jonge was het dienen bij het korps iets om trots op te zijn en het was een ‘key-event’ in haar leven. De reactie van de Amerikaanse officier kan erop wijzen dat hij het oneens was met de integratie van vrouwen in de krijgsmacht, gezien zijn neerbuigende opmerking. Op dit punt zijn, zoals Stachowitsch ze noemt, ‘military gender ideologies’ werkzaam die de plaats van vrouwen in het leger en het beeld dat de samenleving ervan heeft beïnvloeden.²⁶¹ Diverse ideologieën beïnvloedden zo het idee dat vrouwen destijds binnen de krijgsmacht een minderwaardige positie bekleedden.

De wisselende reacties op het bestaan van de vrouwenkorpsen leidden soms tot strubelingen tussen vrouwelijke en mannelijke officieren, zoals blijkt uit interviews. Mevrouw Ceulen-Dorenbosch vertelt over de argwaan van mannelijke officieren:

Want in het begin was het natuurlijk nog veel erger, vooral natuurlijk hier in Nederland. Ze dachten: onze banen worden afgenomen hè. Dadelijk zitten ze allemaal hier met vrouwen en wij kunnen op stap. Wij moeten allemaal op het schip enzo, maar dat was natuurlijk allemaal alleen maar in die tijd. (...) Inderdaad, wij kwamen in de dienst, van een plaats vullen voor een man die naar het schip kon. En ja, dan hadden ze niet altijd zin om naar het schip te gaan en dan verwensten ze ons wel eens dat we er waren.²⁶²

De oprichting van vrouwenkorpsen werd dus ook in de krijgsmacht niet altijd goed ontvangen. Uit eerdere hoofdstukken bleek dat het aandeel van Nederlandse vrouwen op de Nederlandse arbeidsmarkt achterliep, onder meer vanwege de crisis.²⁶³ Het is daarom begrijpelijk dat de toestroom van vrouwen op de arbeidsmarkt kort na de Tweede Wereldoorlog argwaan wekte bij mannen die dachten dat hun banen werden ingenomen. Daarnaast was de krijgsmacht een ‘mannelijke’ aangelegenheid. Desondanks zijn er ook positieve getuigenissen over de onderlinge verhouding tussen mannelijke en vrouwelijke militairen. Mannelijke militairen waren namelijk regelmatig bewakers van vrouwenkampen of metgezellen tijdens reizen, zoals blijkt uit het interview dat Kruyswijk-van Thiel afnam bij mevrouw Martens:

²⁶⁰ Kruyswijk-van Thiel, *Het Vrouwenkorps-KNIL*, 148-149.

²⁶¹ Stachowitsch, ‘Professional soldier, weak victim, patriotic heroine’, 158.

²⁶² Ceulen-Dorenbosch, 1061.1 (KITLV, SMGI), track 12, min. 5:23-6:08.

²⁶³ Kloek, *Vrouw des huizes*, 180, 194.

We hadden overal veel bekijks, want vrouwelijke soldaten kenden ze niet. We hadden ook veel hulp van de verbindingjongens. Ze waren graag onze gids als we de bush in wilden. (...) Het was fijn om te weten dat we beschermd werden. Als een van de jongens wacht liep 's nachts dan stopte hij altijd bij onze slaapbarak om ons welterusten te wensen en wij wensten hem een goede wacht toe. Die kleine geste hebben wij altijd gewaardeerd. Het gaf je een veilig gevoel.²⁶⁴

In dit fragment blijkt de relatie tussen militairen over het algemeen in orde te zijn. Daarnaast werden bestaande genderverhoudingen in stand gehouden, aangezien mannelijke militairen optreden als beschermers en gidsen van vrouwen. Ondanks de tevredenheid van VK-sters en Marva's over ontplooiingsmogelijkheden, waardeerden sommigen uitingen van traditionele genderverhoudingen zoals de bescherming. Gezien het begrip 'composure' van Summerfield, blijkt ook hier dat mevrouw Martens' uitspraken beïnvloed zijn door publieke genderdiscour- sen. Op dat punt sluiten haar uitspraken aan bij de beschreven theorie van 'thinking equality' – toegang voor vrouwen tot de (mannelijke) maatschappij – maar lijken vrouwen niet de po- tentie te hebben om op alle fronten als gelijken van mannen behandeld te willen worden.²⁶⁵ De schijnbare tegenstelling tussen de ondergeschikte en revolutionaire positie van vrouwen in de krijgsmacht keert dus terug in uitspraken over en ervaringen met genderverhoudingen van geïnterviewden. Enerzijds zijn zij trots op hun positie en waarderen zij de werkzaamheden en kansen, maar hun uitspraken getuigen er ook van dat zij geen moeite hadden met de bestaande arbeidsverdeling en genderverhoudingen, waarbij zijzelf een ondergeschikte positie hadden. Hieruit blijkt dat deze vrouwen bestaande verhoudingen ook niet zomaar willen en kunnen loslaten.

Terug in Nederland

Om een aanzet te doen voor de conclusie is het belangrijk om het einde van de diensttijd in Nederlands-Indië te bespreken. Hierdoor kunnen inzichten van de Nederlandse regering en krijgsmacht worden samengenomen met die van VK-sters en Marva's met betrekking tot de waarde van de korpsen en eventuele veranderingen in genderideologisch denken. Nadat Mar- va's en VK-sters uit dienst waren getreden, zagen hun levens er verschillend uit. In de inter- views van de SMGI vertellen geïnterviewden minder over de periode na 1950. Voor de oorlog hadden zij vaak al een opleiding gevolgd die aansloot bij de toelatingseisen voor de korpsen. Na de oorlog keerden vrouwen met een Indische achtergrond soms terug naar Indonesië, zoals

²⁶⁴ Kruijswijk-van Thiel, *Het Vrouwenkorps-KNIL*, 175.

²⁶⁵ Van der Tuin, 'The arena of feminism', 11,19.

mevrouw Van Baardwijk-Luijckx. Zij is na de dekolonisatieoorlog gaan werken op een secretariaat en ze trouwde. Toen ze zwanger werd, heeft ze haar baan opgezegd. Van sommige geïnterviewden is onbekend wat er met hen gebeurde, maar velen zijn naar Nederland teruggekeerd of in Indonesië gebleven en gaan werken. Zo heeft mevrouw Schrek-Reijling tijdens en kort na de dekolonisatieoorlog voor haar man gewerkt, die een militaire functie had. Anderen, zoals mevrouw Ceulen-Dorenbosch, zijn na de oorlog getrouwd, waarna hun ontslag volgde. Ook hier zijn de persoonlijke achtergrond en opleiding bepalend geweest voor de levensloop. In het ontwerpverslag van het CSO uit juni 1950 blijkt dat de meeste VK-sters naar Nederland terugkeerden met trouwplannen. Daarnaast vonden vrouwen die bij terugkomst werkzoekende waren, vrij snel een baan.²⁶⁶ Toen de noodzaak van de oorlog voorbij was, werden bestaande verhoudingen weer enigszins hersteld en namen vrouwen hun positie in het huishouden weer in. Desalniettemin hadden zij in de jaren vijftig een betaalde baan en begonnen zij op te komen voor zelfontplooiing. Daarnaast hebben zij door hun functioneren in de militaire vrouwenkorpsen nieuw ‘mannelijk’ terrein weten te veroveren. Deze ontwikkelingen sluiten aan bij de besproken theorie van ‘thinking difference’ waarbij vrouwen zichzelf naast mannen zagen – een horizontale genderrelatie – en waarmee ze zelf wilden bepalen hoe zij zichzelf ontplooiden.²⁶⁷ In die zin heeft hun betrokkenheid bij de Indonesische dekolonisatieoorlog een motor naar een verandering in genderideologisch denken in gang gezet.

Na de soevereiniteitsoverdracht aan Indonesië op 27 december 1949 vertrokken VK-sters en Marva’s naar Nederland. Net als het KNIL, werd het VK-KNIL op 26 juli 1950 officieel ontbonden.²⁶⁸ Volgens Van Dissel en Bruijn keken Marva’s – en vermoedelijk ook VK-sters – over het algemeen met een gevoel van trots terug, omdat de diensttijd voor velen een stap naar ontplooiing en zelfstandigheid was.²⁶⁹ Daarnaast heeft de militaire leiding haar tevredenheid geuit, want het blijkt dat ‘de vrouw als werkkraft in het geheel op mannen ingestelde leger zich een eigen taak heeft weten te veroveren’ en dat ‘de Nederlandse vrouw haar plaats in militair verband ten volle heeft weten te waarderen’.²⁷⁰ Vanwege de erkenning en waardering voor de inzet van de korpsen, lijkt de inzet ervan van grote waarde te zijn geweest. Ondanks deze positieve ervaringen brak na 1950 in Nederland de discussie wederom los in hoeverre vrouwen toegelaten mochten worden tot de Nederlandse krijgsmacht. Uitein-

²⁶⁶ CSO, ‘Ontwerp verslag van de vergadering van het Centraal Selectie Orgaan op Dinsdag 13 juni 1950 Zeestraat 69 den Haag 11 uur’ (1950) 5, Ministerie van Koloniën: Ministerie voor Uniezaken en Overzeese Rijksdelen: Afdeling Militaire Personeelszaken, (1914) 1927-1952, 2.10.35.06, inv.nr. 101 (NA).

²⁶⁷ Van der Tuin, ‘The arena of feminism’, 19.

²⁶⁸ Scheuer, *Aan de wieg van de Marva en de beginperiode van haar bestaan*, 113; Kruyswijk-van Thiel, *Het Vrouwenkorps-KNIL*, 138. Lang niet alle VK-sters en Marva’s bleven tot het einde van de oorlog in Nederlands-Indië, aangezien hun contracten al eerder afliepen.

²⁶⁹ Van Dissel en Bruijn, *Bij de Marva*, 75.

²⁷⁰ Kruyswijk-van Thiel, *Het Vrouwenkorps-KNIL*, 139.

delijk fuseerden op 30 oktober 1951 het VHK en het Nederlandse Verpleegsterskorps der Koninklijke Landmacht (NVKL).²⁷¹ Daarnaast trad op 1 juli 1952 een wet in werking die stelde dat de krijgsmacht voortaan versterkt zou worden door vrouwelijk militair personeel. Ondanks dat de vrouwenkorpsen nog steeds aparte onderdelen binnen de krijgsmacht waren, is de beslissing om ze te laten voortbestaan belangrijk geweest voor de integratie van vrouwen in de krijgsmacht. Bij zowel de land- als de luchtmacht resulteerde het besluit namelijk in de oprichting van militaire vrouwenkorpsen, naast de MARVA: de Militaire Vrouwenafdeling (MILVA) in 1951 voor de landmacht en de Luchtmacht Vrouwenafdeling (LUVA) in 1955.²⁷² Uiteindelijk zijn alle drie de krijgsmachtonderdelen rond 1980 opgeheven en vanaf dat moment werden vrouwen toegelaten tot de algehele krijgsmacht.

Uit de afwikkeling van de twee korpsen blijkt dus dat Nederlandse vrouwen na 1950 hun mogelijkheden om in militair dienstverband te treden behielden. Desalniettemin is het de vraag in hoeverre bestaande genderverhoudingen door hun inzet tijdens de Indonesische dekolonisationsoorlog daadwerkelijk zijn veranderd. Helena Carreiras beschrijft in dit verband een terugkerend patroon in West-Europese landen na de twee wereldoorlogen:

All these perspectives underline a similar pattern, one that different studies on female fighters throughout history have also systematically stressed: after entering the military domain, it is the definition of these particular women that is altered, while broader conceptions about women, war, and masculinity are left intact (Macdonald 1987). In sum, they all point to the durability of received cultural images of men, women, and war.²⁷³

Carreiras stelt hiermee dat de inzet van vrouwen tijdens deze oorlogen bestaande genderverhoudingen heeft opgerekt, gezien de inbreuk op de ‘mannelijke’ maatschappij, maar dat het discours over gender na de oorlogen niet blijvend is veranderd. Vrouwen hadden evenmin een machtigere sociaal-maatschappelijke positie verworven. Hun toetreding tot de krijgsmacht betekende dus niet automatisch dat hun rol daarin geaccepteerd werd en dat genderrelaties veranderden. In diverse landen werd van vrouwen namelijk verwacht dat zij hun taken weer neerlegden na de oorlog. In Nederland betekende dit voor vrouwen dat activiteiten buitenshuis na de Tweede Wereldoorlog niet ten koste mochten gaan van het huishouden.²⁷⁴ Daarnaast komt de verminderde druk op vrouwen om te dienen in het leger door de krijgsmacht zelf, zoals Kennedy-Pipe stelt. In postindustriële samenlevingen, dus na 1945, verandert de bete-

²⁷¹ Kippers, *Het Vrouwenkorps van het KNIL*, 110.

²⁷² Van Dissel en Bruijn, *Bij de Marva*, 86.

²⁷³ Carreiras, *Gender and the military*, 11.

²⁷⁴ Kloek, *Vrouw des huizes*, 198.

kenis van het leger, omdat de staat minder militaire eisen aan de bevolking stelt en militaire missies meer gericht zijn op ‘welfare policies’ en vredesmissies.²⁷⁵ Het was dus niet meer noodzakelijk dat vrouwen zich opofferden in tijden van nood, zoals bij de dekolonisatieoorlog het geval was. Desondanks blijkt uit dit hoofdstuk, dat vrouwen hun mogelijkheden om te dienen in de krijgsmacht juist behielden, hetzij in gescheiden vrouwenkorpsen en als reserveonderdeel van het leger. Daarnaast gingen zij, indien mogelijk, weer werken in de burgermaatschappij, waaruit blijkt dat dergelijke stellingen niet volledig van toepassing zijn.

Het einde van de Indonesische dekolonisatieoorlog betekende dat de in Indonesië wonende en werkende Nederlanders en Indiërs moesten kiezen of zij in Indonesië bleven of dat ze (terug) naar Nederland gingen. Tussen 1950 en 1951 vertrokken uiteindelijk ongeveer 86.000 burgers en militairen naar Nederland en omgekeerd gingen er ongeveer 19.000 naar Indonesië.²⁷⁶ Voor Indië-repatrianten die in Nederland aankwamen betekende het dat zij hun vertrouwde omgeving moesten achterlaten en door het wegvallen van de kolonie bestond hun culturele identiteit, sociale status en werk niet meer. Indische Nederlanders die zich in Nederland vestigden kregen te maken met een gecoördineerd opvangbeleid, want de Coördinatiecommissie voor Gerepatrieerden zorgde voor diverse regelingen voor huisvesting, arbeidsbemiddeling en materiële verzorging.²⁷⁷ Daarnaast bestonden de Garantiewet Burgerlijk Overheidspersoneel Indonesië (1950) en de Garantiewet Militairen KNIL (1951) waarmee voormalige koloniale ambtenaren en militairen de garantie kregen dat de Nederlandse overheid financiële verplichtingen zou nakomen die de door de voormalige Nederlands-Indische regering waren aangegaan.²⁷⁸ Tot slot zorgde de in september 1947 opgerichte Nationale Demobilisatie Raad er met succes voor dat gedemobiliseerde militairen met voorrang aan het werk konden of een opleiding konden volgen.²⁷⁹ Organisatorisch en wettelijk gezien was er voor veteranen voldoende geregeld om hun een plek in de maatschappij te bieden.

Ondanks diverse ontvangstregelingen, was er geen plaats voor individuele oorlogservaringen van Indië-veteranen. Dit komt grotendeels door de nationale verzetsmythe – het idee dat Nederland massaal verzet had gepleegd tegen de Duitse overheerser – waarin het verzet een belangrijke rol speelde, in tegenstelling tot oorlogservaringen van militairen en burgers. In de jaren zestig en zeventig brokkelde deze mythe af. Daarnaast speelden het verlies van de oorlog en de kolonie een rol. Indische Nederlanders en Nederlanders die lange tijd in de kolonie hadden gewerkt en geleefd voelden zich hierdoor ontworteld. Vanuit de politiek, weten-

²⁷⁵ C. Kennedy-Pipe, ‘Women and the military’, *Journal of Strategic Studies* 23 (2000) 32-50, 44.

²⁷⁶ M. Bossenbroek, *De meelstreep. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2001) 176.

²⁷⁷ Bossenbroek, *De meelstreep*, 243.

²⁷⁸ *Ibidem*, 426.

²⁷⁹ *Ibidem*, 478.

schap en media ontstond pas gaandeweg erkenning voor oorlogsleed en slachtoffers.²⁸⁰ Voor Indië-veteranen ging deze erkenning niet zonder slag of stoot. Zij vormen een sociale groep met een gedeelde herinnering aan deze oorlog. Volgens de Duitse literatuurwetenschapper Aleida Assmann is deze vorm van herinneringen een vorm van ‘social memory’. Dit betreft een gedeelde ervaring van het verleden door een maatschappelijke groep die vaak bestaat uit een generatie, omdat leden ongeveer dezelfde historische ervaringen en houdingen delen.²⁸¹ Deze opvatting maakt het mogelijk om individuele herinneringen van VK-sters en Marva’s gezamenlijk te bestuderen, maar met oog voor individuele verschillen. Deze verschillen kwamen onder meer naar voren bij hun opvattingen over hun bijdrage aan het Nederlands militair optreden.

Conclusie

Uit de bespreking van de werkzaamheden van Marva’s en VK-sters blijkt dat hun taken voornamelijk ondersteunend van aard waren waarbij aansluiting werd gezocht bij werk in de burgermaatschappij en bij veronderstelde ‘vrouwelijke’ eigenschappen en werkzaamheden. De regelgeving maakt duidelijk dat de krijgsmacht probeerde om bestaande genderverhoudingen te behouden om maatschappelijke kritiek op de betrokkenheid van vrouwen bij de oorlog tegemoet te komen. Zo waren trainingen meer gericht op EHBO en nauwelijks op wapenkennis, waardoor vrouwen minder weerbaar waren. Er is daarom sprake van ‘designated agency’, aangezien vrouwen niet geheel zelfstandig waren. In de interviews stellen sommige vrouwen dat het werk van grote individuele waarde was, vanwege het gevoel van zelfstandigheid en verantwoordelijkheid. Daarmee was hun dienstperiode een ‘key-event’ in hun leven. Anderen hadden moeite met de chaotische situatie en hun verantwoordelijkheden en zij zagen de regelgeving soms als een ondermijning van genderpatronen, zoals het verbod op het krijgen van kinderen. Deze zienswijzen keren terug bij de visie op het Nederlands militair optreden. Met name geïnterviewden die via hun dienstneming actief wilden zijn bij het Nederlands imperialisme verdedigden de inzet, waarbij ze in hun argumentatie aansluiting zochten bij het debat over deze militaire operatie. Opvallend is dat Nederlandse vrouwen met een Indisch verleden minder spreken over een oppositie tussen Nederlanders en Indonesiërs dan Nederlandse vrouwen die uit Nederland kwamen. Bij dergelijke argumentatie is sprake van ‘composure’,

²⁸⁰ Ibidem, 429.

²⁸¹ A. Assmann, ‘Re-framing memory. Between individual and collective forms of constructing the past’, in: Tilmans, K., Vree, F. van en Winter, J. ed., *Performing the past. Memory, history and identity in modern Europe* (Amsterdam 2010) 35-50, 41.

aangezien hun opvattingen in wisselwerking staan met het publieke discours over de oorlog en Nederlands imperialisme. Bij de verdediging van het militaire optreden en hun inzet be-roepen vrouwen zich, gedeeltelijk terecht, op de onwetendheid over de politieke situatie. Zij werden echter ook beïnvloed door discourses over gender en familie, aangezien sommigen aangaven familie of echtgenoot te volgen.

De invloed van genderdiscourses op verhalen in bestudeerde interviews is ook merkbaar bij gedeelde ervaringen van vrouwen over genderverhoudingen in het leger, de plaats van vrouwenkorpsen en de waarde van hun inzet. Sommige geïnterviewden beschouwden hun werk als ondergeschikt aan het werk van mannelijke militairen, waarmee de taakverdeling voor hen voldoet aan de bestaande genderhiërarchie. Anderen benadrukten het nut van de korpsen en vrouwelijke kwaliteiten. Deze laatstgenoemde gedachte is in lijn met de theorie over ‘thinking difference’, waarbij kwaliteiten van vrouwen benadrukt worden. Beide standpunten wijzen erop dat de vrouwenkorpsen een belangrijke vernieuwing vormden die vrouwen kansen boden zich te ontplooien. De houding van omstanders weerspiegelt beide standpunten, waaruit blijkt dat ‘military gender ideologies’ de plaats die omstanders voor vrouwenkorpsen zien beïnvloeden. In de onderlinge verhoudingen tussen mannelijke en vrouwelijke militairen spreken geïnterviewden over zowel strubbelingen als positieve ervaringen waarbij mannelijke militairen optraden als beschermers en gidsen. Deze ervaringen getuigen van het willen vasthouden aan traditionele genderverhoudingen. Vanuit het opzicht van de theorie over ‘thinking equality’, lijkt het dat vrouwen niet aan deze rolverdeling willen ontsnappen.

Uit de interviews en de afwikkeling van de korpsen blijkt dat zowel de krijgsmacht als de vrouwen positief zijn over de inzet van VK-sters en Marva’s tijdens de dekolonisatieoorlog. De ontwikkeling van vrouwenkorpsen na 1950 duidt erop dat er een stap voorwaarts is gezet richting de integratie van vrouwen in de Nederlandse krijgsmacht. Desalniettemin kan in navolging van Carreiras geconcludeerd worden dat genderdiscourses niet direct veranderd zijn. Uit de interviews blijkt namelijk dat vrouwen na hun dienstperiode bleven werken in de burgermaatschappij, maar dat velen trouwden en ontslag namen, onder meer vanwege hun kinderen. Daarnaast legden de Nederlandse regering en krijgsmacht minder druk op het leger in de naoorlogse samenleving en bleven vrouwenkorpsen aparte onderdelen van de krijgsmacht. Ondanks de aanname dat de sociaal-maatschappelijke positie van vrouwen nauwelijks veranderd is, hebben vrouwen met hun betrokkenheid bij de Indonesische dekolonisatieoorlog wel degelijk een verandering in gang gezet. Zij hadden namelijk ‘mannelijk’ terrein voorzichtig veroverd en deze trend zou zich verder voortzetten. Met deze inzichten komen de schakels

– de Nederlandse overheid en krijgsmacht, deelnemende VK-sters en Marva's en sociaal-maatschappelijke verhoudingen – van dit scriptieonderzoek samen. Beslissingen van de overheid en krijgsmacht om hen zelfstandigheid en ontplooiingsmogelijkheden te bieden en hen te laten deelnemen aan een koloniale missie hebben de verovering mede mogelijk gemaakt.

Conclusie

In deze scriptie stonden het VK-KNIL en de MARVA centraal die als enkele van de eerste Nederlandse militaire vrouwenkorpsen een rol speelden tijdens de Indonesische dekolonisatieoorlog. Om te onderzoeken welke genderdiscoursen meespeelden bij de oprichting en ontwikkeling van de korpsen, hanteerde ik de volgende onderzoeksvraag: op welke genderbeelden en –praktijken waren de oprichting en ontwikkeling van het VK-KNIL en de MARVA gestoeld tijdens de Indonesische dekolonisatieoorlog (1945-1950)? De hypothese bij deze onderzoeksvraag is dat bestaande genderrelaties op scherp zijn gezet door de ontwikkeling van deze vrouwenkorpsen, omdat Nederlandse vrouwen tot dan toe niet of nauwelijks toegang hadden tot de krijgsmacht. Ik vermoedde daarnaast dat deze ontwikkeling vrouwen meer kansen bood om te participeren in het arbeidsproces en om via het leger een rol te spelen bij het imperialisme. Ik vroeg me af of indiensttreding bij de vrouwenkorpsen emancipatoire gevolgen had voor vrouwen, om bijvoorbeeld een positie in het ‘mannelijke’ leger te veroveren. Wanneer vrouwen hierin een grotere rol kunnen spelen, dan zou dit duiden op een ontwikkeling van nieuwe ideeën over genderhiërarchieën in de krijgsmacht en maatschappij.

Dit scriptieonderzoek bevindt zich op het snijvlak van theorieën over gender, imperialisme en militarisme. De genderinsteek van het onderwerp is nieuw, aangezien de korpsen nog niet op deze manier uitvoerig zijn onderzocht. Tot nu toe heeft bestaand onderzoek zich voornamelijk gericht op de ontstaansgeschiedenis en ontwikkeling, redenen van oprichting, moties en de leefwereld van korpsleden. In een enkel geval wordt er een vergelijking met andere West-Europese landen gemaakt en wordt de positie van vrouwen in het leger besproken, zoals in het onderzoek van Kruyswijk-van Thiel. De rol van gender in discoursen in de maatschappij en bij instituties als de Nederlandse overheid en krijgsmacht, beïnvloedden de rol die vrouwenkorpsen speelden bij de Indonesische dekolonisatieoorlog en het Nederlandse imperialisme. Door deze discoursen te bestuderen, is meer inzicht ontstaan in de sociale constructie van mannelijkheid en vrouwelijkheid en de onderlinge hiërarchie. Deze constructies zijn cultureel bepaald en dus afhankelijk van de plaats – Nederland en Nederlands-Indië – en tijd – het maatschappelijke klimaat van de jaren veertig. Zodoende vormen de sociale structuur van de maatschappij, genoemde instituties en vrouwelijke militairen een keten waarbij de schakels elkaar beïnvloeden.

In de drie hoofdstukken stonden genderdiscoursen centraal bij maatschappelijke verhoudingen, de Nederlandse en Indische regering en krijgsmacht en ervaringen en moties

van voormalige VK-sters en Marva's. Hieruit blijkt dat er verschillende genderideeën mee-speelden bij de oprichting en ontwikkeling van het VK-KNIL en de MARVA en dat bestaande maatschappelijke verhoudingen hierop van invloed waren. In de genderideeën die bij de Nederlandse overheid en krijgsmacht omtrent de twee vrouwenkorpsen te onderscheiden zijn, is een tweedeling waarneembaar tussen traditionele en meer revolutionaire ideeën, die hun weerslag hebben op praktijken zoals reglementen. Deze ideeën blijken sterk verbonden met de plaats die Nederlandse vrouwen tot dan toe in het leger hadden. Daarnaast liep de integratie van Nederlandse vrouwen in de krijgsmacht achter in vergelijking met andere West-Europese landen. Het is niet onbegrijpelijk dat de oprichting van de eerste vrouwenkorpsen weerstand opriep in de maatschappij. Het functioneren van vrouwen in het leger zou namelijk niet bij het moreel van vrouwen passen. Zoals uit dit scriptieonderzoek is gebleken, heeft deze kritiek de besluitvorming beïnvloed.

Een van de traditionele genderideeën bestond uit de taakverdeling tussen mannelijke en vrouwelijke militairen, waarbij vrouwen uitsluitend ondersteunende functies uitvoerden met typisch vrouwelijke connotaties die in het verlengde lagen van het huishouden of hun werk in Nederland. Hun inzet diende voornamelijk een praktisch doel, vanwege het tekort aan arbeidskrachten. Vrouwen mochten geen gevechtsfuncties bekleden en ze waren vaak onbewapend, waardoor ze kwetsbaar waren en inferieur bleven ten opzichte van mannelijke militairen. Er was daarom sprake van 'designated agency', waarbij hun schijnbare zelfstandigheid slechts een afgeleide was van de zelfstandigheid en positie van mannen. Deze conclusie wordt versterkt door uitspraken van de regering en krijgsmacht dat de vrouwenkorpsen een aangesel of 'sieraad' waren voor de Nederlandse krijgsmacht en het land zelf. De kritiek vanuit kerken en vrouwenorganisaties op de instelling van de korpsen, heeft de overheid en krijgsmacht beïnvloed in hun besluitvorming, onder meer door de oprichting van het CSO. In de regelgeving omtrent de korpsen komen traditionele genderopvattingen daarnaast tot uiting bij het behouden van gescheiden leefomgevingen in de krijgsmacht. Het vraagstuk over de toelating van getrouwde vrouwen maakt voorts duidelijk dat dienstneming nooit ten koste mocht gaan van de voornaamste plichten van vrouwen als moeder en echtgenote. Door taken, training en vrouwelijke kleding werden genderstereotypen in stand gehouden. Zoals Rollins stelde, kon dit een belemmering zijn voor de integratie van vrouwen in het leger, aangezien zij niet als gelijkwaardig werden gezien. Vanuit de optiek van theorieën over 'thinking equality' en 'thinking difference', blijkt de zienswijze van de Nederlandse overheid en krijgsmacht bij beide aan te sluiten, aangezien vrouwen binnen de korpsen minder bevoegdheden en mogelijkheden hadden dan mannen in het leger. Hun functioneren was echter wel mogelijk door

vertrouwen in specifiek ‘vrouwelijke’ eigenschappen, waarmee ze alsnog kansen op ontplooiing kregen.

Tegenover dit beeld droegen de Nederlandse regering en krijgsmacht ook meer revolutionaire genderideeën uit. Zo was het gegeven dat Nederlandse vrouwen de militaire status verwierven baanbrekend in de jaren veertig. Dit was gerelateerd aan de drang om Nederlands-Indië voor politieke en economische doeleinden terug te winnen, en aan de redenen van de oprichting. De Nederlandse overheid stelde namelijk dat iedere Nederlandse vrouw, met en zonder Indische achtergrond, een taak had bij de ‘bevrijding’ van Nederlands-Indië. Deze ideeën getuigen van een ‘white man’s burden’ bij zowel de overheid als korpsleden. Ook blijkt dat gender en etniciteit belangrijke noties waren bij het beleid van de regering en krijgsmacht, aangezien van deze vrouwen gedacht werd dat zij het meest geschikt waren om een zinnige bijdrage te leveren aan de koloniale missie. Dit standpunt maakt dan ook duidelijk dat vrouwen via de korpsen actief konden zijn bij de imperiale politiek en dat zij imperiale hiërarchieën goedkeurden, zoals onder meer McClintock en Gouda stellen. De mogelijkheden tot het aangaan van een militair dienstverband werden door de krijgsmacht en overheid deels gelegitimeerd door de ‘totalitaire oorlog’ en de ‘moderne legerorganisatie’, waardoor vrouwen noodzakelijk waren om taken van mannen over te nemen, die zij soms zelfs beter uitvoerden. Uit deze ideeën is af te leiden dat genderverhoudingen in de krijgsmacht veranderden naar een situatie waarbij de kwaliteiten van vrouwen gewaardeerd en ingezet werden, in lijn met de theorie van ‘thinking difference’. In de maatschappij bleek daarnaast weinig bezwaar tegen taken van VK-sters en Marva’s, aangezien vrouwen dit werk voor de oorlog al uitvoerden in de burgermaatschappij, waarmee taken aansloten bij bestaande ideeën over typisch ‘vrouwelijk’ werk. Acceptatie van het functioneren van vrouwen in het leger zou dus de volgende stap zijn. De these van Moelker en Bosch waarbij veranderingen in participatie en integratie van vrouwen in de krijgsmacht volgen op soortgelijke ontwikkelingen in de maatschappij, lijkt daarmee op te gaan.

Naast de uitwerking van genderdiscoursen in de wet- en regelgeving, zijn diverse genderideeën waarneembaar in besproken wervingsmateriaal. Hierbij is het belangrijk om rekening te houden met de wisselwerking tussen zender – overheid en krijgsmacht – en ontvanger – potentiële VK-sters en Marva’s, aangezien opvattingen van laatstgenoemden met betrekking tot gender en hun beeld van de korpsen beïnvloed zijn door het beeld dat de zender ervan verspreidde. Uit de analyse van het wervingsmateriaal blijkt dat instituties naar vrouwen toe inspeelden op revolutionaire genderideeën, want verantwoordelijkheden bij het verdedigen van de Nederlandse natie, ontwikkelingskansen en een hogere status werden benadrukt. Het is in

dat geval de vraag welke aspecten potentiële vrouwen hebben aangetrokken en of het revolutionaire karakter van de korpsen hen heeft aangespoord om zich aan te melden. Dit scriptieonderzoek maakte in ieder geval duidelijk dat de aantrekkingskracht van de korpsen voor iedere vrouw verschillend was. Naast de revolutionaire aspecten, benadrukten instituties de rol die de korpsen konden spelen in de opvoeding en geestelijke vorming van Nederlandse vrouwen en er werd een beroep gedaan op vaderlandsliefde. Desondanks blijkt uit de analyse dat de propaganda veronderstelde ‘vrouwelijke’ eigenschappen en taken benadrukte, evenals uiterlijke verzorging. Daarnaast keerden eerdergenoemde traditionele genderideeën terug, zoals de gescheiden mannen- en vrouwenwereld binnen het leger en het idee dat het VK-KNIL en de MARVA ‘sieraden’ of aanhangsels van de krijgsmacht waren.

De meer revolutionaire en meer behoudende genderideeën die waarneembaar zijn bij instituties, keren terug bij motivaties en ervaringen van vrouwen. Dit heeft te maken met de invloed van wervingsmiddelen, ideeën van de overheid, sociale conventies en bestaande genderdiscoursen, zoals Summerfield stelt aan de hand van het begrip ‘composure’. Ook in de bestudeerde interviews zoeken geïnterviewden naar herkenning van hun verhaal in het publieke discours over gender en de dekolonisatieoorlog. Uit analyse van hun motivaties blijkt dat sommige vrouwen zich conformeerden aan bestaande genderverhoudingen, door aan te geven dat zij hun echtgenoot wilden volgen of dat ze zich net als familie wilden inzetten voor het vaderland. Daarnaast gaven de meeste geïnterviewden aan dat zij de Indonesische bevolking wilden onderwijzen en dat getuigt van een ‘white man’s burden’ met een opvoedingsideaal. Bij dergelijke motieven is het belangrijk om rekening te houden met de invloed van het vertekende en incomplete beeld dat veel Nederlandse militairen hadden van de oorlogssituatie en de koloniale en politieke verhoudingen. Diverse geïnterviewden zagen het als hun taak om daarnaast de bevolking en militairen te verzorgen en de kolonie weer te helpen opbouwen. Daarbij omarmden ze hun ondersteunende taken en het typische ‘vrouwenwerk’. Ook werden genderverhoudingen vaak geaccepteerd, zoals blijkt uit de waardering van sommigen voor de rol van mannelijke militairen als beschermers en gidsen, waarmee vrouwen hun inferieure positie bekrachtigden. Dit gebeurde ook bij opvattingen dat het normaal was dat vrouwen het vuile en minderwaardige werk opknapten. Geïnterviewden met dergelijke opvattingen stelden desondanks dat vrouwenkorpsen hun de kans boden naast mannen te werken. In het licht van de theorie over ‘thinking equality’ blijkt dat zij het voornamelijk belangrijk leken te vinden dat zij toegang tot het ‘mannelijke’ leger hadden vanuit de opvatting dat man en vrouw in principe gelijk aan elkaar zijn.

Motivaties en ervaringen getuigden ook van meer revolutionaire genderideeën. Voor veel vrouwen waren dienstneming en de militaire status middelen om weg te kunnen uit Nederland, om avontuur te kunnen beleven en om het vaderland te dienen. Daarbij voorzagen het de korpsen de vrouwen van kleding, schoeisel en goede arbeidsvoorwaarden. Deze laatste reden is in de loop van het bestaan van de korpsen steeds belangrijker geworden, maar ook al tijdens de dekolonisatieoorlog waren ontwikkelingskansen en zelfontplooiing belangrijke drijfveren. Het is daarom aannemelijk dat dienstneming voor vrouwen een onderdeel van vrouwenemancipatie en hun integratie in de krijgsmacht is geweest. Naast deze motivaties, was hun inzet voor de Nederlandse koloniale missie een belangrijke drijfveer. In de praktijk bleek dat veel vrouwen hun nieuwe verantwoordelijkheden in de krijgsmacht waardeerden. In navolging van Noya Rimalt kan voor hen geconcludeerd worden dat het krijgen van gelijke kansen van grote individuele waarde is. Daarnaast stellen vrouwen in de interviews dat het bestaan van de korpsen niet vreemd was en dat het verrichte werk bijzonder nuttig was. Deze standpunten staan in lijn met de theorie over ‘thinking difference’, aangezien ze uitgaan van het nut en de bijzondere waarde van vrouwen. Niet alleen deze vrouwen, maar vrijwel alle korpsleden hebben hun dienstneming bij het VK-KNIL of de MARVA als bijzonder waardevol ervaren. Daarmee bevestigt dit onderzoek Kruyswijk-van Thiels en McAdams’ these dat de dienstneming bij het KNIL voor VK-sters een ‘key-event’ in hun leven is geweest, met als toevoeging dat dit ook voor Marva’s gold.

Een terugkerend element in de bestudeerde interviews is het benadrukken van de waardevolle kans om mee te kunnen doen met de Nederlandse koloniale missie via de korpsen. Dergelijke verhalen gaan vaak gepaard met het verdedigen van het Nederlands imperialisme en de koloniale missie. Geïnterviewden beriepen zich daartoe meermaals op hun idealisme en harde werken als excuus om niet in te zien dat de koloniale setting onhoudbaar was. Andere geïnterviewden verklaarden in de jaren negentig dat de Nederlandse militaire inzet verkeerd is geweest. Hieruit blijkt dat in interviews, zoals Kruyswijk-van Thiel stelt, een herwaardering van eigen motieven plaatsvindt, die afhankelijk is van de tijd en plaats van het interview. De kentering in het idealisme en onwetendheid over de politieke situatie kunnen een excuus zijn geweest, maar uit onderzoeken van onder meer Zweers en Baudet blijkt dat de Indonesische dekolonisatieoorlog daadwerkelijk een complexe oorlog was en dat de overheid en inlichtingendiensten een verkeerd beeld ervan schetsten. Het verdraaide beeld dat velen van de oorlog hadden toen ze in dienst gingen kwam uiteindelijk niet overeen met de werkelijke situatie. Voor de interviews met Indië-veteranen speelt mee dat het een verloren oorlog betreft waarover na afloop academische en maatschappelijke discussie is ontstaan. Beschuld-

gingen van oorlogsmisdaden aan het adres van Indië-veteranen vormden ten tijde van de afname van de interviews een onderdeel van deze discussie. Geïnterviewden reageerden hier wisselend op, zoals door hun rol in de oorlog te verdedigen. Hieruit blijkt dat hun verhalen in wisselwerking staan met publieke discoursen over de dekolonisatieoorlog. Voor voormalige VK-sters en Marva's komt hier, zoals dit onderzoek verduidelijkte, de invloed van bestaande genderdiscoursen bij. In Summerfields 'cultural circuit' komen zo persoonlijke verhalen in het publieke discours terecht, waarbij deze discoursen over gender en de oorlog het verhaal weer beïnvloeden.

Uit deze conclusies blijkt dat genderdiscoursen en 'military gender ideologies' bij de Nederlandse wetgeving en reglementen van de vrouwenkorpsen voor een belangrijk deel de rol van Nederlandse vrouwen bij het Nederlandse imperialisme hebben bepaald. Pas sinds de Tweede Wereldoorlog konden zij een grotere rol spelen dan uitsluitend bij maatschappelijk werk en zoals uit dit scriptieonderzoek blijkt, kregen ze in de korpsen de gelegenheid actief te zijn in de kolonie en het leger. Ondanks de mindere bevoegdheden die ze hadden, bleken Nederlandse vrouwen doordrongen van het idee van een koloniale missie of 'imperial duty', zoals McCotter stelt. Uit de interviews blijkt dat zij door hun steun aan het militaire optreden ook cultuurdragers van de West-Europese koloniale moraal waren, zoals Stoler hun rol aanduidt. De interviews leiden tot de constatering dat onderlinge verschillen in opvattingen van vrouwen waarneembaar zijn, hetgeen gerelateerd is aan hun persoonlijke achtergrond. De geïnterviewden waren allemaal van Nederlandse etniciteit, maar sommigen hadden banden met Nederlands-Indië door familie of hun jeugd. Vrouwen met deze achtergrond getuigden ook van een 'imperial duty', maar meer in termen van het helpen van de bevolking, terwijl vrouwen met een volledig Nederlandse achtergrond meer spraken over het onderwijzen van Indonesiërs en het verschil tussen 'wij' en 'zij'. Hieruit blijkt dat het toepassen van deze theorie en terminologie niet voor alle situaties opgaat. Daarnaast blijken categorieën als 'Nederlands' en 'Indisch' niet statisch en niet alleen van toepassing op etniciteit, maar ook op gevoelens van verbondenheid met een cultuur.

Tegenover vooruitstrevende mogelijkheden, staat de inferieure positie van vrouwen in Nederland, waar ook na de oorlogen het gezin met de huisvrouw het maatschappelijke ideaal bleef. Uit dit scriptieonderzoek blijkt dat veel VK-sters en Marva's na hun dienstperiode trouwden en kinderen kregen, maar dat zij ook werk in de burgermaatschappij behielden. Aangezien vrouwen in de burgermaatschappij niet meer mogelijkheden kregen dan ze al hadden, heeft de indiensttreding van vrouwen tot de Nederlandse krijgsmacht de klassieke rolverdeling tussen man en vrouw en hun positie in de maatschappij niet drastisch veranderd, echter

wel binnen de krijgsmacht. Deze beperkte veranderingen komen overeen met Rimalts stelling dat de stereotiepe rolverdeling en genderstructuur van het leger niet veranderd zijn door de integratie van vrouwen in de krijgsmacht, maar dat de mogelijkheid die vrouwen kregen om te dienen wel van persoonlijke waarde was, zoals ook blijkt uit ervaringen van geïnterviewden. Zoals dit scriptieonderzoek verduidelijkte, hebben genderdiscoursen een sterke uitwerking op de positie van vrouwen. Volgens Rollins zijn deze discoursen en daaruit volgende genderstereotypen zelfs een belemmering voor de participatie van vrouwen in de krijgsmacht. In het geval van het VK-KNIL en de MARVA is de maatschappelijke kritiek op het dienen van vrouwen in het leger inderdaad een belemmering geweest voor vrouwenparticipatie, aangezien de mogelijkheden op het gebied van zelfverdediging en taakverdeling beperkt waren.

Ondanks de beschreven traditionele genderverhoudingen die deels gehandhaafd werden, doorbraken vrouwelijke militairen het idee dat een voorheen ‘mannelijke’ omgeving niet geschikt was voor hen. Ze bleken namelijk goed taken van mannen te kunnen overnemen of ze zelfs beter uit te voeren. VK-sters en Marva’s hebben hun diensten bewezen, getuige de positieve houding van de krijgsmacht na de Indonesische dekolonisatieoorlog. Tevens blikken geïnterviewden overwegend trots terug op hun dienstperiode. Hun inzet heeft dus bestaande genderrelaties op scherp gezet en vrouwen meer kansen geboden om te participeren en uiteindelijk te emanciperen in het leger, het arbeidsproces en de Nederlandse maatschappij. Het doorbreken van genderverhoudingen is een te groot woord, aangezien de meeste voormalige Marva’s en VK-sters trouwden, waarna ontslag en vaak kinderen volgden. Daarnaast bleef de Nederlandse cultuur nog lang ingericht op ‘vrouwelijke’ beroepen, taken en opleidingen. Deelnemende vrouwen leken tijdens hun dienstperiode ook niet bezig te zijn met het strijden voor zelfbeschikkingsrecht en gelijke ontplooiingskansen, ondanks dat zij de geboden kansen omarmd hebben. Onbewust hebben zij zo toch terrein veroverd in de Nederlandse krijgsmacht en maatschappij.

Dit scriptieonderzoek is beperkt in omvang en mogelijkheden, maar het heeft toch een bijdrage geleverd aan vraagstukken in meerdere wetenschappelijke disciplines. Zo droeg het bij aan onderzoek naar de onderlinge samenhang tussen genderdiscoursen omtrent deze vrouwenkorpsen in drie schakels. Naast het ontrafelen van deze beelden en ideeën is er aandacht besteed aan de emancipatoire waarde van de dienstneming en de integratie van vrouwen in de krijgsmacht en maatschappij. Er werd tijdens het onderzoek stilgestaan bij de werkzaamheden en functies van de korpsen tijdens de Indonesische dekolonisatieoorlog. Hiervoor is divers archiefmateriaal gebruikt dat tot dan toe niet of nauwelijks geraadpleegd is en dat ook nog niet besproken is aan de hand van theorieën die in deze scriptie centraal stonden. De geraad-

pleegde archieven bevatten veel informatie, zoals wettelijke bepalingen en besluiten, rapporten, publicaties en wervingsmateriaal met betrekking tot het VK-KNIL en de MARVA. De besproken literatuur over de vrouwenkorpsen gebruikt soortgelijke Nederlandse archieven, maar in dergelijk onderzoek is het materiaal nog nooit in termen van gender geanalyseerd.

Bij de bestudering van propaganda- en wervingsmateriaal van de Nederlandse overheid en krijgsmacht lag de nadruk op het verkrijgen van inzicht in genderideeën van de overheid en krijgsmacht. Door de nadruk op het beleid en de wervingsstrategie kwamen de diversiteit van campagnes en de benutte mogelijkheden om vrouwen te werven naar voren. Hierdoor heb ik mij beperkt tot enkele sprekende voorbeelden van het wervingsbeleid en daarom kan nieuw onderzoek zich richten op een groter bronnencorpus, zoals posters, polygoonjournaals en krantenadvertenties. Vragen in dergelijk onderzoek kunnen gericht zijn op de rol van deze wervingscampagnes voor de Nederlandse krijgsmacht en de werking van gender en seksualiteit daarin. Desalniettemin kwam in deze scriptie al naar voren dat het bestudeerde propagandamateriaal diverse genderideeën bevat. In combinatie met de analyse van interviews, leverde dit interessante informatie op over de wisselwerking tussen de overheid en vrouwelijke militairen. Tot slot kan nieuw onderzoek naar wervingsmateriaal zich richten op de relatie met de besproken censuur tijdens de dekolonisatieoorlog, zoals Zweers en Baudet duidelijk maakten.

Het aantal bestudeerde interviews voor dit scriptieonderzoek, staat in schril contrast met het aantal vrouwelijke militairen dat tijdens de Indonesische dekolonisatieoorlog heeft gediend. De gegevens bieden daarom geen volledige dekking, maar wel een gedetailleerd inzicht in ervaringen en levensverhalen. De analyse toonde dat de onderling sterk verschillende uitspraken afhankelijk zijn onder meer de persoonlijke achtergrond. Het analyseren van de interviews past dan ook binnen de onderzoekdiscipline van *memorystudies*, aangezien herinneringen van Indië-veteranen sinds de jaren zeventig erkenning hebben gekregen. Dit onderzoek heeft oog gehad voor de individuele beleving van genderverhoudingen en het heeft herinneringen van een groep vrouwen bestudeerd in het kader van *social memory*. Mede hierdoor hebben voormalige VK-sters en Marva's een stem gekregen. Daarnaast verduidelijken interviews de wisselwerking tussen publieke discoursen over gender en uitspraken van VK-sters en Marva's. Aan de hand van Summerfields begrip 'composure' blijkt dat de wijze waarop geïnterviewden terugblikken, ons meer kan vertellen over de invloed van publieke genderdiscoursen. Daarbij maakt de periode waarin de interviews zijn afgenomen duidelijk hoe, mede door het debat over de oorlog, motieven en handelingen herwaardeerd en generationaliseerd worden, zoals Kruyswijk-van Thiel stelde. Zodoende heeft de analyse van de interviews bij-

gedragen aan Leydesdorffs these dat *oral history* inzicht biedt in de relatie tussen macro- en microgeschiedenis, ofwel het verband tussen persoonlijke verhalen en bredere structuren binnen instituties als het leger en de regering.

Door interviews te gebruiken die in grofweg dezelfde tijdsperiode zijn afgenomen, kan een vergelijking worden gemaakt tussen uitspraken. Uit de analyse kwam niet alleen naar voren dat genderdiscoursen decennia later nog doorwerken in getuigenissen, maar de verhalen weerspiegelen ook de stand van zaken in het publieke debat over het Nederlands militair optreden. Daarnaast bevatten de interviews een persoonlijke inslag waarbij vrouwen, zoals typerend voor *oral history*, betekenis toekennen aan hun omgeving en de beleving ervan weergeven. De houding van geïnterviewden vertelt daarbij meer over de ontvangst in Nederland van hun opvattingen en herinneringen en de functie van vrouwenkorpsen bij het militaire optreden, hetgeen Summerfield ook stelt. Deze persoonlijke invalshoek keert terug in (on)gepubliceerde egodocumenten, zoals memoires en dagboeken. Deze publicaties komen echter in meer vormen voor dan interviews, waardoor het maken van een vergelijking complexer is. De geanalyseerde interviews zijn daarnaast afgenomen in dezelfde tijd en context, waardoor ze eenvoudig vergeleken konden worden. Vervolgonderzoek kan wel gebruikmaken van (on)gepubliceerde egodocumenten en dergelijk onderzoek kan vragen stellen die aansluiting vinden bij het grootschalige onderzoek naar egodocumenten van Indië-veteranen door het KITLV. Het onderzoeksproject van het KITLV richt zich onder meer op de vraag in hoeverre er sprake is geweest van buitensporig geweld zoals gepleegd door Nederlandse militairen, maar ook op ervaringen met de oorlog.²⁸² De analyse van egodocumenten van vrouwen kan ook bijdragen aan dergelijke vraagstukken.

De genderinsteek van dit scriptieonderzoek sluit voorts aan bij de ‘New Imperial History’, vanwege de aandacht voor cultuur omtrent imperialisme. Een van de aandachtspunten was de aanname dat bij Nederlandse vrouwen met en zonder Indische achtergrond sprake was van een sterke mate van koloniaal bewustzijn en een ‘imperial duty’. Hieruit zou blijken dat zij ook actieve subjecten zijn geweest binnen het Nederlands imperialisme, zoals betoogd door Locher-Scholten, McCotter en Gouda. Via de vrouwenkorpsen konden zij een actieve en geïnstitutionaliseerde rol in het leger spelen, ondanks het gegeven dat hun ondergeschikte rol was vastgelegd in reglementen. Daarnaast maakt dit onderzoek duidelijk dat maatschappelijke en genderverhoudingen, evenals ‘military gender ideologies’, de positie van vrouwelijke militairen en hun integratie in de krijgsmacht sterk beïnvloedden en dat nog steeds doen. Daarbij

²⁸² Over de uitkomsten van het onderzoek naar gepubliceerde egodocumenten van Indië-veteranen verscheen recentelijk van Gert Oostindie, directeur van het KITLV, het boek *Soldaat in Indonesië, 1945-1950. Getuigenissen van een oorlog aan de verkeerde kant van de geschiedenis* (Amsterdam 2015).

is steeds sprake van een wisselwerking tussen de regering en krijgsmacht, maatschappelijke verhoudingen en bestaande genderdiscoursen en tot slot deelnemende vrouwen. Hiermee vormen het VK-KNIL en de MARVA een interessante casus, aangezien onderzoeksvelden over imperialisme, gender en militarisme erin samenkomen. Ondanks de hausse aan onderzoek op het gebied van gender in de Angelsaksische wereld en Nederland sinds de jaren tachtig, heb ik geen vergelijkbaar praktijkvoorbeeld gevonden waaruit ik inzichten kon toepassen. Wellicht dat in de toekomst dergelijk onderzoek zal worden uitgevoerd. In ieder geval zijn voormalige leden van het VK-KNIL en de MARVA, als bakens voor volk, vaderland en vrouwenemancipatie in hun tijd, uit de schaduw gehaald.

Bibliografie

Gebruikte afkortingen

Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV), Leiden
Nationaal Archief (NA), Den Haag
Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH), Den Haag
Stichting Mondelinge Geschiedenis (SMGI), Leiden

Archivalia

Nationaal Archief (NA), Den Haag:

Ministerie van Koloniën: Ministerie voor Uniezaken en Overzeese Rijksdelen: Afdeling Militaire Personeelszaken, (1914) 1927-1952, nummer toegang 2.10.35.06, inventarisnummer 101 (NA).
Ministerie van Koloniën: Algemeen Stamboek KNIL, 1832-1949, nummer toegang 2.10.50.01, inventarisnummer 161 (NA).
Ministerie van Koloniën: Algemeen Stamboek KNIL, 1832-1949, nummer toegang 2.10.50.01, inventarisnummer 182 (NA).
Ministerie van Marine: Collectie Marine Vrouwenafdeling, 1944-1974, nummer toegang 2.12.31, inventarisnummer 1 (NA).
Ministerie van Marine: Collectie Marine Vrouwenafdeling, 1944-1974, nummer toegang 2.12.31, inventarisnummer 2 (NA).
Ministerie van Defensie: Vrijwillig Vrouwen Hulpkorps, nummer toegang 2.13.156, inventarisnummer 32 (NA).

Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH), Den Haag:

Milva, nummer toegang 514, inventarisnummer 1 (NIMH).
Milva, nummer toegang 514, inventarisnummer 61 (NIMH).
Milva, nummer toegang 514, inventarisnummer 64 (NIMH).
Pardede van Boetzelaer, nummer toegang 062, inventarisnummer 4 (NIMH).
Pardede van Boetzelaer, nummer toegang 062, inventarisnummer 7 (NIMH).
Pardede van Boetzelaer, nummer toegang 062, inventarisnummer 8 (NIMH).
Pardede van Boetzelaer, nummer toegang 062, inventarisnummer 28 (NIMH).

Interviews

Baardwijk-Luijckx, C.G.C. van, codenummer 1274.1, Castricum, 10 juli 1998 (KITLV, SMGI).
Baardwijk-Luijckx, C.G.C. van, codenummer 1274.2, Castricum, 3 september 1998 (KITLV, SMGI).
Blom-Gelderman, C., codenummer 1069.1, Den Haag, 17 juli 1997 (KITLV, SMGI).
Boetzelaer, baronesse C.M.L. van, codenummer 1004.1, Den Haag, 2 april 1997 (KITLV, SMGI).
Ceulen-Dorenbosch, J., codenummer 1061.1, Den Haag, 3 juli 1997 (KITLV, SMGI).
Hekker, E.M., codenummer 1154.1, Terwispe, 15 oktober 1997 (KITLV, SMGI).
Hekker, E.M., codenummer 1154.2, Terwispe, 5 november 1997 (KITLV, SMGI).
Kiewiet de Jonge, R.A.M.W., codenummer 1057.1, Den Haag, 1 juli 1997 (KITLV, SMGI).
Ruys-Goslinga, M.E., codenummer 1064.1, Den Haag, 7 juli 1997 (KITLV, SMGI).
Schrek-Reijling, A.B., codenummer 1128.1, Hilversum, 25 september 1997 (KITLV, SMGI).

Websites

Archieven.nl, <http://www.archieven.nl/nl/> (15 januari 2016).
Beeldbank Defensie, 'Afbelding van een wervingsaffiche voor de Marine Vrouwen Afdeling', <http://nimh-beeldbank.defensie.nl/memorix/76107f8e-d30d-4167-22d6-c05467840895> (24 februari 2016).
Beeldbank Defensie, 'H.M. Koningin Juliana inspecteert de aangetreden Marva's t.g.v. het defilé bij het 10-jarig bestaan van de Marine Vrouwen Afdeling te Amsterdam', <http://nimh-beeldbank.defensie.nl/memorix/272ac271-db04-ae9c-c7e2-32d1f14cc79a> (24 februari 2016).

- Cultural Heritage Connections, 'Memories of the East (SMGI interview collection)', [http://www.culturalheritageconnections.org/wiki/Memories_of_the_East_\(SMGI_interview_collection\)](http://www.culturalheritageconnections.org/wiki/Memories_of_the_East_(SMGI_interview_collection)) (11 januari 2016).
- KITLV, 'Nederlands militair optreden in Indonesië, 1945-1950', <http://www.indonesie45-50.nl/> (1 februari 2016).
- Nationaal Archief, 'De collectie van het Nationaal Archief', <http://www.gahetna.nl/collectie> (15 januari 2016).
- Universiteit Leiden, 'Stichting Mondelinge Geschiedenis Indonesië', <http://oral-history-archive-kitlv.library.leiden.edu/> (11 januari 2016).

Literatuur

- Assmann, A., 'Re-framing memory. Between individual and collective forms of constructing the past', in: Tilmans, K., Vree, F. van en Winter, J. ed., *Performing the past. Memory, history and identity in modern Europe* (Amsterdam 2010) 35-50.
- Bank, J., *Excessennota. Nota betreffende het archiefonderzoek naar de gegevens omtrent excessen in Indonesië begaan door Nederlandse militairen in de periode 1945-1950* (Den Haag 1995; oorspronkelijk werk 1969).
- Baudet, F., *Het vierde wapen. Voorlichting, propaganda en volksweerbaarheid, 1944-1953* (Amsterdam 2013).
- Baudet, F., 'Louis Zweers, *De gecensureerde oorlog. Militairen versus media in Nederlands-Indië 1945-1949*', *BMGN – Low Countries Historical Review* 129 (2014) z.p.
- Berckel, M.M.J. van, *Mannen en vrouwen in samenleving en krijgsmacht* (Amsterdam 1979).
- Berg, H. van den, Scagliola, S.I. en Wester, F. ed., *Wat veteranen vertellen. Verschillende perspectieven op biografische interviews over ervaringen tijdens militaire operaties* (Amsterdam 2010).
- Bertens, H., *Literary theory. The basics* (Londen 2008).
- Biermans, A., *Vrouwen onder de wapenen. De oprichting van het Vrijwillig Vrouwenhulpkorps en zijn eerste optreden in bevrijd Nederland (1943-1945)* (dissertatie Nijmegen 1983).
- Bossenbroek, M., *De meelstreep. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2001).
- Brown, M.T., "'A woman in the army is still a woman": representations of women in US military recruiting advertisements for the All-Volunteer Force', *Journal of Women, Politics & Policy* 32 (2012) 151-175.
- Buikema, R. en Tuin, I. van der, 'Introduction', in: Buikema, R. en Tuin, I. van der ed., *Doing gender in media, art and culture* (Londen en New York 2009; oorspronkelijk werk 2007) 1-4.
- Burton, A., 'Rules of thumb: British history and 'imperial culture' in nineteenth- and twentieth-century Britain', in: Howe, S. ed., *The new imperial histories reader* (Londen en New York 2010) 41-54.
- Carreiras, H., *Gender and the military. Women in the armed forces of Western democracies* (Londen en New York 2006).
- Carreiras, H. en Kümmel, G. ed., *Women in the military and in armed conflict* (Wiesbaden 2008).
- Chaudhuri, N. en Strobel, M., 'Introduction', in: Chaudhuri, N. en Strobel, M. ed., *Western women and imperialism. Complicity and resistance* (Bloomington en Indianapolis 1992) 1-15.
- Cockburn, C., 'War and security, women and gender: an overview of the issues', *Gender & Development* 21 (2013) 433-452.
- Cooper, F. en Stoler, A.L., *Tensions of empire. Colonial cultures in a bourgeois world* (Berkeley 1997).
- Dekker, R. en Pol, L. van de, *Daar was laatst een meisje loos. Nederlandse vrouwen als matrozen en soldaten: een historisch onderzoek* (Baarn 1981).
- Dissel, A.M.C. van en Bruijn, J.R., *Bij de Marva* (Amsterdam 1994).
- Doorn, J.A.A. van en Hendrix, W.J., *Ontsporing van geweld: Over het Nederlands/Indisch/Indonesisch conflict* (Rotterdam 1970).
- Eijl, C. van, *Het werkzame verschil. Vrouwen in de slag om arbeid 1898-1940* (Hilversum 1994).
- Fidder, M., "'Morele gevaren" versus "vrouwelijke kwaliteiten". De discussie rond het behoud van de vrouwenkorpsen der Koninklijke Landmacht, 1943-1952 (dissertatie Leiden 1996).
- Ghosh, D., 'Gender and colonialism: expansion or marginalization?', *The Historical Journal* 47 (2004) 737-755.
- Goor, J. van ed., *Imperialisme in de marge: de afronding van Nederlands-Indië* (Utrecht 1986).
- Gouda, F., *Dutch culture overseas, colonial practice in the Netherlands-Indies 1900-1942* (Amsterdam 1995).
- Groot, G.J. de, 'A few good women: gender stereotypes, the military and peacekeeping', *International Peace-keeping* 8 (2001) 23-38.
- Gunn, S., *History and cultural theory* (Harlow 2006).
- Guns, N., *Women on board. A longitudinal study of attitudes towards and opinions about serving with women at sea in the Royal Netherlands Navy* (dissertatie Amsterdam 1985).
- Hall, C. ed., *Cultures of Empire. Colonizers in Britain and the Empire in the nineteenth and twentieth centuries: a reader* (Manchester en New York 2000).
- Hobma-Glastra, T.Y., *Bandjir. Een Indische kroniek 1935-1950* (Naarden 1988).

- Howe, S. ed., *The new imperial histories reader* (Londen en New York 2010).
- Howe, S., 'Introduction: new imperial histories', in: Howe, S. ed., *The new imperial histories reader* (Londen en New York 2010) 1-20.
- Ishwaran, F., *Family life in the Netherlands* (Den Haag 1959).
- Jong, L. de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 12: Epiloog* (Den Haag 1988).
- Kemenade, I. van, *In rok in wapenrok. De opkomst en selectie van de Nederlandse militaire vrouwenkorpsen* (dissertatie Leiden 1993).
- Kennedy-Pipe, C., 'Women and the military', *Journal of Strategic Studies* 23 (2000) 32-50.
- Kippers, G.J., *Het Vrouwenkorps van het KNIL, 1943-1950* (Utrecht 1985).
- Kloek, E., *Vrouw des huizes. Een cultuurgeschiedenis van de Hollandse huisvrouw* (Amsterdam 2009).
- Kruyswijk-van Thiel, S., *Vrouwenkorps van het voormalig Koninklijk Nederlands-Indisch leger 1943-1950. Motivatie en beeldvorming* (Amstelveen 2003).
- Kruyswijk-van Thiel, S., *Het Vrouwenkorps-KNIL* (dissertatie Amsterdam 2004).
- Kuitenbrouwer, M., *Nederland en de opkomst van het moderne imperialisme. Koloniën en buitenlandse politiek 1870-1902* (dissertatie Amsterdam 1985).
- Kuitenbrouwer, M., 'Het imperialisme-debat in de Nederlandse geschiedschrijving', *BMGN-Low Countries Historical Review* 113 (1998) 56-73.
- Leezenberg, M. en Vries, G.H. de, *Wetenschapsfilosofie voor geesteswetenschappen* (Amsterdam 2012).
- Leydesdorff, S., *De mensen en de woorden. Geschiedenis op basis van verhalen* (Amsterdam 2004).
- Locher-Scholten, E., 'Dutch expansion in the Indonesian archipelago around 1900 and the imperialism debate', *Journal of Southeast Asian Studies* 25 (1994) 91-111.
- Locher-Scholten, E., *Women and the colonial state: Essays on gender and modernity in the Netherlands Indies 1900-1942* (Amsterdam 2004).
- Loo, V. van de, *De vrouw beslist. De Tweede Feministische Golf in Nederland* (Wormer 2005).
- Luttikhuis, B. en Moses, A.D., 'Mass violence and the end of the Dutch colonial empire in Indonesia', *Journal of Genocide Research* 14 (2012) 257-276.
- McAdams, D.P., *The stories we live by. Personal myths and the making of the self* (Londen en New York 1993).
- McClintock, A., *Imperial leather. Race, gender and sexuality in the colonial contest* (Londen 1995).
- McClintock, A., 'No longer in a future heaven: gender, race, and nationalism', in: McClintock, A., Mufti, A. en Shohat, E. ed., *Dangerous liaisons. Gender, nation, and postcolonial perspectives* (Minneapolis 1997) 89-112.
- McCotter, C., 'Woman traveller/colonial tourist. Deconstructing the great divide in Beatrice Grimshaw's travel writing', *Irish Studies Review* 15 (2007) 481-506.
- Mills, S., *Discourses of difference. An analysis of women's travel writing and colonialism* (Londen 1991).
- Moelker, R. en Bosch, J., 'Women in the Netherlands Armed Forces', in: Carreiras, H. en Kümmel, G. ed., *Women in the military and in armed conflict* (Wiesbaden 2008) 81-127.
- Oostindie, G.J., 'Een vuile oorlog', *Historisch Nieuwsblad* 6 (2015) 44-51.
- Oostindie, G.J., *Soldaat in Indonesië, 1945-1950. Getuigenissen van een oorlog aan de verkeerde kant van de geschiedenis* (Amsterdam 2015).
- Poeze, H.A., 'Louis Zweers, *De gecensureerde oorlog: Militairen versus media in Nederlands-Indië 1945-1949*', *Journal of the Humanities and Social Sciences of Southeast Asia and Oceania* 170 (2014) 179-180.
- Pollmann, T., *Bruidstraantjes en andere Indische geschiedenissen* (Den Haag 1999).
- Ponzanesi, S., 'The arena of the colony: Phoolan Devi and postcolonial critique', in: Buikema, R. en Tuin, I. van der ed., *Doing gender in media, art and culture* (Londen en New York 2009; oorspronkelijk werk 2007) 85-98.
- Posthumus-van der Groot, W.H. en Waal, A. de ed., *Van moeder op dochter. De maatschappelijke positie van de vrouw in Nederland vanaf de Franse tijd* (Nijmegen 1977; oorspronkelijk werk 1968).
- Pratt, M.L., *Imperial eyes. Travel writing and transculturation* (Londen 1992).
- Raben, R., 'A new Dutch imperial history? Perambulations in a prospective field', *BMGN – Low Countries Historical Review* 128 (2013) 5-30.
- Rimalt, N., 'Women in the sphere of masculinity: the double-edged sword of women's integration in the military', *Duke Journal of Gender Law & Policy* 14 (2007) 1097-1119.
- Rollins, A., 'Act like a lady!: Reconsidering gender stereotypes & the exclusion of women from combat in light of challenges to "Don't ask, don't tell"', *Southern Illinois University Law Journal* 36 (2012) 355-382.
- Scagliola, S.I., *Last van de oorlog. De Nederlandse oorlogsmisdaden in Indonesië en hun verwerking* (Amsterdam 2002).
- Scagliola, S.I., 'The silences and myths of a 'Dirty War': coming to terms with the Dutch-Indonesian decolonisation war (1945-1949)', *European Review of History: Revue européenne d'histoire* 14 (2007) 235-262.

- Scagliola, S.I., 'The Dutch Veterans Interview Project: recognition and attention in exchange for valuable information', *Interuniversity Seminar on Armed Forces and Society* (zp 2011) 1-12, http://www.eur.nl/fileadmin/ASSETS/estudio/Bestanden/Dutch_Veterans.pdf (13 maart 2016).
- Scagliola, S.I., 'Cleo's 'unfinished business': coming to terms with Dutch war crimes in Indonesia's war of independence', *Journal of Genocide Research* 14 (2012) 419-439.
- Scheuer, M. ed., *Aan de wieg van de Marva en de beginperiode van haar bestaan. Schetsen uit de geschiedenis van de Marine Vrouwen Afdeling van 1944-1950* (Amersfoort 1989).
- Scott, J.W., 'Gender: a useful category of historical analysis', *The American Historical Review* 91 (1986) 1053-1075.
- Scott, J.W., 'Gender: still a useful category of analysis?', *Diogenes* 225 (2010) 7-14.
- Stachowitsch, S., 'Professional soldier, weak victim, patriotic heroine', *International Feminist Journal of Politics* 15 (2013) 157-176.
- Stoler, A.L., 'Carnal knowledge and imperial power: race and the intimate in colonial rule', in: Howe, S. ed., *The new imperial histories reader* (Londen en New York 2010) 177-194.
- Summerfield, P., 'Culture and composure: creating narratives of the gendered self in oral history interviews', *Cultural and Social History* 1 (2004) 65-93.
- Tuin, I. van der, 'The arena of feminism: Simone de Beauvoir and the history of feminism', in: Buikema, R. en Tuin, I. van der ed., *Doing gender in media, art and culture* (Londen en New York 2009; oorspronkelijk werk 2007) 7-23.
- Veldhoven, G.M. van, *Attitudes van meisjes in militaire vrouwenafdelingen* (dissertatie Nijmegen 1963).
- Wechsler Segal, M., 'Women's military roles cross-nationally: past, present and future', *Gender and Society* 9 (1995) 757-775.
- Wekker, G., 'Nesten bouwen op een winderige plek. Denken over gender en etniciteit in Nederland', *Tijdschrift voor Genderstudies* 3 (2002) 24-33.
- Zweers, L., *De gecensureerde oorlog: Militairen versus media in Nederlands-Indië 1945-1949* (dissertatie Zutphen 2013).

Bijlagen

Bijlage 1 Interviews door Sophia Kruyswijk-van Thiel

Voor *Vrouwenkorps van het voormalig Koninklijk Nederlands-Indische leger, 1943-1950* (2003) heeft Sophia Kruyswijk-van Thiel schriftelijk en mondeling een aantal interviews afgenomen die zij heeft verwerkt in haar publicatie. Als bijlage heeft zij een namenlijst van de geïnterviewden opgenomen, maar deze lijst correspondeert niet met de namen die in de tekst zijn aangetroffen. Sommige namen komen niet voor, terwijl andere namen niet in de lijst staan. Het is mogelijk dat de overgebleven namen afkomstig zijn uit de enquête die Kruyswijk-van Thiel voor haar onderzoek heeft verspreid onder de voormalige VK-sters tijdens een reünie in 1944. De publicatie uit 2003 vormde de basis voor haar proefschrift, *Het Vrouwenkorps-KNIL* (2004). In deze dissertatie ontbreekt in de bijlage een namenlijst van geïnterviewden, evenals een annotatie van de verwerkte interviews.

Hieronder volgt een namenlijst, overgenomen uit Kruyswijk-van Thiel (2003), met tussen haakjes erachter vermeld indien de bron elders verkregen is. De namen die voorzien zijn van een *, heb ik niet gevonden in de lopende tekst.

- Theofilia d'Hont-Berkenveld
- Cecilia Berkenveld (per brief)*
- Celestine Geerlings
- F. van der meer-Bouman
- W. Kiewiet de Jonge
- B. Smit-van Driel
- W. Goossens-Kortenhorst
- L. van de Hoogenband-Mahler
- O. Rood-Frich
- C.J.A.E. Borgman-Brouwer
- G. Hompe-Hoyink (van echtgenoot de heer Hompe)
- G.L.M.A. Hage-Noel (Stabelan)
- M.E. Ruys-Goslinga
- K. Lerou
- C. van Diepen-Lieshout

- J. Martens (interview verkregen via mevrouw S. van Geffen-von Ranzow)
- A. Dijkstra
- P. Doorman-Zonneveld (Stabelan)
- I. Schrek-Reijling (Stabelan)
- E. Verbrugh-Muuse (Stabelan)
- S. Langeraar-Bartlema (Algemeen Dagblad)*
- J.M.A. Jaspers (per brief uit Australië)
- A. Bakels-Hennis
- C. Wester-Koopman
- S. Schnittger
- M.E. Ruys-Goslinga (Stichting Mondelinge Geschiedenis Leiden)*
- C. Blom-Gelderman (Stichting Mondelinge Geschiedenis Leiden)

Naast deze lijst, kwamen er in Kruyswijk-van Thiel (2003) enkele namen voor die niet in de lijst waren opgenomen. Onderstaande namen worden gevolgd door de paginanummer waar ze (voor het eerst) voorkomen.

- L. Salm (2003, 149)
- Martinot-Kramers (2003, 152)
- M. de Vries (2003, 169)
- F. Bottema-Ulfers (voorgedragen door Razoux-Schultz) (2003, 179)
- S. Kruyswijk-van Thiel (2003, 182)

Sophia Kruyswijk-van Thiel heeft in beide edities van haar publicatie over het VK-KNIL de door haar opgestelde en afgenomen enquête toegevoegd als bijlage. Deze enquête volgt hieronder.

“ENQUETE
VROUWENKORPS VAN HET VOORMALIG
KONINKLIJK NEDERLANDS INDISCH LEGER

Vragen algemeen persoonlijk

Wilt U invullen wat op U van toepassing is?

Uw geboortedatum:

Uw burgerlijke staat: o Ongehuwd
 o Gehuwd
 o Samenwonend

- Gescheiden
- Weduwe

Heeft U kinderen gekregen? ja
 nee

Indien ja: _ meisjes _ jongens (aantal)

- Uw opleiding: Lagere School
 Lagere beroepsopleiding
 Mulo, Mavo
 Middelbare Beroepsopleiding
 Havo, Atheneum, (vroegere H.B.S.)
 Hogere beroepsopleiding
 Universitaire opleiding

(De opleidingen aankruisen, die het meest met Uw opleiding(en) overeenkomt.

Vragen specifiek persoonlijk t.a.v. het Vrouwenkorps KNIL

I. Hoe oud was U, toen U toetrad tot het Vrouwenkorps KNIL (verder te noemen V.K.KNIL):

2. Vanuit welk land bent U toegetreden tot het V.K.KNIL:

3. Wanneer bent U in dienst getreden, jaartal en indien mogelijk datum:

4. Waar bent U in Ned.Indie gedetacheerd geweest:

5. Wat voor werkzaamheden heeft U verricht :

6. Vond U Uw werkzaamheden: interessant
 saai
 zinvol
 zwaar
 gevaarlijk
 routineus
 afwisselend

(aankruisen wat voor U van toepassing is) (eventueel meerdere items)

7. Welke rang had U in het VK.KNIL: soldaat
 korporaal
 sergeant
 sergeant majoor
 luitenant
 kapitein

8. Heeft U in het voormalig Ned. Indie tijdens Uw werk of elders angstige situaties meege-
maakt:

- ja neen

9. Indien U angstige situaties heeft meegemaakt, kunt U daarover in het kort iets vertellen, (waar, hoe en wat er gebeurde):

10. Het leven in het toenmalige Indonesië werd beheerst door mannelijke militairen. Hoe kijkt U daarop terug:

Positief: o ja o neen negatief o ja o neen

11. Hoe gedroegen de mannelijke militairen zich: (aankruisen hetgeen voor U van toepassing is):

correct o	vriendschappelijk o	verleidend o
hoffelijk o	onhoffelijk o	vrijmoedig o
sexueel uitnodigend o		afstandelijk o

12. Zijn er langdurige liefdesrelaties met mannelijke militairen ontstaan
ja o neen o

13. Is het U bekend of er meisjes tijdens hun verblijf bij het V.K. KNIL in verwachting zijn geraakt?

ja o neen o indien ja ongeveer het aantal:

14. Wat waren de consequenties bij een eventuele zwangerschap ?
(kort omschrijven)

15. Heeft U ook contacten gehad met mannen en vrouwen uit de burgermaatschappij P
ja o neen o

16. Was er onderscheid in de benadering en behandeling door mannen ten aanzien van vrouwen in de rang van:

officier: ja o neen o of daar beneden: ja o neen o

17. Kunt U hierover in het kort iets vertellen?

18. Heeft U zich als vrouw in het korps in Uw werk ondergeschikt gevoeld als ook privé in het sociale verkeer tussen de mannelijke militairen?

ja o neen o

19. Indien ja, kunt U daarover in het kort iets vertellen?

20. Hoe keken de mannen in het algemeen aan tegen dit VK-KNIL?
Korte beschrijving

21. Had het VK een goede naam ten opzichte van het VHK en de MARVA)
ja o neen o

22. Wat is Uw eigen idee

23. Bent U van mening, dat Uw verblijf in Indonesië als VK.KNIL-ster en Uw werk aldaar van invloed is geweest op Uw verdere leven: o ja o neen

24. Indien ja, kunt U dan in het kort aangeven, welke betekenis Uw verblijf

aldaar op Uw verdere leven heeft gehad:

25. In welk jaar bent U teruggekeerd naar Nederland:

Vragen specifiek persoonlijk

26. Teruggekeerd in Nederland bent U gaan: o werken
 o trouwen
 o reizen
 o studeren
 o anderszins

(aankruisen hetgeen voor U van toepassing is)

27. Indien U bent gaan werken, wat voor werk bent U gaan doen en hoelang:

28. Wat waren voor U hoogtepunten in Uw leven:

29. Geef een korte beschrijving van U zelf en laat daarbij duidelijk naar voren komen wat typerend voor U is:

30. Welke eigenschappen behoren volgens U bij Uw persoonlijkheid:

(aankruisen wat bij U past)

☐ toegeeflijk	☐ vasthoudend
☐ mild	☐ kritisch
☐ zorgeloos	☐ bezorgd
☐ hard	☐ zachtaardig
☐ heeft temperament	☐ flegmatisch
☐ rustig	☐ bewegeijk
☐ enthousiast	☐ onverschillig
☐ gelijkmatig van stemming	☐ wisselende stemming
☐ bescheiden	☐ onbescheiden
☐ luchthartig	☐ zwaartillend
☐ vastberaden	☐ weifelend
☐ verdraagzaam	☐ weinig verdraagzaam
☐ geeft gauw op	☐ zet door
☐ heerszuchtig	☐ onderworpen
☐ hulpvaardig	☐ weinig hulpvaardig
☐ besluiteloos	☐ snel beslissend
☐ schuw	☐ brutaal
☐ bangerig	☐ roekeloos
☐ onbetrouwbaar	☐ betrouwbaar
☐ sterke wil	☐ zwak van wil

31 Geef een beschrijving van U zelf zoals U werkelijk bent. Trek U er daarbij niets van aan, wat anderen van U vinden. Het gaat om Uw eigen mening:

32. Geef een beschrijving van U zelf, zoals U zelf zou willen zijn. Het gaat er niet om wat "men" ideaal vindt, maar uitsluitend om hoe U ZELF zou willen zijn:

33. Kunt U in het kort aangeven, wat Uw motivatie was om dienst te nemen in het Vrouwenkorps van het KNIL

34. Denkt U dat deze bovengenoemde facetten uit die tijd van vrouwen van Uw generatie tevens nog gelden voor vrouwen uit deze tijd?

o ja - Waarom :

o nee - Waarom niet :

35. Kunt U beknopt aangeven, wat U eraan heeft gehad om destijds deel uitgemaakt te hebben van een Vrouwenkorps van het Koninklijk Nederlands Indisch leger en als zodanig in Ned.Indie gedetacheerd te zijn geweest en gewerkt te hebben:

36. Heeft deze periode bijgedragen aan een veranderd zelfbeeld van vrouwen?

o ja o neen

37. Kunt U beknopt aangeven waarom?

38. Heeft deze periode in het VK-KNIL bijgedragen aan een veranderd beeld van Uzelf?

o ja o neen

Gelieve deze enquête ingevuld in bijgaande enveloppe te retourneren aan onderstaand adres. Postzegel is niet nodig.

Drs.S.Kruyswijk van Thiel
Goudsbloemweg 7
9765 HP Paterswolde.

Paterswolde, maart 1994²⁸³

²⁸³ Deze enquête is overgenomen uit Kruyswijk-van Thiel, *Het Vrouwenkorps-KNIL*, 227-232, doch is de opmaak door mij gewijzigd.

Bijlage 2 Interviews Stichting Mondelinge Geschiedenis

De database van de interviews van de Stichting Mondelinge Geschiedenis bevat diverse achtergrondinformatie over de geïnterviewden. Hieronder volgt de informatie over het interview zelf, zoals de plaats en tijd van afname, belangrijke achtergrondinformatie over de geïnterviewden en een korte samenvatting van het interview. Bij het noteren van de geboortedata is mij niets bekend over een eventuele overlijdensdatum van de geïnterviewde.

Baardwijk-Luijckx, C.G.C. van, codenummers 1274.1 en 1274.2

Gegevens interview 1274.1

- Plaats, datum: Castricum, 10 juli 1998
- Interviewer: Carin van Empel
- Duur: 125 minuten

Gegevens interview 1274.2

- Plaats, datum: Castricum, 3 september 1998
- Interviewer: Carin van Empel
- Duur: 81 minuten

Gegevens geïnterviewde

- Geboortedatum: 2 februari 1925
- Geboorteplaats: Amsterdam
- Beroep: administratief medewerkster bij VK-KNIL
- Verblijfsperioden Indonesië: 1927-1946, 1948-1950, 1952-1957
- Verblijfplaatsen Indonesië: Bandoeng, Soerabaja, Semarang, Palembang
- Bedrijven Indonesië: VK-KNIL

Samenvatting interview 1274.1

Mevrouw Van Baardwijk werd geboren in Amsterdam in 1925 en verhuisde in 1927 naar Indië. Daar bleef zij totdat zij in 1946 naar Nederland geëvacueerd werd. In de periode 1948-1950 ging zij terug naar Indië als lid van het Vrouwenkorps KNIL, van 1952-1957 als getrouwde vrouw. In dit interview vertelt zij over de periode tot 1949. Allereerst vertelt zij over

haar jeugd in Indië. Vervolgens vertelt zij over de Japanse bezettingstijd. Zij, haar zusje en moeder wisten nog een jaar buiten het kamp te blijven dankzij haar werk bij de administratie van een damesmodezaak. Na de capitulatie van Japan moesten zij tot december 1945 in het kamp blijven, waarna zij werden geëvacueerd naar Ceylon en vervolgens naar Nederland. Na een korte tijd in Nederland besloot mevrouw Van Baardwijk dat zij terug wilde naar Indië en meldde zich aan voor het Vrouwenkorps KNIL. Ze vertrok per schip naar Indië, waar ze in Bandoeng een opleiding kreeg en vervolgens op het Departement van Oorlog ging werken als administratieve kracht. Het werk vond ze niet erg interessant, maar ze had het verder erg naar haar zin.

Samenvatting interview 1274.2

Mevrouw Van Baardwijk vertelt in dit tweede interview over de periode 1949-1957. In 1949 werd ze vanuit Bandoeng overgeplaatst naar Palembang, waar ze detachementcommandante werd. Ze beschrijft haar werkzaamheden en haar vrije tijdsbesteding in Palembang. In 1950 werd ze gedemobiliseerd en ging ze via Djakarta naar Nederland. In Nederland ging ze werken bij de Nederlandsche Handel-Maatschappij. In 1952 trouwde ze met meneer Van Baardwijk, die ze kende van correspondentie, tijdens zijn verlof in Nederland. Ze volgde hem naar Indonesië. Daar werkte ze een jaar bij het commissariaat in Soerabaja, waar ze aanvragen van spijtoptanten behandelde. Toen ze in verwachting raakte stopte ze met werken. Ze vertelt over haar leven als huisvrouw in de periode 1953-1957. Toen zij en haar echtgenoot in 1957 in Nederland met verlof waren hoorden ze dat ze niet meer terug konden keren naar Indonesië.

Blom-Gelderman, C., codenummer 1069.1

Gegevens interview

- Plaats, datum: Den Haag, 14 juli 1997
- Interviewer: Hilga Prins
- Duur: 178 minuten

Gegevens geïnterviewde

- Geboortedatum: 29 maart 1910
- Geboorteplaats: Oldenzaal
- Beroep: Indische Commissie, VK-KNIL, werkzaam bij Justitie
- Verblijfsperioden Indonesië: 1935-1941, 1945-1946

- Verblijfplaatsen Indonesië: Tjepoe, Poelau Samboe, Sumatra, Batavia
- Bedrijven Indonesië: KNIL, Departement van Justitie

Samenvatting interview

Mevrouw Blom leefde voor de oorlog als echtgenote van een Shell-medewerker te Pladjoe een vrij rustig leven dat zijzelf beschrijft als leven in een ‘gouden kooitje’. Tijdens de tweede wereldoorlog raakt zij vervolgens betrokken bij het rekruteren van vrouwen voor het vrouwenkorps KNIL en bij het opstellen van een VK-KNIL reglement. Zij komt te werken voor de Indische Commissie in Londen en zet zich in Australië in om een Kantoor Displaced Persons op te zetten. Na de capitulatie van Japan registreert zij onder meer vrouwen en kinderen die uit de interneringskampen komen. In het interview vertelt mevrouw Blom veel over de verschillen in sfeer die er waren in het Engelse en het Amerikaanse leger, en over de manier waarop men binnen het leger met elkaar omging.

Boetzelaer, baronesse C.M.L. van, codenummer 1004.1

Gegevens interview

- Plaats, datum: Den Haag, 2 april 1997
- Interviewer: Hilga Prins
- Duur: 52 minuten

Gegevens geïnterviewde

- Geboortedatum: 1912
- Geboorteplaats: Teteringen, Noord Brabant
- Beroep: officier MARVA 3de klasse
- Verblijfsperioden Indonesië: 1945-1946
- Verblijfplaatsen Indonesië: Tandjoengpriok, Batavia
- Bedrijven Indonesië: Departement van Marine te Batavia, Commissie gedragingen Marinepersoneel in Oorlogstijd

Samenvatting interview

Mevrouw Van Boetzelaer was de eerste officier van de Marva. Zij werd beëdigd in Londen. Zij vertelt over haar werkzaamheden met betrekking tot de rekrutering van de eerste Marva's, vlak voor en na de Duitse capitulatie. Na de Japanse capitulatie werd zij uitgestuurd naar het

hoofdkwartier van admiraal Helfrich in Colombo en later in Tandjoengpriok en Batavia. Hier was haar werk voornamelijk administratief. Zij beschrijft haar huisvesting, bezoek aan familieleden in kamp Tjideng en allerlei activiteiten en contacten gedurende het jaar dat zij in Indonesië doorbracht.

Ceulen-Dorenbosch, J., codenummer 1061.1

Gegevens interview

- Plaats, datum: Den Haag, 3 juli 1997
- Interviewer: Hilga Prins
- Duur: 148 minuten

Gegevens geïnterviewde

- Geboortedatum: 15 augustus 1919
- Geboorteplaats: 's Hertogenbosch
- Beroep: officier MARVA tweede klasse, oudste categorie
- Verblijfsperioden Indonesië: 1946-1949
- Verblijfplaatsen Indonesië: Batavia, Bali, Bandoeng, Soerabaja
- Bedrijven in Indonesië: Koninklijke Marine

Samenvatting interview

Mevrouw Ceulen-Dorenbosch volgde in Nederland een secretaresseopleiding op aandringen van haar broers en zussen. Een afgebroken relatie was een reden uit Nederland weg te gaan en zich aan te melden bij de MARVA. Ze vertelt over de aanmelding- en selectieprocedure. In november 1945 vertrok ze met de derde groep vrouwen naar Indië maar werd pas in 1946 door de Engelsen toegelaten op Java. Ze werkte als secretaresse op de afdeling personeel van de KM, maar toen ze officier werd, werd ze overgeplaatst naar het kabinet van generaal Pinckke. Ze geeft inzicht in de taken die weggelegd waren voor de Marva's in Indië in de rangen en standen en de omgang tussen meerderen en minderen. Ze hield zich niet veel met politiek, noch met de militaire situatie bezig, maar hoorde wel eens iets van de officieren met wie ze omging. Ze filosofeert over de reden van deze geringe betrokkenheid, die ze bij velen van haar collega's terug zag. Het idee heerste dat de meerderheid van de Indonesiërs onder Nederlandse begeleiding verder wilde. Het uitgangsleven van KM-officieren speelde zich voornamelijk af in De Harmonie. Ze vertelt over haar andere vrijetijdsbestedingen. Mevrouw Ceu-

len-Dorenbosch bespreekt de rol van de Engelsen in de overdracht van Indië en het Nederlands koloniaal optreden. Toen haar contract was afgelopen in 1949, vertrok ze naar Nederland.

Hekker, E.M., codenummers 1154.1 en 1154.2

Gegevens interview 1154.1

- Plaats, datum: Terwispeel, 15 oktober 1997
- Interviewer: Hilga Prins
- Duur: 79 minuten

Gegevens interview 1154.2

- Plaats, datum: Terwispeel, 5 november 1997
- Interviewer: Hilga Prins
- Duur: 147 minuten

Gegevens geïnterviewde

- Geboortedatum: 21 januari 1916
- Geboorteplaats: Salatiga
- Beroep: hoofd Jeugdzorg Nederlands-Indië, eerste luitenant VK-KNIL
- Verblijfsperioden Indonesië: 1916-1937 met tussenpozen in Nederland, 1945-1950
- Verblijfplaatsen Indonesië: Batavia, Malang, Padalarang, Balikpapan, Bandoeng, Soebang
- Bedrijven Indonesië: n.b. (VK-KNIL)

Samenvatting interview 1154.1

In dit levendig verteld interview gaat mevrouw Hekker in op haar tijd bij het VK-KNIL. Het uitzenden van vrouwen uit Nederland in het kader van het VK-KNIL verliep erg ongeorganiseerd en onduidelijk. Nederlandse leiding was niet aanwezig en de vrouwen moesten werken met betaalboeken ter legitimatie. Hoewel ze voor Intelligence uitgezonden zou worden, heeft mevrouw Hekker daar in Indië nooit iets van gemerkt. Daar hield zij zich bezig met het opzetten en runnen van de Jeugdzorg in Nederlands Indië.

Samenvatting interview 1154.2

Mevrouw Hekker is opgegroeid in een militair milieu, met een vader die ritmeester en later majoor van de cavalerie was. Ze heeft daardoor ook altijd een binding gehad met de hippische sport in haar jeugd. Toen mevrouw Hekker jong was reisde het gezin vaak heen en weer tussen Indië en Europa. In Bandoeng en later in Malang, is mevrouw Hekker intensief betrokken geweest bij de padvinderij. Ze vertelt over de verschillende standplaatsen van haar vader en het leven in militaire kampementen. Na een studie Indisch recht in Leiden vertrekt mevrouw Hekker naar Indië voor het VK-KNIL. Hierover vertelt ze uitgebreid in het eerste interview. In 1946 begint haar loopbaan als vrouw van een bestuursambtenaar. Ze vertelt over haar bezigheden. De eindtijd in Indië was erg verwarrend. De Nederlandse regering in Djakarta was niet meer aanspreekbaar voor het geven van richtlijnen voor de juiste afwikkeling van zaken. Tevens was er een snelle wisseling van allerlei regeringen. In 1950 arriveerde ze in Nederland.

Kiewiet de Jonge, R.A.M.W., codenummer 1057.1

Gegevens interview

- Plaats, datum: Den Haag, 1 juli 1997
- Interviewer: Hilga Prins
- Duur: 105 minuten

Gegevens geïnterviewde

- Geboortedatum: 21 mei 1922
- Geboorteplaats: Hilversum
- Beroep: secretaresse
- Verblijfsperioden Indonesië: 1945-1946
- Verblijfplaatsen Indonesië: Batavia
- Bedrijven Indonesië: VK-KNIL

Samenvatting interview

Na zich in Amerika en Italië geschoold te hebben, kwam mevrouw Kiewiet de Jonge als secretaresse in dienst van de Rotterdamse Lloyd in New York. Om zich net als haar twee broers in te zetten voor Indië, meldde ze zich aan bij het VK-KNIL als een van de eerste elf vrouwen. Ze vertelt over de selectie en de training die ze kreeg in Amerika. Totdat het VK-KNIL

op Java werden toegelaten in oktober 1945, werkte mevrouw Kiewiet de Jonge als chauffeuse en secretaresse in kamp Columbia bij Brisbane, Australië. Op Java werd ze ondergebracht in het Ursulinenklooster. Ze vertelt over de leefomstandigheden daar en over haar werk als hoofd van een typpoule, en de regels die voor haar als VK-KNIL-vrouw golden. Na zes maanden aan het eind van haar contract, vertrok ze uit Indië. Een verlenging van haar contract heeft ze niet overwogen, omdat ze geen sterke binding had met het land.

Ruys-Goslinga, M.E., codenummer 1064.1

Gegevens interview

- Datum, plaats: Den Haag, 7 juli 1997
- Interviewer: Hilga Prins
- Duur: 93 minuten

Gegevens geïnterviewde

- Geboortedatum: 6 september 1927
- Geboorteplaats: Schiedam
- Beroep: VK-KNIL medische dienst
- Verblijfsperioden Indonesië: 1944-1946
- Verblijfplaatsen Indonesië: Morotai, Batavia
- Bedrijven Indonesië: VK-KNIL

Samenvatting interview

Mevrouw Ruys bracht een deel van haar jeugd op Curaçao door. Daar werd haar interesse gewekt voor het Vrouwen Korps. Na een intensieve training in de VS werd ze in 1944 met anderen ingescheept om naar de Pacific te gaan. Zij kwam als verpleegster te werken op Morotai. Na de capitulatie werd zij in Manila belast met de registratie van zesduizend krijgsgevangenen die uit Japan terugkeerden. Vervolgens werkte ze in een hospitaal waar vrouwen en kinderen werden verpleegd die net uit de burgerkampen kwamen. Tot haar verbazing ru-zieden de vrouwen in die situatie over de rangen en standen van hun echtgenoten. In 1946 verliet mevrouw Ruys Indië.

Schrek-Reijling, A.B., codenummer 1128.1

Gegevens interview

- Plaats, datum: Hilversum, 25 september 1997
- Interviewer: Hilga Prins
- Duur: 146 minuten

Gegevens geïnterviewde

- Geboortedatum: 15 maart 1918
- Geboorteplaats: Leuwimoending
- Beroep: secretaresse, sergeant majoor VK-KNIL
- Verblijfsperioden Indonesië: 1918-1934, 1945-1950
- Verblijfplaatsen Indonesië: Leuwimoending, Kediri, Pati, Bali, Bangka, Indragiri, Tjimahi, Bandoeng
- Bedrijven Indonesië: VK-KNIL

Samenvatting interview

In het eerste deel van dit interview vertelt mevrouw Schrek-Reijling over haar jeugd in Indië, toen ze met haar ouders, haar vader was bestuursambtenaar, in Pati en Bandoeng woonde. In 1934 vertrok ze naar Nederland waar ze in de kost ging om naar de HBS te gaan, en omdat 'het zo hoorde'. Tijdens de Tweede Wereldoorlog woonde mevrouw Schrek-Reijling met haar zusje op kamers in Den Haag en ondernam vele hongertochten, toen de geldtoestroom uit Indië was gestopt en ze geen werk meer had. In 1945 begonnen de twee zusjes Reijling met het volgen van een clandestiene cursus voor meisjes met een Indische achtergrond, met als doel te gaan helpen wanneer Nederlands-Indië bevrijd zou zijn. Het groepje meisjes dat naar Indië reisde, werd daar gemilitariseerd en bij het KNIL als VK-KNIL ondergebracht. Als trots lid van de Rode Olifantbrigade, werkte mevrouw Schrek-Reijling als secretaresse op Bali. Ze legde haar militaire status af toen ze trouwde met een militair officier en verhuisde naar Bangka. Hier was betrekkelijk veel afleiding, in tegenstelling tot het moerassige Indragiri op Sumatra, waar ze negen maanden doorbracht. Toen haar moeder ernstig ziek bleek te zijn en de situatie in Indië voor de Nederlanders hachelijk werd, vertrok ze alleen naar Nederland in 1950. Haar man volgde enkele maanden later.

Bijlage 3 Lijst van kranten en tijdschriften voor selectiewerkzaamheden

In secundaire literatuur en in archiefmateriaal worden meermaals namen genoemd van kranten, (vak-)tijdschriften en andere informatiebronnen waarin advertenties en andere propaganda verscheen voor het VK-KNIL en de MARVA. Onderstaand overzicht maakt duidelijk hoe breed de wervingscampagnes werden opgezet en waar zoal in geadverteerd werd. De bronnen zijn gerangschikt op vindplaats, dat wil zeggen archiefinventaris of secundaire literatuur.

Kruyswijk-van Thiel, S., *Het Vrouwenkorps-KNIL* (dissertatie Amsterdam 2004) 133

Landelijke pers:

- *Het Vrije Volk*
- *Trouw*
- *De Volkskrant*
- *Algemeen Dagblad*
- *Het Parool*

Regionale pers:

- *De Leeuwarder Courant*
- *Nieuwsblad van het Noorden*
- *Kamper Dagblad*
- *Gooi- en Eemlander*
- *Alkmaarse Courant*
- *Eindhovens Dagblad*
- *Gazet van Limburg*

(Vak-)tijdschriften:

- Medische vaktijdschriften

Scheuer, M. ed., *Aan de wieg van de Marva en de beginperiode van haar bestaan. Schetsen uit de geschiedenis van de Marine Vrouwen Afdeling van 1944-1950* (Amersfoort 1989) 99

Regionale pers:

- *De Nieuwsgier* (Batavia)

Lijst met dagbladen en tijdschriften, vermoedelijk bijlage van de brief van rekruteringsofficier J.M.A. Jaspers aan het hoofd van de Afdeling. C. Militaire Personeelszaken en het Ministerie

van Overzeese Gebiedsdelen, 5 januari 1948, Nationaal Archief, Ministerie van Koloniën:
Ministerie voor Uniezaken en Overzeese Rijksdelen: Afdeling Militaire Personeelszaken,
(1914) 1927-1952, nummer toegang 2.10.35.06, inventarisnummer 101

Landelijke pers:

- *Het Vrije Volk*
- *Trouw*
- *De Volkskrant*
- *Algemeen Dagblad*
- *Parool Comb.*

Regionale pers:

- *Leeuwarder Courant*
- *Nieuwsblad van het Noorden*
- *Friesch Dagblad*
- *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche courant*
- *Tubantia*
- *De Gelderlander*
- *Arnhems Dagblad*
- *Utrechtsch Nieuwsblad*
- *Utrechts Katholiek Dagblad*
- *Gooi- en Eemlander*
- *Haarlems' Dagblad*
- *Haarlemsche Courant*
- *Haagsche Courant*
- *Het Binnenhof*
- *Rotterdamsch Nieuwsblad*
- *Leidsch Dagblad*
- *Provinciale Noord-Brabantsche Courant*
- *Eindhovensche Dagblad*
- *De Stem*
- *Gazet van Limburg*
- *Limburgsch Dagblad*
- *Nieuwe Rotterdamsche Courant*
- *De Maasbode*

- *Rotterdammer Comb.*
- *Kamper Dagblad*
- *Alkmaarder Courant*
- *Dagblad Pers (L)*
- *Nieuwe Apeldoornse Courant*
- *Nijmeegs Dagblad*
- *Algemeen Handelsblad*
- *Asser Courant*

(Vak-)tijdschriften:

- *Elseviers's Weekblad*
- *Haagse Post*
- *De Linie*